

DEL B. ALLMENT GRUNNLAGSMATERIALE

KAPITTEL 3.

Samene i Norge

Dette kapittel er etter oppdrag fra Same- rettsutvalget utarbeidet ved Nordisk samisk institutt under ledelse av utvalgets medlem instituttbestyrer Aslak Nils Sara. Utkast til kapitlet har vært framlagt i tre møter, først i et fellesmøte med Samekulturutvalget, deretter i to møter i Samerettsutvalget, hvor medlemmene har framkommet med merknader og forslag til endringer. Ansvar for kapitlets endelige innhold og form ligger hos Nordisk samisk institutt.

3.1. BEGREPET «SAME»

Det samiske begrepet «sapmi» finnes i alle samiske dialekter. Omfanget av begrepet går både på det geografiske arealet som utgjør det tradisjonelle samiske bosetningsområdet, og på den samiske folkegruppen selv. Det betyr derved både sameland og samefolket. I nåtidens norsk har begrepet «same» – som altså er lånt fra den samiske folkegruppens selvbetegnelse – erstattet de tidligere brukte begrepene «finn» og «lapp». Det samme har også skjedd i de andre nordiske språk, og etter hvert i internasjonal bruk, spesielt i faglig sammenheng, blant annet i engelsk.

Det blir ofte spurt etter definisjoner av begrepet «same». I seg selv kan den samfunns- messige eksistens av den samiske folkegruppe og dennes selvforståelse være den beste definisjon. Men denne selvforståelse er for komplisert å framstille enkelt og kortfattet, og utforming av en definisjon på dette grunnlag vil enten fordre samisk bakgrunn eller sterk innlevelsessevne. Dersom en definisjon av begrepet «same» skal bidra til å gi en fullgod karakteristikk av samene som er gyldig over tid, bør den inneholde både målbare størrelser av samiskhet og essensen av denne. Målbare størrelser er f.eks. språkkunnskaper og slektskapsforhold. Essensen av samiskhet omfatter følelsesmessige aspekter ved blant annet områdetilhørighet, nærings- tilknytning, gruppefelleskap, slektstilhørighet, kulturelle særtrekk og uttrykk for personlighet gjennom eget språk, musikk og skaperverk (jfr. kapittel 4). Det kan være vanskelig å formulere definisjonsmessig hvordan et menneske oppfatter seg selv som same utover det som kan uttrykkes ved observerbare kriterier, f.eks. språkkunnskap.

Samfunnsvitenskapelige og juridiske defi-

nisjoner er i større grad tilnærminger til idealmål enn f.eks. definisjoner som benyttes i matematikk og fysikk, der begrepsinnholdet ofte kan uttrykkes kort og presist. Dette forhindrer ikke at en definisjon av «same» kan være fullt ut brukbar for praktiske formål selv om tvilstilfeller ikke er utelukket.

Presisjonsgraden av definisjonen av «same» vurderes ofte i forhold til begrepet «nordmann». Begrepet «same» brukes imidlertid i praksis, f.eks. i lovverket og i forbindelse med registreringer, ofte noe forskjellig fra begrepet «nordmann». Begrepet «nordmann» har eksempelvis en klar statsrettslig definisjon og kan lett for praktiske formål opprettes i forhold til person med norsk statsborgerskap uten at det er nødvendig å trekke inn det etniske aspekt.

I den redegjørelse Samekomiteen gir for sitt prinsipielle grunnsyn, er same definert slik (jfr. Samekomiteens innstilling s. 19, inn- tatt som vedlegg til St.meld. nr. 21 for 1962-63): «Som same betraktes enhver som har samisk morsmål og/eller oppfatter seg sjøl som same.»

Foruten Samekomiteens definisjon finnes to definisjoner av «same» for praktiske formål. Ved opprettelse av det finske samiske manntall er for det første følgende definisjon lagt til grunn:

«En person som själv eller av vars föräldrar eller far- eller morföräldrar åtminstone den ena enligt en av nordiska samerådets Finlandssektion år 1962 företagen befolkningsundersökning befinns ha lärt seg samespråket såsom sitt första språk.»

Statistisk sentralbyrå i Norge utarbeidet for det andre følgende spørsmål for registrering av samer ved folketellingen i 1970:

1. Var samisk det første språk som personen selv snakket? For barn som ennå ikke har lært å snakke, skal det settes kryss for Ja dersom samisk antas å bli det første talespråket. I motsatt fall settes kryss for Nei.
2. Var samisk det første språk som minst én av personens foreldre snakket?
3. Var samisk det første språk som minst én av personens besteforeldre snakket?
4. Regner personen seg selv som same? Foreldre eller andre foresatte avgjør om barn under 15 år skal regnes som same.»

I tillegg til slike definisjoner brukes same- begrepet på forskjellige måter for ulike formål i sammenheng med lovverk og praktisk politikk. I forarbeidene til Lappekodisillen

av 1751 tales det om nødvendigheten av å «conservere den lappiske Nation» uten nærmere definisjon av den «lappiske Nation».

Reindriften av 1978 slår fast at bare norske borgere som er av samisk ætt, har rett til å utøve reindrift i reinbeiteområder. Lovene inneholder ikke noen nærmere presisering av «norske borgere som er av samisk ætt».

SI-utvalget (NOU 1980:59) foreslår at § 40 nr. 7 i lov om grunnskolen blant annet skal inneholde en formulering om at barn i samisk bosetningsområde som har samisk tale-mål, har rett til å få opplæring i og på samisk.

Samebegrepet brukes videre i offentlig sammenheng ved konkrete tiltak som angår samer, blant annet ved opprettelse av institusjoner og organer slik som Norsk sameråd, Samisk utdanningsråd, De samiske samlinger, Samiske avdeling ved Alta lærerhøgskole osv. Det er ikke i slike tilfeller foretatt noen nærmere definisjon av «same», men et felles trekk her er at begrepet henspeiler på språk, yrke, geografisk område og etnisitet.

I de frivillige samiske organisasjoner Norske samers riksforbund (NSR) og Nordisk same-råd kan bare samer være medlemmer. Det er opp til de lokale foreninger å vurdere enkeltpersoner. Medlemskap i Norske reindriftssamers landsforbund (NRL) er begrenset til samer med reindrift som hovednæring, men man kan bli støttemedlem selv om man ikke driver reindrift.

Medlemskap i Samenes landsforbund (SLF) er ifølge vedtektene åpent for alle. Det etniske aspekt er knyttet blant annet til at organisasjonen kaller seg for en samisk organisasjon, og til at samiske foreninger og lokallag kan bli medlemmer i organisasjonen.

Dessuten brukes i dag uttrykk som «fjellsame», «elvesame» og «sjøsame» i forskjellige sammenhenger uten at begrepene er nærmere definert. Begrepene er hentet fra eldre etnografi, og der er begrepene innhold nærmere presisert.

Begrepet «same» har altså vært brukt og brukes i forskjellige sammenhenger uten eksakte definisjoner. For praktiske formål synes begrepet å fungere tilfredsstillende selv om tvilstilfeller ikke kan utelukkes. Slik bruk av begrepene «same» og «den samiske befolkning» er allment anerkjent både av myndigheter, samer og ikke-samer.

3.2. DEN SAMISKE BOSETNINGEN

3.2.1. Historisk bakgrunn for den samiske bosetningen

I nyere historisk tid, dvs. etter ca. 1500, har det bodd samer i omtrent alle de områder i

Norden der det er fast samisk bosetning i dag. Men langt eldre er den første pålitelige beretning om samer i Norge. Det er hålogalendingen Ottars fortelling fra ca. år 890 etter Kristus til kong Alfred den store av England. Kongen lot denne skildringen skrive ned. Beretningen er inntatt i vedlegg 5.

Ottar gir en nokså utførlig beskrivelse av den skatt han fikk av samene i form av skinnvarer, dun, hvalbein og tauverk av hvalross- og selskinn. Han forteller at han hadde 600 tamrein. Han forteller også om en ferd som han gjorde nordover og østover langs kysten og videre til Bjarmeland, dvs. til landet rundt Kvitesjøen. Ottar sier at han bodde lengst nord av alle nordmenn. Man antar at hans hjemsted kan ha vært utenfor Malangen, som på den tiden ble regnet som den nordlige grense mellom bumenn og finner. Nord for hans hjemsted var landet øde, bortsett fra samene som drev jakt om vinteren og fiske om sommeren.

Ett av problemene i utforskningen av samenes historie er at samene selv ikke har frambragt skriftlige kilder i tidligere tider. I nabofolkenes skriftlige beretninger blir samer omtalt bare i forbindelse med spesielle forhold, som når det oppstår konflikter med samer, i forbindelse med handel eller særskilt skattelegging, i grensetvister der samer opptrer som «vitner», eller i mer kuriøse sammenhenger.

Et felles trekk for framstillingene av samisk historie hittil er at de er «skrevet om samer av ikke-samer for ikke-samer» (Bergsland 1974). De kan i grove trekk deles i to typer:

- antropologiske (kultur- og samfunnsvitenskapelige) framstillinger av samisk kultur og samfunn uten vesentlig vekt på tidsdimensjonen og utviklingen over tid,
- framstillinger av et nabofolks eller statsmyndighetenes virke i og forvaltning av de områder der samene bor.

Først nå er det for første gang under utarbeidelse en samiskspråklig framstilling av samenes historie. Prosjektet foregår ved Nordisk samisk institutt. Det tar blant annet sikte på å framstille samefolkets historie på tvers av grensene mellom nasjonalstatene i nord.

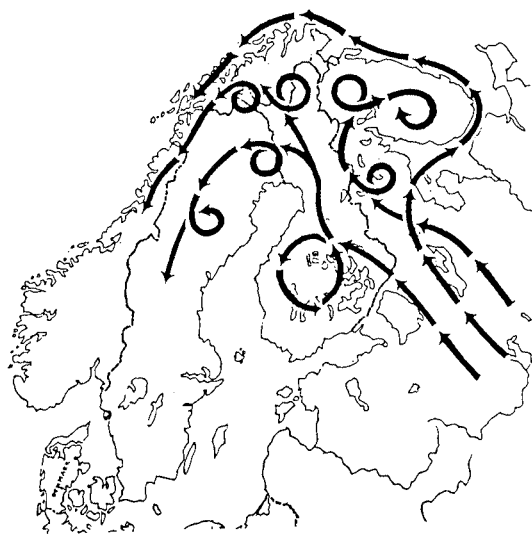
Vår kunnskap om menneskenes fortid bygger på levninger fra fortiden. Men levningene vil alltid være få og spredte i forhold til alt som virkelig har hendt. Levningene må derfor bindes sammen med teorier og med det vi ellers vet. Her skal vises et par sentrale eksempler på slike teorier om fortiden i nord.

De nordiske nasjonale historietradisjonene har tidligere omtalt kulturene i de arkeologiske epokene som kulturminner fra, og forhistorien om, forfedrene til de nordiske folkene. Dette gjelder f.eks. Komsa-kulturen i Alta i Finnmark, oppdaget i 1920-årene, og – men i mindre grad – helleristningene som ble oppdaget i 1970-årene. Disse funnene dateres fra år 8000 til 2000 før Kristus. Samiske kulturminner og samenes forhistorie er først blitt nevnt i arkeologisk sammenheng når funntypene er blitt så differensierte at man må plassere dem i etniske grupper.

De eldste arkeologiske funn med etnisk særpreget er tufter og graver i Varanger fra begynnelsen av vår tidsalder. Men samer – eller samenes forfedre – kan ha vært her, og i Alta, lenge før den tid, selv om man ikke behøver å godta den svenske lappologen K. B. Wiklunds fantasifulle hypotese om at samene skulle ha levd langs kysten under siste istid (Wiklund 1937).

Nordisk historieskrivning har vært meget opptatt av «innvandringen» til Norden. Det gjelder såvel de nordisktalende som de finsk- og samisktalende folk. Arkeologisk materiale gir neppe noen støtte til språkhistorien. Og siden ingen arkeologiske særdrag kan avdekke samiskhet før tidligst ved Kristi fødsel, er man blitt ledet til å utelukke samisk nærvær på et tidligere tidspunkt. Dermed har samene framstått som «innvandrere» eller «nykommere» i forhold til den nordisktalende befolkning. En slik framstilling av samenes innvandring østfra er vist i figur 3.1.

Figur 3.1. Samenes antatte innvandring fra øst.

Man bygger her på det språklige fellesskapet mellom samene og Østersjø-finske folk og på typer av lånord som samisk språk har fra Østersjø-finsk og Volga-finsk (mordvinsk og tsjeremissisk). En viktig gruppe lånord i finsk og samisk språkhistorie er de germanske ord som er kommet til finsk gjennom baltiske språk og videre til samisk.

Nickul (1977) og Ruong (1967) tar ikke stilling til innvandringsteorien. Men de anser det som nokså sikkert at samene var den første befolkning etter istiden i det nåværende Finland.

Stedsnavn og andre språklige data, særlig lånord, har også vært viktige hjelpekilder i rekonstruksjonen av samenes tidlige historie. Men dateringene kan i tid bare bli omtrentlige, slik som «urnordisk tid» eller «gammelnorsk tid», og brukes bare i forbindelse med stedsnavn eller lånord der man ut fra lydlige forhold kan skille lån fra det ene språket (oftest norsk, svensk) til det andre (oftest samisk). I det finskspråklige området er slike sammenligninger mye vanskeligere, da samisk og finsk er beslektede språk.

En innholdsmessig tolkning av navn og lånord er vanskelig. F.eks. er det stor uenighet om hva man skal legge i stedsnavn og betegnelser der ordet «finn» forekommer i Sør-Norge. Nesheim (1979) bruker stedsnavn som belegg og skriver at «samer har bodd så langt sør som til Namsen i Nord-Trøndelag i urnordisk tid, dvs. før vikingetiden. I Sverige bodde det i samme tidsrom samer ned til Vilhelmina, dvs. på høyde med den nordligste del av Nord-Trøndelag.» Bergsland (1974, 1975, 1982) har brukt sammenlignende stedsnavnforskning ved siden av skriftlige kilder for å dokumentere sørsamenes bosetning i Sverige og Norge. Og Johs. Falkenberg (1982/83) har samlet stedsnavn i sommerbeiteområdene i Røros-traktene. Disse navnene er mest appellativer (kjente betegnelser på terreng o.a.) og kan ikke brukes til å tidfeste samisk bosetning bakover i tid.

Stedsnavn tyder også på at det har vært norsk bosetning langs kysten helt til Finnmark allerede før gammelnorsk tid, idet enkelte samiske stedsnavn forutsetter en urnordisk form. En rekke nordiske lånord i samisk, særlig innenfor jordbruk, husdyrhold, båtbygging og til og med innen reindriften, viser at det har vært nær kontakt mellom samer og nordmenn allerede i urnordisk og tidlig gammelnorsk tid.

De eldste skriftlige kilder til samisk historie er vanskelige å bruke. Samene er sporadisk nevnt allerede i de eldste historiske framstillinger i Europa, som hos den romerske historieskriver Tacitus («Germania» år 98

etter Kristus). Men han oppholdt seg vest for Rhinen og altså langt fra Østersjø-området, der han plasserte samene.

I den norrøne sagalitteraturen er same («finn») omtalt mange ganger. Snorre Sturlasson fortalte således om en finn på Hadeland i Halvdan Svartes saga, om Snøfrid Svåsesdatter på Dovre på Harald Hårfages tid og om Finn Lille av «finsk» ætt fra Opplandene i Olav den Helliges saga. Men disse opplysningene blir vanligvis tillagt liten betydning, særlig fordi Snorre skrev sitt verk 2–300 år etter hendingene fant sted. Mer troverdig preg har det som fortelles i sagalitteraturen om samer i Nord-Norge, i forbindelse med jakt og fangst, båtbygging, trolldom og når samene tjente hos høvdinge eller konger. Sagaene er stort sett forfattet på 1200-tallet og dekker tidsrommet fra 900-tallet til 1200-tallet.

Samer er også omtalt i gammelnorske lovtekster. For Finnmarks vedkommende er samer ikke omtalt i norske samtidige skriftlige kilder før ca. 1450–1520. Det er derfor grunn til å understreke betydningen av Ottars samtidige beretning fra 890.

Mangelen på skriftlige kilder til samisk historie i Finnmark har gjort at man har latt det arkeologiske begrepet «samisk jernalder» gjelde fram til ca. 1500 etter Kristus. Det viser hvor kort studiet av samisk historie egentlig har nådd.

«Siida» er et sentralt begrep for forståelsen av samenes tradisjonelle organisering av samfunnet og tilpasning til landskapet og naturressursene. Professor Ørnulv Vorrens karter (jfr. NOU 1978:18A s. 148–149, 154, 155, 157) med rekonstruering av gamle siida-områder viser hvordan siida-grensene gikk langs vannskillene, med fjorder og vassdrag som sentrum i et slikt ressursområde. Siidaen var et kollektiv som i fellesskap hevdet rettighetene i området overfor andre og forvaltet utnyttelsen. Verken den enkelte eller familien har eid marker eller fiskeplasser som privat eiendom. Men den enkeltes eller enkeltfamiliens rett til bruk og rett til del av fellesfangsten synes å ha vært godt befestet. Utnyttelsen av området skjedde i en årssyklus, der siidagruppen flyttet med sin bruk av området, fra et vinter-fangstområde til vårfangst og -fiske, til sommerplass med fiske og til en høst-fangstplass.

Siidaene var tilpasset naturforholdene i det vidstrakte og mangeartede samiske bosetningsområdet. De synes å ha vært sterkest organisert i det østlige området, dvs. i Varanger, på Kola og i Kemi lappmark (Nord-Finland) (jfr. kart i NOU 1978:18A s. 146 og 147). I Kemi lappmark er det nylig påvist grense-

steiner mellom siidaer, og skriftlige kilder tyder på at marker og fiskevann alt før 1700-tallet i tider har vært i den enkelte families eie som «arveland» (Kaisa Korpijaakko). Dette er ikke kjent fra det nåværende norske område selv om familiene i f.eks. siidaene Guovdageaidnu og Avjovarre nok gjennom generasjoner har brukt hver sine fiskevann og enkelte fangstanlegg. Hvor fast organisert siidaene i fjordene i Vest-Finnmark og sør-øst var, er et mer åpent spørsmål.

Samtidig med differensieringen fra det gamle veidesamfunnet til mer spesialiserte næringsformer foregikk det også endringer i siida-bruken. Men fra Varanger, Laksefjord og Tysfjord (Vorren, Falkenberg, Kolsrud) kjenner man til at husdyrhold og småbruk ble innpasset i en tradisjonell sesongmessig siida-bruk. Foruten en normal økonomisk tilpasning bidro politiske beslutninger, reguleringer og drakamper mellom statsmaktene til å endre de gamle mønstre. Grovt sett kan en skissere tre typer av endringer:

1. Gruppen endrer bruken innenfor sitt opprinnelige område. Dette gjelder i skogsamiske områder, i innlandsbygdene i Finnmark i kombinasjon med småbruk og i enkelte fjorder med kombinasjon av fedrift og fiske.
2. Gruppen spesialiserer seg på en type ressursutnyttelse og utvider bruksområdet utover de opprinnelige siida-markene. Dette gjelder særlig i Finnmark med hensyn til overgangen til den såkalte ekstensive reindrift på 1600-tallet og begynnelsen av 1700-tallet.
3. Gruppens område blir radikalt innskrenket, slik at familiene bare får disponere ett sesongområde: vinterplassen eller sommerplassen. Dette hadde gjerne form av en overgang til jordbruk og fedrift med fastere bosetning, framskyndet av befolkningsøkning og norsk/kvensk kolonisering og delvis iverksatt med offentlige reguleringer, som amtssedler og avvikling av «finnerydninger».

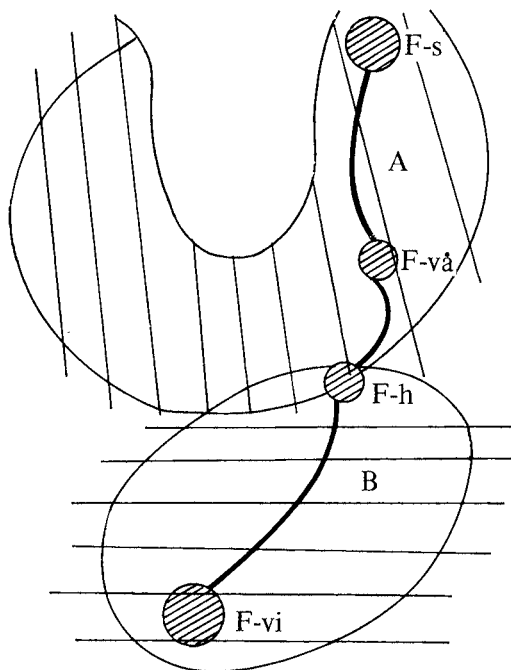
Under forhold som i punkt 3 tok den offentlige forvaltning lite hensyn til samenes kollektive, sesongmessige bruk av et område. Embetsmennene kjente vanligvis lite til samiske forhold. Et særtilfelle var sorenskriver Paus, som i en betenkning om jordtildeling i Finnmark i 1769 foreslo at en skulle ta hensyn til de samiske tradisjonene med felles bruk og årvisse flytninger. Riktig nok ville han dele opp Finnmarksvidda og forvise «befolkningsoverskuddet» til kysten.

I enkelte tilfeller førte nok slike endringer av de opprinnelige bruksformer til konflikter

mellom samiske grupper, f.eks. når innlandssamene i Finnmark tok til å ekspandere ut til kysten med sine reinflokker. Men stort sett ordnet de samiske lokalsamfunnene problemene gjennom en overgangstid. Ennå på 1700-tallet var endringene ikke større enn at de samiske samfunn selv var med og bestemte utviklingen. Det kunne de gjøre fordi folketallet var lite og området stort. Nye næringsformer og samfunnsmessige endringer skjedde som en utvikling på grunnlag av kjente forhold og etter tradisjonelle mønstre. Blant annet utviklet det seg en samisk institusjon tilpasset de nye forhold: verdde-systemet. Verdde-institusjonen er en gjensidig tjeneste- og varebytteordning mellom de bofaste ved kysten og på vinterstedet, og reindriftsamene. Verdde-ordningen er beskrevet blant annet av Ørnulv Vorren og Harald Eidheim.

Tar en utgangspunkt i Vorrens siida-kart (jfr. NOU 1978:18A s. 148-149 og 1980) «Finnmark omkring 1700» og jamfører det med flyttsamerutene, får man et skjematisert bilde av samenes ressursutnytting fram til vår tid som vist i figur 3.2.

Figur 3.2. Samenes ressursutnytting fram til vår tid.

- A: Et kystsamisk bruksområde, tidligere kystsiida.
B: Bruksområdet til en innlandsbygd, tidligere innlands-siida.
F: En flyttsame-siidas bruksområde, med sesongplassene F-vi (vinter), F-vå (vår), F-s (sommer) og F-h (høst).

At grensene mellom A og B overlapper hverandre, beror på at områdene kunne brukes på ulike måter. Derfor var det i og for seg heller ikke noe radikalt nytt at reindriftsamenes beiteland, kalvingsplasser og flytteveier kom inn på de samme områder som innlandssamene eller kystsamene brukte til annen fangst eller fiske. Brukkollisjoner skjedde bare der de ulike gruppene begynte å konkurrere om samme type ressurs, eller når den ene bruk skadet den andre.

Historisk sett er en del av den nåværende samiske bosetning også et resultat av slike endringer av siidabruk. Den opprinnelige «sjøsamiske» befolkning på øyene og i ytre fjordstrøk i Troms og Nordland tilpasset seg etter hvert den nordnorske fiskerbondes-kulturen næringsmessig.

Fra siste del av 1500-tallet og fram til Kalmar-krigen har man norske og svenske skattemister over «sjøfinnene». I 1609 skriver lensherre Hartvig Bille at sjøsamene i Helgeland var kledt som nordmenn og betalte skatt som nordmenn. Også i Vesterålen, Lofoten og på Andøya var det samer som betalte skatt som nordmenn, og de kledde seg som norske, «hva de tidligere ikke gjorde». På skattemister fra 1601 er det i Nordland nevnt 5 («skatte»)-finner i Beiarn, 39 i Folla, 16 på Hamarøy, 102 i Tysfjord, 23 i Efjord i Lødingen og 40 i Ofoten, til sammen 225 (Qvigstad 1925). I Troms amt regnes det med sjøsamere på Senja, Hinnøy, Ibestad, Tranøy, Nord-Malangen, Ramfjord, Kvaløy, Ringvassøy, Ulsfjord, Rotsund, Reisa og Kvænangen, til sammen 205. I Finnmark var det til sammen 224 sjøsamere. Disse var bosatt i Loppa (4), Rognsund (4), Altafjord (83), Kvalsund (17), Porsanger (35), Laksefjord (13), Tana (5) og Varanger (67).

På slutten av 1500-tallet hadde sjøsamene en årssyklus med tre eller fire ulike sesongboplasser (Storm 1895):

- Om sommeren bodde de ute ved fjorden eller på øyene og drev fiske, og samlet egg og dun,
- om høsten var de inne på fastlandet ved sjøen, der det fantes skog, i godt vær fisket de og i dårlig vær felte de trær for å bygge båter og «Jægter»,
- om vinteren var de inne i skogdalene og drev jakt, og
- om våren var de ute ved kysten og fisket i godt vær, bygde båter i dårlig vær, eller drev jakt i fjellene.

Denne årssyklusen svarer til det man vet om sjøsamenes sesongmessige flytninger i Nord-Troms og Finnmark (Kolsrud: Lakse-

fjord, Vorren: Varanger). I Tysfjord og Ofoten (Kolsrud) og i Malangen og Balsfjord (Hauglid, Minde) var de sesongmessige flytningene omvendt: vinterplassen var ytterst ved fjordmunningene og sommerplassen inne i fjordene. Denne forskjellen forklares som en tilpasning til ulike naturforhold. Det fjell-lendte terrenget i Troms og Nordland er lite egnet for jakt om vinteren, og fisket var best ute i fjordmunningene om vinteren. Villreinjakten foregikk om høsten inne i fjordbotnene, og her var fisket best om sommeren inne i fjorden. Også i Finnmark drev de villreinfangst inne i landet om høsten. Men her fisket de om sommeren ute ved fjordmunningene, hvor det var for værhardt om vinteren. Inne i fjordene var det brensel og mer lunt om vinteren.

I 1925 skrev Qvigstad at det ikke lenger fantes «sjøfinner» sør for Bodø, og han omtalte den gamle sjøsamedialekten i Tysfjordområdet – «finnagiella» – som «ausgestorben» – utdødd. I 1886 var Qvigstad blitt oppmerksom på at det fantes noen sjøsamer i Kaldfjorden på Kvaløya utenfor Tromsø. Ved nærmere undersøkelser fant han en del eldre, for det meste ugifte samer, som snakket en sjøsamedialekt, «appe-samme». De var allerede utdødd i 1925. Det ble fortalt at også på Rebbenesøy, Ringvassøy og Helgøy hadde det bodd beslektede samer, som av nordmenn ble kalt «skalpefinner». Kaldfjordsamene gjorde forskjell på sin egen dialekt, «appe-samme» (fjorddialekt), «vuonn-samme» (fjordsamisk) og «bajje-ol'mu-samme» (fjellsamisk).

Rundt århundreskiftet regnet Qvigstad med sjøsamedialekter i Kvæningen, Loppa, Altafjord, Kvalsund, (delvis i) Laksefjord og i Varanger. De gamle sjøsamedialektene på Karlsøy, i Tromsøysund og i Porsanger er forsvunnet, fortalte Qvigstad. Dette stemmer stort sett med det som i dag regnes som sjøsamisk dialektområde, bortsett fra Laksefjord, hvor det nå bare tales «innlands»-samisk.

Overgangen fra det gamle samiske veidesamfunnet til en fiskerbonde-kultur lik den norske har sammenheng med norsk innflytting – kolonisering – i kyst- og fjordområdene. Denne assimileringssprosessen foregikk over et langt tidsrom, fra 15-1600-tallet på Helgeland, til 1800-tallet i ytre Troms, og det er i dag ulike grader av assimilering. Etterkommerne av «sjøfinnene» i Nordland og Troms er nå stort sett språklig og kulturelt fornorsket. I Nord-Troms og Finnmark har det delvis skjedd en kulturell og språklig fornorskning ute ved kysten.

Sesongflyttingene tok slutt etter hvert som

det ble trangere om plassen. Koloniseringen skjedde fra kysten og innover. I Tysfjordområdet og i Malangen/Balsfjord overtok norske fiskerbønder samenes vinterplass ute i fjorden, og samene bosatte seg fast lenger inne. I Nordland og Sør-Troms har det i overgangstiden vært en særlig samisk rettighet: finneodel og finnerydning. Kolsrud mener at finnerydningen i Tysfjord og Ofoten har vært en gård med den rettslige forskjell fra en norsk leilendings gård at samene fikk råderett over gården uten å svare bygsel og landskyld (jordleie), men mot å betale en personskatt (finneskatt). I Malangen/Balsfjord har Hauglid og Minde funnet at finnerydningen ennå omkring 1775 var en type samisk bruk der folk «flakker fra det ene sted til det andet», som en sorenskriver uttrykker det. Lignende ekstensivt jordbruk kjenner en også til i Laksefjord og Varanger hundre år senere, uten at det her er snakk om finneodel eller finnerydning.

Fordi endringene i kystsamiske områder i Finnmark har skjedd mye senere, dvs. fram mot vår tid, har sosialantropologer og samfunnsforskere her kunnet studere de økonomiske, sosiale og kulturelle problemer som endringene skapte i en overgangstid. Dels kan disse problemene beskrives som allmenne i den betydning at de ikke er spesifikt samiske, og dels kan de skilles ut som samiske, slik at det er spesielle problemer for den samiske befolkningen.

De økonomiske problemer som fiskersamene i fjordene i Finnmark og Nord-Troms hadde fra århundreskiftet og utover, hadde sammenheng med den teknologiske utviklingen med overgangen til nye redskaper og motorbåter. Johs. Falkenbergs studier i Laksefjord (1944), Knut Kolsruds studier i Rognsund (1955) og Robert Paines studier i Revsbotn (1957) belyser dette. Om utviklingen i Laksefjord skriver Falkenberg (1944):

«I slutten av forrige århundre synes i all fall en stor del av finnene ved Laksefjord ikke å ha ligget synderlig etter de norske med hensyn til båttyper og fangstmåter. Bare redskapstypene hadde til dels en eldre karakter. Ute i værene benyttet de norske fiskerne redskap, som lå på høyde med dem fiskerbefolkningen nyttet ellers i landet. Det samme kan ikke sies om finnene, men de forstod allikevel å hevde seg, selv under vårfisket.

Utviklingen i løpet av de siste 30-40 år har forandret dette forhold fullstendig. I denne tid har båttyper og fiskeredskap gjennomgått en rivende utvikling, så fiskets teknikk er blitt en annen, og i denne omlegning innenfor næringen har finnene ikke maktet å følge med.»

Falkenberg vurderer årsakene til at samene ble hengende etter i utviklingen. Dels er

det kulturelle årsaker. Den nye teknologien ble brakt inn av norske, og for å kunne delta i utviklingen måtte man på ulike måter beherske «storsamfunnets» struktur. Dels var samene rent geografisk avsondret fra de sentra hvor utviklingen foregikk. Vanskelige avsetningsforhold er her en viktig faktor. Men samene ble dessuten utsatt for en etnisk forskjellsbehandling:

«Særlig i Laksefjorden så de lite eller intet av de beløp, – de millionbeløp, som staten i etterkrigsårene bevilget til de nødstedte fiskere, til innkjøp og vedlikehold av båter og bruk o.s.v. Fordi Lebesby kommune også hadde et yttersogn, som i forhold til inner sognet omfattet en relativt tallrik norsk befolkning med fiske som absolutt eneste næringsvei, kom herredets finner, som drev gårdsbruk ved siden av, ut av betraktning, når hjelp skulle ydes til fiskere.

Herredstyret, hvor de norske til alle tider har hatt overvekten, var også i etterkrigstiden overveiende sammensatt av norske. Skjønt motsetningsforholdet mellom nordmann og finn ved Laksefjord som sagt ikke mere er så iøynefallende, har det utvilsomt spilt en rolle i denne sak.

.....

De norske fiskere fikk hjelp så langt det var mulig, mens sjøfinnene måtte se til å hjelpe seg selv. Følgen var, at deres fiske på få år i det vesentlige blev redusert til et hjemmefiske, som såvidt dekket den enkelte families husbehov.»

I Vest-Finnmark (Rognsund og Revsbotn) synes forskjellene mellom same og norsk å være langt mindre markert i 1920-årene. Men Paine forteller at ingen samer i Revsbotn hadde større kuttere eller dyre redskaper (seine-nets). Kolsrud skriver om forholdene i Rognsund at omlegningen førte til store økonomiske vansker. «Dei norske har i regelen den beste bønsskapen, og finnane står ofte mykje til atters i bruk-vegen enno.» Men utviklingen har i Rognsund ikke hatt «ruinerende konsekvensar».

I de ytre kyststrøk i Nord-Troms og Vest-Finnmark synes denne utviklingen ikke å ha virket forskjellig for samer og norske, fordi samene her hadde kommet lenger i norsk tilpasning.

De sosiale og kulturelle problemer som assimileringprosessen har skapt i sjøsamiske områder, er særlig beskrevet av Eidheim (1971). Han har foretatt sine studier i samiske fjordbygder i Vest-Finnmark i 1950–60-årene, der samer innenfor området er i mindretall. Et karakteristisk trekk ved assimileringprosessen er her at den ene part – samene – blir den «tapende» og må undertrykke sine kulturelle mønstre og verdier, og den annen part – de norske – bestemmer de kulturelle og sosiale normene:

- Samene kan bare spille ut sine etniske og kulturelle særtrekk hjemme hos seg selv innenfor sine «private» kretser; det er på ulike vis sosialt belastende å tilkjenne samiskhet,
- i alle sammenhenger som blir ansett som offentlige, blir normene og «mønstrer» bestemt av de norske; utad ser alt norsk ut,
- både samer og norske innenfor området vet hvem som ansees som samisk eller norsk, og det er en «uskreven lov» at sameksistensen skal finne sted på norske premisser.

Generelt føler samene seg underlegne, og de norske understreker sin norskhet. Disse holdningene synes historisk å ha nær sammenheng med en økonomisk og sosial utvikling der samer har vært den tapende part, og en konsekvent norsk assimileringspolitik i tiden fra 1860-årene til den andre verdenskrig (Helge Dahl 1957).

Siden slutten av forrige århundre har særlig sørsamenes bosetningshistorie vært et omstridt emne. Problemet er

- om samene har vært til stede i trønderske og østnorske fjellområder fra langt tilbake, eller
- om de har «innvandret» i senmiddelalderen da fjellviddene lå øde etter den store mannedauden, eller
- om de har kommet enda senere.

Forskernes oppfatninger om denne sørsamenes bosetning/«innvandring» spriker meget. Ytterpunktene markeres på den ene side av

- P. A. Munch 1852 («Urbeboerne her i Norge var et lidet talrigt, omstreifende Folk»; han antok som «den naturligste Slutning, at det Nomadefolk i Norge fra hvilket Steensagerne og Beenhobene hidrøre, bestod af Lapper eller Finner», *Det norske Folks Historie*, I:1 s. 4) og Rudolf Keyser (f.eks.: «Af Nordens jordfundne Oldtidslevninger lærer man altsaa at kjende en tredobbelt paa hinanden følgende Befolkning i Nordens Lande: en lappisk som den ældste, dernæst en keltisk og endelig en germanisk», *Norges Historie* bd. 1 s. 30, 1866)

og på den annen side av

- Yngvar Nielsen 1891 (til fjellene i Sør-Trøndelag omkring 1700 eller tidligst i siste halvdel av 1600-tallet), i hovedsak støttet av Kjell Haarstad på grunnlag av studier i kirkebøker (Samiske vandringer i Sør-Norge, 1981 s. 13 flg., innholdsreferat av Haarstads bok i Heimen 1982 s. 60 flg. ved Arnfinn Kjelland, med henvisning til diskusjonen i Adresseavisen utover høsten 1981).

Mellom disse ytterpunktene er framhevet

- 1630–40-årene når samer omtales i rettsdokumenter (1632 Ålen, 1640 Dalarna, 1643 Tynset, av Bergsland 1974),
- som en hypotese: senmiddelalderen etter 1350 (av Jørn Sandnes 1973 s. 135),
- høgmiddelalderen/sen vikingtid i forbindelse med at samenes sjamanisme (spá) og reiser til samene (finneferder, spáferder) omtales i lovene (Borgartings kristenrett I 16, II 25 og Eidsivatings kristenrett I 45, II 34, av Bergsland 1970; jfr. Frostatingsloven V 45 og Landsloven IV 4, alt i Norges gamle Love I og II) og med at den samiske typen av fangstgroper kan ha vært i bruk sørpå (Bergsland 1974).

Også andre kilder har blitt brukt i diskusjonen. Grensebeskrivelser fra 1200-tallet blir av flere (Devik 1979, Bergsland 1974) forstått slik at grensene til Finnmark skal ha gått fra Sørli (i Trøndelag) til Straum (Strømsund) i Sverige, og til Ume elv. Ifølge Edv. Bull d.e. skal Strøm ha vært ytterste nybygg mot nord (på svensk side), og Limingen i Namdalen skal da ha ligget i Finnmark (jfr. Jemtlands landeskrå 1240, grensebeskrivelser fra 1268, eller 1273 med grensen «mellim Jæmtalandz ok Finmarkar ok Hælsingalandz», Norges gamle Love, II, s. 490). Ned gjennom tidene er det bare spredte vidnesbyrd om sørsamene i skriftlige kilder. I 1478 skal Kristian I ha gitt hertug Albrecht av Sachsen i gave «en ung levende vildlap, som Fogeden i Jæmteland i Norge havde fanget». I et skjøte fra 1485 (Diplomatarium Norvegicum IV nr. 1000) er det tale om «Bufin gordh ødhe iord» i Aurdal i Valdres. Sandnes foreslår å tolke denne «bufin» som et mannsnavn, mens Bergsland (1970, 1974) mener det må ha vært en fastboende same. En mer sikker kilde er et lensregnskap fra 1548 som nevner «Fynneskat» og «Fynnelidtr», altså skattlagte samer i Lierne i Nord-Trøndelag.

Lenger sør nevnes samene i en klage fra bøndene i Tynset i 1643 over at «Field Lapperne paa en thi aarsz tid sig mere och mere haffde fordristet, baade sommer och windter at tilholde paa Østerdalens fielde och scho-we» (jfr. Statholderskabets ekstraktprotokolle 1642-1652, 1906 s. 89). I Härjedalen er det på et kart fra 1645 to samiske navn gjengitt på svensk: Serwe Siøgarna og Servan Fenwins. Det er her tale om Sarvenjaevrieh («elgsjøene») og Sarvenjokke («elgelva») (Bergsland 1970 og 1974). Fra Elgå-området og nordover har Falkenberg og Bergsland (hver for seg) nedtegnet samiske stedsnavn som må ha vært lenge i bruk. Det er både oversatte og egne samiske navn, forskjellige

fra de norske. Fra Gruvelsjø øst for Elgå kan nevnes navn som Gealta («snøbrefjellet») som på norsk heter Elgåhogna, Gåeblietjake («snøbrefjellet»), på norsk Digerhogna, og mange flere. Falkenberg beskriver flere navngitte sijd(siida)-grupper fra Elgå og nordover i forrige århundre.

Den faglige diskusjon om sørsamenes bosetningshistorie er langt fra ført til ende.

Karakteristisk for det sørligste området med samisk bosetning, fra Helgeland til Femunden, er at reindriften fram til nå har vært hovedbæreren av hele den samiske kulturen. Tradisjonelt har norske ikke kommet inn i reindriftsfellesskapet gjennom ekteskap eller på annen måte. Motsatt har de samer som er gått ut av reindriften, f.eks. ved ekteskap eller yrkesvalg, blitt assimilert inn i det norske miljøet. Dette har ført til at den sørsamiske bosetningen har vært stabil, tallmessig tilpasset ressursgrunnlaget for reindrift. Den yrkesmessige tilknytningen til reindriften har her vært en mer avgjørende kulturfaktor enn i andre samiske områder.

Den sosiale og kulturelle tilknytning til en spesialisert samisk næring og livsform har vært en styrke, slik at et fåtall mennesker i bemerkelsesverdig grad har opprettholdt kulturtradisjonene. Sørsamenes identitetskjenne og samepolitiske bevissthet har vært et viktig grunnlag for samenes kulturelle og politiske aktivitet overhodet i vår tid.

I skrifter fra det 17. århundre benevnes alle samene fra Neiden og østover for «østenhavsfinner». Dette navnet stemmer også overens med deres egen benevnelse på seg selv. De kaller seg «nuortalacčat», som kan oversettes med «de østfra». Østsamene blir i norsk omtale vanligvis betegnet som skolter, skoltesamer, og på finsk kolttalaiset eller koltanlappalaiset. I dialektbeskrivelser er betegnelsen skolter brukt bare om en av de østsamiske gruppene. De opprinnelige Neiden- og Pasviksamene hørte altså til den skoltesamiske gruppen som har hatt sitt område østover til Kildin. Fra Kildin og østover langs nordkysten og i innlandet var det opprinnelige Kildin-samiske området. Lengst øst på Kolahalvøya var det Ter-samiske dialektområdet. Språklig sett har også fiskersamene ved Enare vært regnet til det østsamiske området. Med hensyn til næringsmessig tilpassing og kulturelle trekk er det ikke tilsvarende klare grenser innenfor det østsamiske området som når det gjelder dialektene.

Både språklig og kulturelt har østsamene gjennom historien fått mange impulser og påvirkninger østfra, mens nordsamene og samene vestover og sørover har hatt tilsvarende kulturkontakter med de nordiske folk.

Det østlige preg i østsamenes kultur skyldes russisk misjon og administrasjon, men også kontakt med andre folk som samojeder og syrjener.

Den russiske misjonen tok til tidlig på 1500-tallet. Den hellige Trifon kom til Petsjenga (Petsamo) i 1525, der han senere grunnet et kloster. Trifon bygde også kirker i Boris Gleb, og omtrent samtidig ble den lille kirken i Neiden bygd. De russiske klostrene i Arkangelsk, Karelen og på Kola utviklet seg til økonomiske og forvaltningsmessige sentra, foruten at de var kirkens misjonsstasjoner. Således fikk Trifon i 1556 rettigheter for Petsjenga kloster over distriktene Muotka, Litsa, Ora, Pasvik og Neiden av Ivan den Grusomme. Omkring 1700 tok Peter den Store bort disse rettighetene.

I denne korte oversikten tar vi med bare det området som inntil grenseavtalen i 1826 var et norsk-russisk fellesområde bestående av de gamle siidaene Neiden, Pasvik og Petsjenga. I vår tid er bare en del av det opprinnelige Neiden-siidaområdet og ca. halvparten av Pasvik-siidaområdet innenfor Norges grenser.

Disse siidaene hadde sitt næringsgrunnlag både inne i landet og ute ved kysten i sesongmessig fiske og fangst. Østsamene var de som lengst beholdt særtrekk fra den opprinnelige fangstkulturen. I Sør-Varanger har vi også oldfunn ute i fjordmunningene «som viser at det har ligget fangst- og fiskevær der fra urgammel tid» (Vorren). Kjelmøyfunnene fra Bøkfjord i Sør-Varanger inneholder fine horn- og beinredskaper fra 3–400 år etter Kristus. Ifølge Vorren skriver disse funnene seg nettopp fra østsamenes forfedre. Og man vet at helt til siste krig hadde Pasvik-samene sine faste fiskeplasser ute i fjordene.

Den årlige flytningssyklusen og ressursutnyttelsen i Pasvik- og Neiden-siidane fram til århundreskiftet (1900) beskrives av Vorren på denne måten (Vorren og Manker 1976):

«Denne samegruppen såvel som folk fra de øvrige byene, oppholdt seg ute ved kysten tidlig om våren hvor de drev fangst og fiske. Utpå sommeren flyttet de et stykke oppover sine respektive vassdrag, helst til en stor foss, slik som i Pasvik og Neiden. Der hadde de sommerboplasser og drev et meget innbringende laksefiske i elvene. Om høsten dro de igjen på flytting lenger inn langs vassdraget til en eller annen innsjø eller til et høvelig sted ved storelva. Vinterplassen var den viktigste, og her bygde de også de beste husene. Om høsten og vinteren ble der drevet fiske i innsjøene. Fangst på villrein med snarer og fallgraver og dertil jakt på fugl og pelsdyr var sikkert like viktig her som hos skogssamene og sjøsamene. Fisket var meget viktig på vin-

terstedene også. I det hele tatt må fiskeriene ha vært den bærende livbergingsmåten for disse samene, enten de nå har foregått på sjøen eller i innsjøene.»

De østsamiske siidaene Neiden og Pasvik ble berørt både av grenseavtalen i 1826 og senere endringer av grensene i området. I 1826 ble Neiden-samene norske borgere, mens Pasvik- og Petsamo-siidaene ble russiske. Neiden-siidaens vinterland ble liggende på finsk side, men denne siidaen hadde antagelig allerede sluttet vinterfisket i dette området. Vestsiden av Pasvikdalen hadde vært Pasvik-siidaens land, som de nå mistet. Pasvik- og Petsamo-samenes område ble overlatt til Finland i Dorpat-avtalen av 1920, mens en del av Suenjel-samenes gamle land ble overlatt til Russland. Under siste verdenskrig ble skoltessamenes områder krigskueplass. Etter krigen ble Petsamo og Pasvik russisk igjen, mens de fleste av samene her og i Suenjel bosatte seg i Finland.

Da Russland stengte grensene for de norske samenes overflytninger til Finland i 1852, fikk dette også følger for Neiden-samene. Varanger-samene hadde hatt vinterbeiter på finsk side. Grensestengningen førte til at disse store reinflokkene delvis kom inn på tidligere beiteland for Neiden-samenes rein. Alt dette sammen med kolonisering og industrialisering gjorde at den gamle formen for ressursutnyttning tok slutt i hele det såkalte skoltessamiske området i tidsrommet fra århundreskiftet til den andre verdenskrigen.

Utviklingen av reindriften i Sør-Varanger har sammenheng med østsamenes gamle reindriftsform, som hadde mange trekk felles med skogsreindriften. Reindriften var først og fremst en hjelpenæring i østsamenes mangesidige næringsliv. De hadde små reinflokker, 20-30 dyr på hver familie. Men enkelte østsamegrupper økte reinantallet etter at det ble slutt på villreinen. Reinen var viktig som transportdyr.

Den gamle grensen mellom østsamenes og Varanger-fjellsamenes beitemarker hadde vært Bugøyfjord, selv om de allerede på Schnitlers tid (1744) også beitet noe om hverandre. Men særlig etter grensestengningen i 1852 trengte Varanger-fjellsamene inn på østsamenes gamle beitemarker.

Fra siste halvdel av forrige århundre begynte også småbrukerne og andre fastboende i Sør-Varanger å holde rein som trekkdyr etter mønster av østsamenes tamreinhold. I 1869 fikk de fastboende tillatelse av amtmannen til å holde 200 bruksrein, og denne retten ble senere stadfestet flere ganger. Neiden fisker- og gårdbrukerforening arbeidet mye med reindriftssaker etter 1911 og

ble i 1928 omdannet til Vestre Sørvaranger reindriftslag. Det ble utarbeidet lover og instruks for reingjeterne. Fram til 1929 hadde skoltesamer stått for reingjetingen, men de ble oppsagt da.

Både Reinbeitekommissjonen av 1909 og fylkesmannens forordning av 1934 bestemte at all rein i Sør-Varanger skulle føres til Varanger-halvøya på sommerbeite. Men dette ble ikke gjennomført. I 1900 ble det innvilget beiterett for et nytt reindriftslag, Østre Sørvaranger reindriftslag. I 1922 ble så et tredje reindriftslag etablert mellom disse to. I disse reindriftslagene hadde hver reieneier sitt merke, og de betalte vokteravgift pr. rein. Reindriftslaget tilsatte voktere. Fram til begynnelsen av vårt århundre hadde således en ny form for reindrift oppstått i Sør-Varanger etter mønster av østsamenes tamreinhold.

På norsk side er det i dag bare noen få individer som regner seg som skoltesamer. Etterkommerne av skoltesamene, som alltid var få i antall, er for det meste assimilert i den øvrige befolkning. Av den gamle østsamiske kulturform er det bare kulturminner igjen på norsk side.

Stedsnavn og gravfunn forteller at nordmenn har vært så langt øst som til Varanger i alle fall i tidlig vikingetid. I sagaene fortelles at nordmenn reiste i Finnmark og helt til Bjarmeland (ved Kvitesjøen). De tidligste norske kulturminner fra Finnmark skriver seg fra slike tokter og fra mer faste fangststasjoner. På Ottars tid var det spredt norsk bosetning nord til Troms (Malangen). Bygging av kirker fra 1100-tallet er et tegn på en fast norsk bosetning langs kysten. Trondenes kirke ble innviet 1115, Lenvik kirke 1200, Tromsø 1250 og Vardø kirke 1307. På Vardø ble det også reist en borg omtrent på samme tid. Dermed var kongemakten etablert i Finnmark. Men ennå på 1300-tallet må den norske bosetningen i Finnmark ha vært spredt, i fiskevær ytterst ved kysten.

Tidlig på 1300-tallet var det strid mellom Norge og Russland om skattekreving i Finnmark og på Kola. I 1326 ble det i Novgorod sluttet fred mellom rikene. De gamle «grensene» skulle respekteres. Men det ble ikke avklart hvor grensene gikk. Nordmenn skulle ha rett til å kreve skatt på Kola, og russerne på sin side skulle kunne kreve skatt helt vest til Lyngen.

Da rikene ikke kunne bli enige om grensene, ble det i flere hundre år opprettholdt såkalte fellesdistrikt, særlig etter Kalmarkrigen (1611–1613). Dette gikk særlig utover samene, som måtte betale skatt til to eller tre riker. Striden om skatten gikk etter hvert over til å bli en strid om territorier, særlig om

herredømmet over Ishavskysten. Dette var en del av bakgrunnen for Kalmarkrigen.

Grensen mellom Danmark-Norge og Sverige ble fastsatt i 1751. Reindriftssamenes forhold i grenseområdene ble bestemt i en særskilt tilleggsavtale, den såkalte Lappekodsillen.

Grensen mot Russland ble endelig fastsatt ved traktat i 1826. Men øst for grensen, i de østsamiske områdene Petsamo og Suenjel, ble det flere endringer i den politiske situasjonen (helt fram til 1944).

Tidlig i dansketida (1400-tallet) ble Finnmark et eget len, Vardøhus. Fra midten av 1500-tallet lå hele Nord-Norge under Bergenhus hovedlen, med underliggende len Vardøhus, Senja, Andenes, Lofoten/Vesterålen, Salten og Helgeland. Lensherrene rådde ofte nokså egenmektig. Under eneveldet ble det raskt innført en ordning med amtmenn (1671). De var høytstående og meget betrodde embetsmenn, slik at sentralmyndighetene hadde bedre herredømme over distriktene.

I Nord-Norge, unntatt i Finnmark, ble det meste av jorda eid av store godseiere helt til andre halvdel av 1800-tallet. Bøndene var leilendinger under disse godsene. Godseierne på storgårder som Dønnes og Tjøtta på Helgeland og Karnes i Lyngen eide hundrevis av gårder. Godssystemet var basert på mest mulig selvforsyning. Overgangen til pengeøkonomi virket til at godsene ble oppløst (Coldevin 1943).

Finnmark ble betraktet som kongens allmenning (i den monn slike kategorier i det hele ble brukt). Først etter jordtildelingsresolusjonen av 1775 kunne folk få utmålt jord som de kunne eie. Det vanlige var at folk slo seg ned og tok til å dyrke jorda, og senere fikk de «seddel» på jorda.

Mot slutten av 1800-tallet begynte statsmyndighetene å føre en nasjonal koloniseringspolitikk, som tok sikte på å få en norsk bosetning i nord. Ifølge reglementet til jordsalgsloven av 1902 ble det til og med krevd at den som skulle ha jord, måtte kunne tale og skrive norsk, og navnet på eiendommen måtte være norsk. Begrunnelsen for å få en norsk bosetning i Finnmark var «faren fra øst», eller som minister Benjamin Vogt sa det under Karlstad-forhandlingene i 1905 (jfr. Urbye 1953 s. 48 og Eriksen/Niemi 1981 s. 81):

«Det var et livsspørsmål at skape en jordbrugende norsk befolkning nordpaa – men en stor lappetrafik var en væsentlig hindring herfor. En national befolkning – en befolkning af norske jordbrugere, der ved sin næring var knyttet til bostedet og som hadde en utpreget norsk nationalfølelse, var det beste vern mot faren fra øst.»

Særlig i Sør-Varanger drev staten en aktiv koloniseringspolitikk.

Tidligere (på 1700-tallet) var kvenske jordbrukere ønsket nordpå. Den kvenske innvandringen hadde for alvor tatt til på 1700-tallet fra Tornedalen til Nord-Troms og Altaområdet. Denne innvandringen holdt på til midten av 1800-tallet. Fra 1820-årene og til slutten av 1800-tallet gikk hovedtyngden av innvandringen til Øst-Finnmark. De kvenske innflytterne dannet egne kolonier, som i Lyngen, Nordreisa, Alta, Vadsø, Sør-Varanger og Nedre Tana. Her har kvensk språk og kultur holdt seg helt til nå. De innflytterne som kom til samiske bygder som Polmak og Karasjok, ble «lapponisert» ganske raskt, det vil si at de ble assimilert i det samiske samfunnet. En viktig grunn til dette var nok at de allerede på forhånd var to-språklige som samisk-finsk- eller finsk-samisk-talende. De kom således til et kjent kulturmiljø.

3.2.2. Den samiske bosetningen i dag

Det eksisterer i dag ingen ajourført registrering av hvor i landet det er bosatt samer. Den følgende framstilling bygger i det alt vesentlige på et arbeid av Knut Kolsrud om samenes demografiske, sosiale og økonomiske stilling, som er inntatt i Samekomiteens innstilling fra 1959, og på en analyse foretatt av Vilhelm Aubert om den samiske befolkning i Nord-Norge, utgitt av Statistisk sentralbyrå i 1978. Kolsruds arbeid er basert på registreringer om bruk av samisk som dagligspråk i folketellingen i 1950. Aubert vurderer den registrering av samiskhet som ble foretatt i forbindelse med folketellingen i 1970.

Tallene fra 1950 og 1970 omfatter bare de tre nordligste fylker. I 1970 inngår byene i Finnmark i tallmaterialet, men utover dette ble den samiske befolkning i byene ikke registrert i disse tellingene. Blant annet av disse grunner gir tellingene derfor ikke noe fullstendig bilde av den samiske bosetningen i dag. For utvalgets formål i denne omgang anses de likevel – supplert med visse tilleggsopplysninger – å gi en tilstrekkelig angivelse av hovedtrekkene i den samiske bosetningen.

Kolsrud har først i sin framstilling gitt en grov situasjonsbeskrivelse av den samiske bosetning omkring siste århundreskifte. Den samiske befolkning besto da etter sin geografiske lokalisering av tre hovedtyper: 1) forholdsvis rene samiske samfunn i indre Finnmark og Tana dalføre, 2) sjøsamiske samfunn i fjordene i Finnmark og Nord-Troms, 3) småbygder av samisktalende strøk innenfor den norskstalende bosetning lenger sør. I motset-

ning til den første gruppen har de to siste grupper mest bestått i spredte grender i nær tilknytning til norskstalende bygder.

Kolsrud gir også som nevnt en mer detaljert oversikt på grunnlag av materiale fra 1950 for de enkelte tellingskretsene. I Finnmark ligger da kretser med samisktalende flertall i et stort sammenhengende område som omfatter størstedelen av indre Finnmark og strekker seg i et belte mot grensen til Finland i nordøstlig retning. Til dette område hører de fleste kretser i indre Varanger, store deler av Tanafjorden, indre Laksefjord, og strekninger i Porsanger. For seg selv i Vest-Finnmark ligger et flertallsområde i Kvalsund og lengst øst et tilsvarende i fjordområdet ved Kirkenes. I størsteparten av disse flertallsområder teller den samisktalende befolkning mer en 75 prosent av totalbefolkningen.

I nær tilknytning til disse flertallsområder ligger en rekke kretser med et betydelig mindretall av befolkningen på mer enn ti prosent samisktalende, dels som utfylling av områdene, dels som en utvidelse av dem. Dette gjelder særlig de østre fjordområder inklusive Porsanger og Laksefjord, dessuten et par mindre områder i Vest-Finnmark på øyene utenfor Altafjorden. Kretser med en samisktalende befolkning på under ti prosent av befolkningen omfatter forholdsvis vide utfyllende strekninger i Midt-Finnmark og ytre fjordområder, særlig i Øst-Finnmark.

Troms fylke karakteriseres i 1950 ifølge Kolsrud av en spredt lokalisering av de samisktalende strøk. Noe større sammenhengende samisk område finnes ikke. Kretser med samisktalende flertall ligger bare lengst sør på grensen til Nordland, og her er også de fleste kretser med betydelig mindretall.

Nordland har en vesentlig del av den samisktalende befolkning i direkte tilknytning til samebygdene på overgangen til Troms. Bortsett fra noen spredte kretser i sør med svake innslag av samisk er det bare Tysfjordområdet som ifølge tellingen av 1950 har en samisktalende befolkning av noen betydning. I dette området finnes det i de innerste forgreninger av fjorden en samisktalende befolkning som utgjør flertallet eller et vesentlig mindretall av hele befolkningen.

Som nevnt må oppgavene i 1950-tellingen betraktes med betydelig skepsis. I Nordland, Troms og Vest-Finnmark, hvor tallene bare viser små, spredte, samisktalende folkeøyer i ellers norskdominerte områder, er det på det rene at enkelte tradisjonelle samebygder overhodet ikke er kommet med som samisktalende. Blant annet gjelder dette områder i Nord-Troms.

Også i 1970-registreringen finner man den største konsentrasjonen av samiske kjennetegn i indre Finnmark, dvs. kommunene Kautokeino og Karasjok og den delen av Tana som består av den tidligere Polmak kommune (til 1964). De kjennetegn som ble registrert, var hvorvidt vedkommende person, hans eller hennes foreldre og besteforeldre snakket samisk som første språk og om personen selv regnet seg som same. Ved siden av Kautokeino og Karasjok er det bare en annen kommune som totalt sett viser samisk flertall etter disse kriteriene, nemlig Nesseby. Sammen med nedre del av Tana og Porsanger utgjør Nesseby et etnisk sett noe mindre homogent område enn det indre samiske kjerneområdet, men likevel med betydelige samiske innslag. I resten av Finnmark er den samiske andel av befolkningen mindre framtrædende enn i de nevnte områdene, og det er store variasjoner fra distrikt til distrikt.

I Tana finner man den samiske befolkning særlig i utkanten, det gamle Polmak, og mest rendyrket innover mot grensen til Karasjok i bygda Sirma. For øvrig finner man mindre samiske «lommer» spredt utover kommunen, særlig markert på små veiløse boplasser ute i fjordene. Både i Tana og Nesseby har sentrumsfunksjonene vært noe spredt, men både kirkestedet Nesseby og skolesenteret Karlebotn har befolkningsmessig samisk dominans. Derimot har et par mindre befolkningskonsentrasjoner vært norskpreget. I Porsanger finner man den samiske befolkning især på spredte boplasser i utkanten av kommunen. I kommunesenteret Lakselv med flyplass og militærforlegning er det samiske innslaget svakt ifølge tellingen i 1970. Dette gjelder likeledes Børselv som også har noen sentrumsfunksjoner. I Alta er den samiske befolkning særlig konsentrert i en del utkantbygder, blant annet utover langs Altafjorden, men i absolutte tall bor nok de fleste av samisk avstamning i Alta tettsted.

Det bosetningsmønsteret man finner i Porsanger og Alta, går igjen også i Kvalsund og Lebesby. Den samiske befolkning bor især i utkantbygder som Revsbotn i Kvalsund og i Lebesby på enkelte små veiløse boplasser langs Laksefjorden. I Lebesby er vel to tredjedeler av befolkningen samlet i fiskeværet Kjøllefjord der det ble registrert svært få samiske kjennetegn.

Finnmarkskommunene Loppa, Hasvik, Sørøysund, Måsøy, Nordkapp, Gamvik, Berlevåg og Sør-Varanger har ifølge 1970-tellingen bare små minoriteter som har samisk som morsmål, eller som regner seg som samer. Men atskillig flere tegn på en samisk

bakgrunn kommer til syne i oppgavene om besteforeldrenes språk, særlig om man også tar hensyn til vet-ikke-svarene. I Loppa finner man de samiske kjennetegnene især på små isolerte og veiløse boplasser. De opptrer meget sjelden på øya Loppa, som var et sentrum, men som nå er blitt en ganske perifer boplass. I Hasvik kommune er det aller meste av befolkningen samlet i tre fiskevær, tettstedene Hasvik, Breivikbotn og Sørvær. Den spredte bosetningen er nå så sterkt redusert ved fraflytting at det er vanskelig å karakterisere denne periferien der det tidligere var et tydelig samisk innslag. I tettstedene er det noen, men ikke mange registrerte tegn på at det har skjedd en samisk innflytting. Her må man imidlertid regne med enkelte misvisende opplysninger. Innenfor Sørøysund kommune bor det, i relative tall, flest personer med samiske kjennetegn i meget isolerte veiløse kretser langs Sørøysundet. Men det største antall personer av samisk avstamning ifølge oppgaver om besteforeldrenes språk, finner man i Indrefjord, et tilflyttingssted nær Hammerfest, som nå fungerer som sentrum også for folk i Sørøysund. Fiskeværet Akkarfjord, som har hatt stor økonomisk betydning i distriktet, synes å ha vært sterkt norskdominert akkurat som Hammerfest.

Måsøy har ifølge tallene et betydelig større samisk innslag enn Hasvik og Sørøysund. Samiske kjennetegn forekommer relativt hyppig i bygdene langs Snøfjord og Revsbotnfjord. Dette er samebygder på linje med Revsbotn i Kvalsund. Det viktige fiskeværet Havøysund er kommunens sentrum. Tellingen viser at det har skjedd atskillig innflytting av samer. Men hovedmønsteret for den etniske bosetningen er ganske tydelig i Måsøy. Samene bor i periferien, de norsktalende i de mer sentrale strøk. I Nordkapp forekommer det, relativt sett, færre samiske kjennetegn enn i Måsøy. Det relativt største innslaget av samiske kjennetegn ved tellingen i 1970, fant man i det isolerte, veiløse området sørvest og sør for Honningsvåg. Dette området er i dag praktisk talt avfolket. Men det ble også tydelig registrert at det bor en god del med samisk bakgrunn i Honningsvåg. I absolutte tall bor nok de fleste samene i Nordkapp kommune i Honningsvåg. Imidlertid ligger de samiske grendene eller boplassene i periferien. I Gamvik er befolkningen sterkt konsentrert i kommunens to tettsteder, fiskeværene Mehamn og Gamvik. Begge steder er sterkt norskdominert. Tellingen tyder på at det i Mehamn kan være to prosent samer, i Gamvik færre. I den mest isolerte kretsen i kommunen, Langfjorden, blir det i tellingen

oppgitt at 54 prosent av befolkningen sier at de regner seg som samer. Det vanlig mønsteret går igjen også her. I Berlevåg kommune bor vel ti prosent av befolkningen utenfor tettstedet Berlevåg. Både Berlevåg og det mindre fiskeværret Kongsjord er norskdominert og med svakere samisk innslag enn i Honningsvåg.

Den norske dominansen i Hammerfest er helt klar. Vardø og nabokommunen Båtsfjord ble ikke tatt med i 1970-tellingen. Alt tyder på at det bare forekommer ganske få spredte individer med samiske kjennetegn i de to kommunene, men til Båtsfjord har det visstnok foregått en viss utflytting av samer fra Tana. I Vadsø, som også omfatter et omland, er dette noe annerledes. I selve byen Vadsø ser det ut til å være en del samisktalende og samiskidentifiserte, men det er altfor få til at det skulle bety noe for det norske, og til dels finske, preg Vadsø har. Gjennom plasseringen av fylkesadministrasjonen i Vadsø er også integrasjonen i storsamfunnet ganske sterk. Ifølge tellingen i 1970 er samiske kjennetegn best representert i Klubben og Vestre Jakobselv, i Vadsø kommunes utkant innenfor den gamle Nord-Varanger kommune og nær grensen til Nesseby.

I Sør-Varanger kommune spiller industriområdet Kirkenes og gruvesamfunnet Bjørnevåtn en dominerende rolle. Disse stedene er helt norskdominert. Derimot har store deler av Sør-Varangers spredte bosetning et mer eller mindre samisk preg. Et viktig unntak fra dette er imidlertid at Pasvikdalen er helt preget av norsktalende som følge av at dalen ble kolonisert sørfra av bønder på 1800-tallet. Ifølge folketellingen i 1970 finner man den hyppigste forekomsten av samiske kjennetegn i kretsene Bugøyfjord og Korsfjord. Man kan trygt slå fast at den samiske befolkning i Sør-Varanger bor i en geografisk periferi, både i forhold til Kirkenes og i forhold til andre småsentra.

Hovedmønsteret i Finnmarkskommunene finner vi også i de kommunene i Troms og Nordland som har et merkbart samisk innslag. I Kåfjord går hovedskillet mellom de indre og ytre områdene. Manndalen og Kåfjorddalen må fortsatt karakteriseres som samiske lokalsamfunn, mens kommunesenteret Olderdalen har et atskillig svakere innslag av samiske kjennetegn. I Skånland ble bare de på forhånd kjente samebygdene tatt med i tellingen. Storfjord og Kvæningen ligger ganske perifert i forhold til de større sentra i Troms. Innenfor de to kommunene er den etniske differensieringen ikke så helt tydelig. På den gamle markedsplassen Skibotn i Storfjord rapporterer nær halvparten at de

hadde besteforeldre med samisk som morsmål. I kommunesenteret blir det imidlertid ikke rapportert noen samiske kjennetegn. Dette er nok ikke helt i samsvar med virkeligheten. Derimot stemmer det med andre opplysninger når man særlig finner mange samiske kjennetegn i bygdene på vestsiden av fjorden. I Kvæningen er det ingen klar sentrumsdannelse, og de samiske kjennetegn viser en nokså jevn fordeling på tellingskretsene. Imidlertid representerer denne kommunen et visst avvik fra det vanlige bosetningsmønsteret, idet den mest folkerike tellingskretsen, Burfjord, også har den høyeste prosent samisktalende. I Lyngen er de samiske kjennetegn sterkt konsentrert i kretsen Furufjorden i kommunens sørlige utkant mot grensen til Storfjord. I kommunesenteret Lyngseidet er det derimot registrert få samiske kjennetegn. Samisk språk og identitet dukker opp igjen også i kommunens nordlige utkantbygder, Koppangen og Nord-Lenangen. I Lyngen finner vi hovedmønsteret, et norsktalende sentrum og en mer samisk preget periferi. I Skjervøy blir samisk morsmål for besteforeldrene oftest nevnt i en nokså isolert bygd på Arnøy, men det er også en del samiske kjennetegn i Skjervøy sentrum som følge av innflyttingen fra de samiske utkantbygdene.

I kommunene Tromsø og Balsfjord ble bare et mindretall av kretsene tatt med i tellingen i 1970. Her hadde forundersøkelser pekt ut en del utkantbygder som mulige samiske boplasser. Tellingen bekreftet dette i større eller mindre grad, men gir altså ingen opplysninger fra de sentrale stedene. I kommunene Målselv, Sørreisa, Dyrøy, Tranøy, Berg og Lenvik ble bare noen få kretser tatt med i tellingen. Det ble også registrert svært få personer med samiske kjennetegn. For Lenvik er dette sterkt misvisende.

Innlandsbygda, eller markebygda, Grasmyrskogen er falt helt ut trass i den klare samiske bakgrunnen til befolkningen der. I Salangen kommune finner man et par samebygder i innlandet, tidligere nokså isolert fra omverdenen og kysten. I kommunesenteret Sjøvegan rapporteres bare en prosent av befolkningen å ha samisk som første språk for en av besteforeldrene. I Gratangen var bare tre tellingskretser valgt ut, deriblant en liten innlandsbygd der befolkningen viste seg å ha en del samiske kjennetegn.

Også i Nordlandskommunene er det på det rene at man stort sett finner samene i relativt isolerte distrikter. Tysfjord er kjent som en betydelig samekommune med konsentrasjoner av samisk bosetning, særlig i den dype og veiløse Hellemofjorden, i områdene rundt

Drag og Storjord og i tettstedet Kjøpsvik. I Hamarøy kommune finnes samisk bosetning blant annet i Innhavet-området, og når det gjelder Sørfold, kan særlig stedene Mørsvikbotn og Kvarv nevnes ved siden av den såkalte Kobbvassgrenda. I Evenes og Ballangen kommuner finnes samiske kjennetegn ute i markebygdene, men sjelden i sentrene Bogen og Ballangen tettsted. I Ankenes, som utgjør omlandet om Narvik, finner man de samiske kjennetegnene i utkantbygda Vassdalen.

1970-tellingen viser at samene overveiende er en utkantbefolkning. De kommunene hvor det forekommer samiske kjennetegn, er utkantkommuner, men også innenfor kommunene gjentar dette mønsteret seg. Her må man riktignok ta i betraktning den feilkilden som ligger i at de største byene er holdt utenfor tellingen, og at underrapporteringen av samiske kjennetegn synes å være særlig vanlig i byer og tettsteder. I det indre samiske kjerneområdet i Finnmark er dette mønsteret riktignok ikke så utpreget. Samene dominerer tallmessig også på kirkestedene Kautokeino og Karasjok, som er kommunale sentra.

I framstillingen foran er brukt uttrykk som «norske» og «samiske» områder, at et distrikt er «norsk» eller «samisk» dominert og liknende. Med dette er det ikke tatt sikte på annet enn å angi den forekomsten av samiske trekk som er påvist gjennom de undersøkelser det er referert til. I hovedsak dreier det seg, som man har sett, om utbredelsen av samisk språk.

I 1970 ble det ikke sendt ut tellingsskjemmer sør for Salten. Den sørsamiske gruppen er således overhodet ikke registrert i tellingen. Siste oppgave over disse er fra 1913 og gjelder samer bosatt på søndre Helgeland, i Trøndelagsfylkene og i Engerdal i Hedmark. De talte da 557 personer, men dette må betraktes som et minimumstall, blant annet fordi registreringen i liten grad omfattet samene i kystbygdene, og fordi samer med mor eller far av en annen «nationalitet» ikke ble regnet med. I dag finnes det i disse områdene en del spredte samiske familiegrupper, som oftest familier som er eller har vært knyttet til reindriften. Slik samisk bosetning finner man blant annet i Lønsdalen ved Saltfjellet og i områdene ved Mo i Rana, Korgen og Mosjøen. I sørlige del av Nordland finnes det dessuten noe større samegrupper i Hattfjelldal og Majavatn. I Nord-Trøndelag finner man samisk bosetning blant annet i Høylandet, Namsskogan og Røyrvik kommuner. Lenger sør kan Snåsa og Meråker nevnes. I Sør-Trøndelag finnes sørsamiske familier i Tydal og særlig i Røros-Brekkenområdet.

samt i Trollheimen. Den samiske bosetning strekker seg dessuten såvidt inn i Hedmark fylke med en samekoloni i Elgå.

3.3. FOLKETELLINGER AV SAMER

3.3.1. Innledning

Det er forbundet med betydelige problemer å gi en demografisk beskrivelse av hvor mange samer det har vært gjennom tidene innenfor det området som nå er staten Norge. Det henger sammen med flere forhold. Blant annet er det først fra 1700-tallet man har tilnærmedesvisse tellinger å holde seg til, og de er mangelfulle. Før den tid må man lage beregninger ut fra skattemanntallslistene. Et annet forhold er at det helt til 1826 var til dels svært flytende grenseforhold i områdene hvor samene bodde. Av hendinger som har virket inn på antallet samer med tilknytning til den norske stat, kan til eksempel nevnes fredsslutningene med Sverige på 1600-tallet (1613, 1645), og grensetraktaten med Sverige i 1751, hvor en svært stor del av det nåværende Finnmark ble lagt til Norge. Det siste statspolitiske trekk som har betydning i denne sammenheng, er grenseavtalen med Russland i 1826, hvor det som nå er Sør-Varanger, kom under norsk eneoverhøyhet.

En åpenbar feilkilde ligger også i at myndighetene i de enkelte nasjonalstater som kom til å beherske de samiske områdene, ikke alltid umiddelbart klarte å avgjøre tilhørighet til de samene som ble berørt av grensedragningene.

De største problemene i forbindelse med en beskrivelse av samenes befolkningsmessige utvikling, ligger nok likevel nærmere i tid og er betinget av andre forhold.

For det første ligger det usikkerhetsmomentene i den måten tellingene er blitt lagt opp og gjennomført på. Kriteriene for samiskhet har blant annet variert i den tida folketellinger har vært foretatt, slik at man ved bruk av resultatene også må ta det med i betraktning. Av slike faktorer kan f.eks. nevnes at tellingene har variert mellom å legge avstammings- og språkkriterier til grunn for å klassifisere folk i den ene eller andre nasjonalitetskategori. Delvis har det også vært benyttet kombinasjoner av disse kriteriene.

Noe annet som er med på å gjøre resultatene mindre sikre enn ønskelig, er registreringen av blandingskategorier. Før 1845 ble det f.eks. ikke ført oppgaver over personer av blandet herkomst. Senere finner man eksempler på at det er oppført blandingskategorier både i første, andre og tredje ledd. Dette har selvsagt vært med på å påvirke de endelige tellingsresultatene. Blandingsbefolkningen

ble nemlig statistisk sett gjerne klassifisert på en slik måte at det førte til en overrepresentasjon av norske.

Tellingene har gjerne vært gjort bare i deler av landet slik at en del samiske befolkingskonsentrasjoner har falt utenfor. Men også lokal gjennomføring av tellingene kan ha påvirket resultatene. Dette har sammenheng med at det i store deler av den perioden tellingene omfatter, har vært brukt et forholdsvis subjektivt språkkriterium som grunnlag for nasjonalitetsklassifikasjonen, noe som helt åpenbart har påvirket resultatene i feilaktig retning, ofte på en helt iøyenfallende måte. Folks subjektive valg er en ting, en annen er at tellerne nok i stor utstrekning har hatt frihet til å plassere folk i den ene eller andre kategori.

Det som imidlertid i aller sterkest grad har påvirket det offisielle samiske folketall, er rene samfunnsmessige prosesser, som i stor utstrekning har vært styrt av norske myndigheter. Man kan her bare tenke på det systematiske fornorskingspress som har vært iverksatt overfor samene de godt og vel siste hundre år. Tiltakene har vært satt inn på bred basis for å få samene til å oppgi sitt språk og sin identitet. Denne politikken har gitt seg særlig dramatiske demografiske utslag i kystområdene eller der samebygdene har vært mer spredte. I slike områder er samene tilsynelatende blitt borte som en egen etnisk gruppe, selv om man kanskje for ikke mer enn 60-70 år tilbake hadde levende samiske lokalsamfunn der. Imidlertid viser det seg at det i mange slike miljøer fortsatt kan være en virksom samisk bevissthet. Dette er blant annet påvist gjennom forskningsprosjektet «Samiske næringsinteressers plass i samfunnsplanleggingen», som nå pågår i regi av Nordisk samisk institutt.

3.3.2. Utviklingen i Finnmark

De aller eldste talloppgaver over antall samer finnes i svenske skattemanntallslistene som begynner å løpe fra 1553. De omfatter grovt angitt Finnmark, Troms og nordre del av Nordland. På bakgrunn av tilsvarende dansk-norske lister utarbeidet professor Friis i forrige århundre for Finnmarks vedkommende en beregning over antall samer og nordmenn fra og med 1567.

Hans statistikk viser at det ved begynnelsen av perioden var en markert overvekt av nordmenn. Dårligere konjunkturer for deres markedsrettede økonomi førte imidlertid til en jevn tilbakegang i antallet. Det absolutte lavmål ble nådd i 1805 med 1.590 norske individer.

Ut fra det tradisjonelle norske synet på denne perioden, ofte betegnet som Finnmarks nedgangstid, skulle man vente at samene også hadde en tilsvarende tilbakegang. Det motsatte er imidlertid tilfelle. Antallet samer flerdobles i samme tidsrom. Dette har utvilsomt sammenheng med samenes større økonomiske uavhengighet og med deres evne og teknologi til å utnytte alle tilgjengelige lokale ressurser. I 1801 var antallet samer i Finnmark 4.930 personer, slik at forholdstallet mellom samer og nordmenn da var som 3:1. Fra det tidspunkt begynte også nordmennenes antall å vokse, men samene holdt stillingen som Finnmarks flertallsbefolkning helt til ca. 1860.

For sammenligningens skyld gjengis i tabell 3.1 oversikten for de forskjellige nasjonalitetene i Finnmark fram til år 1900.

I tabellen er kvenene regnet sammen med samene til og med 1835. Kvenenes antall var imidlertid forholdsvis ubetydelig inntil det tidspunkt.

Tabell 3.1. *Befolkningsutviklingen i Finnmark fram til år 1900.*

	Nordmenn	Samer	Kvener	Samlet folke- mengde
1567	3 070	840	—	3 910
1597	2 830	860	—	3 690
1619	2 650	870	—	3 520
1667	2 110	1 130	—	3 240
1678	2 070	1 230	—	3 300
1717	2 240	1 390	—	3 630
1730	2 050	1 510	—	3 560
1747	1 760	1 740	—	3 500
1757	1 970	3 340	—	5 310
1767	1 800	3 650	—	5 450
1777	1 750	4 160	—	5 910
1787	1 620	4 650	—	6 270
1798	1 770	4 670	—	6 440
1805	1 590	4 930	—	6 520
1810	1 640	5 260	—	6 900
1815	1 620	5 400	—	7 020
1825	—	—	—	8 748
1835	3 771	7 056	—	10 838
1845	4 494	6 541	1 692	12 727
1855	6 981	7 103	2 305	16 389
1865	9 351	7 490	3 488	20 329
1875	12 891	7 008	4 286	24 185
1891	15 360	7 881	5 929	29 170
1900	17 974	9 572	5 406	32 952

(Kilde: Amund Helland: Finnmarkens amt, bind II, 1906 s. 31.)

3.3.3. Landet som helhet

Ser vi på landet som helhet, får vi den første noenlunde sammenfattende oversikt over samene i 1724. Da oppgis antallet (jfr. Samekomiteens innstilling s. 7) å være 1.472

familier, eller 7.231 individer, på strekningen fra Varanger til Innherad. Fra 1734 har man et anslag som er noe lavere, nemlig 1.451 familier, eller 6.340 personer. Her skal man være oppmerksom på at de dansk-norske fellesdistriktene med Sverige og Russland er holdt utenom, dvs. hele indre Finnmark og nåværende Sør-Varanger. Da det første av disse fellesdistriktene ble lagt til Norge i 1751, steg antallet samer i Norge med godt og vel 1.500 personer (jfr. tabell 3.1).

Samekomiteen av 1956 refererer det offisielle tallet på samer ifølge folketellingen i 1845 med 14.464 personer. I 1855 er det 15.999, og i 1865 17.187. De offisielle minimumstall er videre som følger:

1890: 20.786
1900: 19.677
1910: 18.590
1920: 20.735
1930: 20.704

Tallene fra 1890 til 1930 er meget illustrerende, da de for perioden under ett viser en svak netto tilbakegang. Det er ingen grunn til å tro at fødselsoverskuddet i den samiske befolkning var mindre enn i befolkningen for øvrig. Det motsatte var snarere tilfelle. Tallene må derfor tas som et uttrykk for at den politikken som tok sikte på å frata samene deres identitet som egen etnisk gruppe, nå for alvor begynner å gi konkrete og målbare resultater på den måten at mange samer ikke ønsker eller kanskje ikke gis anledning til å opptre som samer i sammenheng med folketellinger.

I så måte ga tellingen i 1950 et helt ekstremt utslag. Det ble da for de tre nordligste fylkene (utenom byene) registrert bare 8.778 samer, mens tallet for det tilsvarende området i 1930 var 18.842. Det lave tallet i 1950 må derfor betraktes som uttrykk for en kombinasjon av fortsatt utslag av fornorskingspolitikken og av at det ble brukt et snevert språkkriterium ved tellingen. Det var nemlig bare bruk av dagligspråk i hjemmet som skulle registreres. Spørsmål om dette skulle stilles i hjem hvor det var samer og kvener, slik at det var helt opp til tellerens egen oppfatning om det i det hele tatt ble stilt. 1950-tellingens store overregistrering av norskhet, kan bare forklares ut fra det man vet om hvor følelsesmessig vanskelig og konfliktartet temaet samiskhet var for mange samer, kombinert med den mulighet for privatisering av identitetsspørsmålet som forelå.

Også Statistisk sentralbyrå var inne på at det kunne være feil ved tellingen, noe som ble bekreftet av en lytterundersøkelse i for-

bindelse med Sameradioens virksomhet, som Tromsø museum foretok for NRK fire til fem år senere. Da opplevde man at steder hvor det ikke var registrert en eneste same i 1950-tellingen, nå framstod som bortimot rene samebygder. 1950-tellingen er for øvrig gjort til gjenstand for grundig analyse i Samekomiteens innstilling (inntatt som vedlegg i St. meld. nr. 21 for 1962-63).

3.3.4. 1970-tellingen

Den hittil siste registrering av samer i Norge skjedde i forbindelse med folketellingen i 1970. (Hovedtyngden av opplysningene i det følgende er hentet fra professor Vilhelm Auberts analyse av denne registreringen i «Den samiske befolkning i Nord-Norge», 1978.) Heller ikke i 1970 var registreringen lagt opp på en slik måte at den kunne fange inn alle samene i landet. Tellingen fant nemlig sted bare i utvalgte kretser i Nordland, Troms og Finnmark.

I Nordland omfattet disse kretsene 6,1 prosent av fylkets totale befolkning, i Troms 22,9 prosent og i Finnmark 89,7 prosent. Undersøkelsen ble gjennomført ved et tilleggsskjema til den ordinære folketellingen, hvor det ble stilt fire spørsmål. Det første spørsmålet var om samisk var det første språket personen selv snakket. 10.535 svarte positivt på dette. Tallene framgår ellers av tabell 3.2.

Tabell 3.2. *Personer i utvalgte tellingskretser i Nordland, Troms og Finnmark, etter svar på spørsmålet om samisk var første språk som personen selv snakket.*

Fylke	Folkemengde ¹⁾ i alt i kretsene	Samisk første språk	Samisk ikke første språk	Ubesvart
Nordland ...	14 760	507	6 391	7 862
Troms	31 160	1 446	24 359	5 355
Finnmark ..	67 954	8 582	55 749	3 623
Nord-Norge i alt	113 874	10 535	86 499	16 840

¹⁾ Folkemengde i de utvalgte kretsene der man har fått inn minst ett tilleggsskjema med avkrysning for minst ett av de fire spørsmålene.

(Kilde: Vilhelm Aubert: Den samiske befolkning i Nord-Norge. Artikler fra Statistisk sentralbyrå nr. 107. 1978.)

Det andre spørsmålet gikk på om samisk var første språk til minst en av personenes foreldre. I tråd med det man kunne vente om overgangen fra samisk til norsk, lå ja-svarfrekvensen atskillig høyere på dette spør-

Om samenes rettsstilling

målet. Totalt var det 16.808 som svarte positivt. Tallene fordeler seg ellers som i tabell 3.3.

Tabell 3.3. *Personer i utvalgte tellingskretser i Nordland, Troms og Finnmark, etter svar på spørsmålet om samisk var første språk som minst en av foreldrene snakket.*

Fylke	Folke- mengde i alt i kretsene	Samisk første språk	Samisk ikke første språk	Vet ikke	Ubesvart
Nordland	14 760	777	6 022	97	7 864
Troms	31 160	3 473	21 541	797	5 349
Finnmark	67 954	12 558	50 365	1 433	3 598
Nord- Norge i alt	113 874	16 808	77 928	2 327	16 811

(Kilde som for tabell 3.2.)

På spørsmål nr. 3, om samisk var første språk til minst en av besteforeldrene (jfr. tabell 3.4), stiger antallet ja-svar ytterligere, men ikke i den grad som mellom spørsmål nr. 1 og 2. Dette kan man ta som et uttrykk for at den språklige fornorskningen i hele området sett under ett er blitt sterkere og sterkere fram mot vår tid.

Det er ellers slående at et meget stort antall, godt og vel 16.800, har unnlatt å svare på disse tre spørsmålene. En rimelig forklaring, ut fra den minoritetssituasjonen samene har vært i, og stadig er i, er at de har følt spørsmålene som så kontroversielle og ømtålige,

at det enkleste har vært å overse dem. En skal også være oppmerksom på at dette forholdet har medført at skjemaene i enkelte tilfeller ikke ble delt ut i kretser som skulle ha hatt dem.

Tabell 3.4. *Personer i utvalgte tellingskretser i Nordland, Troms og Finnmark, etter svar på spørsmålet om samisk var første språk som minst en av besteforeldrene snakket.*

Fylke	Folke- mengde i alt i kretsene	Samisk første språk	Samisk ikke første språk	Vet ikke	Ubesvart
Nordland	14 760	860	5 834	198	7 868
Troms	31 160	4 807	18 429	2 575	5 349
Finnmark	67 954	13 968	45 877	4 496	3 613
Nord- Norge i alt	113 874	19 635	70 140	7 269	16 830

(Kilde som for tabell 3.2.)

Ser vi på besvarelsene av spørsmål nr. 2 og 3, finner vi at det er et forholdsvis stort antall som ikke sier seg å kjenne førstespråket til foreldrene og besteforeldrene, nemlig henholdsvis 2.327 og 7.269. Det er ikke urimelig å anta at disse tallene også er uttrykk for ømtålighet ved spørsmålsstillingene, selv om man naturligvis ikke skal se bort fra at enkelte ikke har kjent til besteforeldrenes førstespråk.

Tabell 3.5. *Personer i utvalgte tellingskretser i Nordland, Troms og Finnmark, etter svar på spørsmålet om personen regner seg selv som same.*

Fylke	Folke- mengde i alt i kretsene	Regner seg som same	Regner seg ikke som same	Usikker	Ønsker ikke å svare	Ubesvart
Nordland	14 760	668	6 015	111	159	7 807
Troms	31 160	944	23 817	746	333	5 320
Finnmark	67 954	7 563	53 842	1 775	1 321	3 453
Nord-Norge i alt	113 874	9 175	83 674	2 632	1 813	16 580

(Kilde som for tabell 3.2.)

Det fjerde og siste spørsmålet i 1970-tellingen prøvde å få tak i personenes subjektive identitet. Ordlyden var følgende: Regner personen seg selv som same? For barn under 15 år skulle foreldrene avgjøre saken. Svarfordelingen framgår av tabell 3.5.

Her er det da 9.175 personer som uten forbehold regner seg som samer. Til sammenligning er tallet på dem som oppga samisk som

første språk 10.535. Det vil med andre ord si at her er en differanse på 1.360. Tallet er tankevekkende, særlig når man tar i betraktning den nære sammenheng som eksisterer mellom språk og identitet. Setter man tallet 9.175 opp mot tallene for dem som oppga samisk som første språk til en av foreldrene eller besteforeldrene, 16.808 og 19.635, blir differansen enda mer talende.

Det er store distriktsmessige variasjoner med hensyn til svarfordelingene på alle fire spørsmål. Det skal her ikke gjøres nærmere rede for disse, utover å konstatere at det ytre sosiale press ikke har bevirket de samme demografiske følger i hele tellingsområdet. I distrikter hvor det ikke har vært problematisk å være same, f.eks. i indre Finnmark, har befolkningen i enkelte kommuner omlag firedoblet seg siden århundreskiftet. Denne befolkningsveksten i de indre strøk har antakelig delvis oppveid det som er gått tapt ved fornorskings- og assimilasjonsprosessen andre steder, f.eks. på kysten.

3.3.5. Hvor mange samer er det i Norge?

Selv om presset fra det norske samfunnet har vært sterkt, er det likevel nokså opplagt at et tall på 9-10.000 samer i Norge i 1970 ikke gir særlig mening, særlig når man vet at minimumstallet i 1930 var på vel 20.000. Derfor er det ved analysen av materialet tatt hensyn til faktorer utover positive svar på spørsmålet om samisk som førstespråk, og om man selv føler seg som same. Da framkom det et helt annet tall (jfr. Aubert 1978 s. 113):

«I alt 27.646 personer ble registrert med en samisk tilknytning, når den defineres så vidt at den også omfatter personer som svarer *vet ikke om besteforeldrenes språk* og/eller svarer *usikker* eller *ønsker ikke å svare på spørsmålet* om vedkommende regner seg som same. Det siste tallet ville nok ha økt betraktelig om tellingen også hadde omfattet bybefolkningen. Antakelig er det i Norge minst 40.000 personer hvis livsvilkår på et eller annet vis er noe preget av at de har et innslag av det samiske i sin bakgrunn. Hvor mange samer det bor i Norge, er et spørsmål som ingen folketelling kan avgjøre» (uthevingene gjort her).

Dette er antakelig et anslag som ikke er for høyt, spesielt når man tar hensyn til de store områdene som ikke er tatt med i tellingen, kanskje i særlig grad byene i Nord-Norge, eksempelvis Tromsø. Men også mange byer i Sør-Norge har forholdsvis store samiske befolkninger, med Oslo på klar førsteplass. Sistnevnte sted er ofte karakterisert som det største samiske tettsted i landet. I erkjennelse av at det finnes en stor samisk befolkning her ble det høsten 1982 bestemt at Sameradioens ordinære sendinger også skulle gå ut over eteren i dette området. Sameradioens ledelse opplyser at man i forbindelse med behovsvurderingene kom fram til et anslag på 5-7.000 samiskspråklige i det sentrale Østlandsområdet som helt eller delvis ville kunne ha nytte av disse sendingene.

På bakgrunn av den store utflytting til sentrale steder fra sameområdene i årene siden

den andre verdenskrig synes ikke dette urimelig.

Når det gjelder samegrupper sør for Salten i Nordland, var ingen av disse inkludert i 1970-tellingen. For sørsamenes vedkommende er det tilgjengelige tallmaterialet for øvrig svært gammelt. De siste noenlunde pålitelige tall er fra 1913 da det ble registrert henimot 600 samer mellom Hemnes i Nordland og Engerdal i Hedmark. Ut fra det foreliggende statistiske materiale er det derfor vanskelig å si hvilken retning den demografiske utvikling har tatt for denne gruppens vedkommende. Antakelig vil et overslag på rundt 2.000 sørsamer i Norge og Sverige under ett være innenfor rammen som kan tolereres når man bygger på såvidt usikre premisser. I Norge finner man kanskje bortimot halvparten av disse.

Selv om tellingen fra 1970 er den ferskeste vi har å holde oss til, er det likevel grunn til å advare mot å overføre den kritikkkløst til å gjelde dagens situasjon. Det er sannsynligvis enkelte tendenser i denne tellingen som er forsterket, mens andre er blitt svakere. Den bevisstgjøringsprosessen som har foregått siden da, ville muligens i dag gitt som resultat et større antall som ville vedkjenne seg en subjektiv samisk identitet. På den annen side er det grunn til å tro at en ny undersøkelse ville vise en atskillig større overgang til norsk språk, også i de samiske kjerneområdene.

Ser man på det totale antall samer, vil mange si at tallet er lavt i forhold til resten av landets befolkning, selv om samene i enkelte områder ennå i dag er i majoritet. Det man også kan konstatere, er at målt i minimumstall, hvor utfyllende opplysninger ikke er tatt med, er antall samer i 1970 lavere enn i 1845, ca. 10.000 mot rundt 14.000. Tallene sier at det samiske folk ikke har hatt en normal demografisk utvikling i denne perioden, nemlig økning i takt med folkeøkningen i Norge forøvrig. Det helt sentrale spørsmål i en samisk demografisk sammenheng er hvilke samfunnmessige prosesser som ligger bak slike tall i den offisielle statistikk. Ingenting tyder på en spesielt lav fruktbarhet eller høy dødelighet blant samene. Forklaringen synes å ligge i at en betydelig del av den samiske befolkningen har gått opp i den norske, ved forskjellige former for assimilasjon. Dette er forøvrig ikke nytt, men noe som demografer tidlig har vært oppmerksomme på. Som en kommentar til samisk befolkningsstatistikk skriver Friis allerede i 1867 følgende:

«Man maa derhos ogsaa tage i Betragtning, at et ikke ubetydeligt Antal Lapper efterhaanden ere forsvundne ind iblandt Nord-

mændene, idet de ere medregnede iblant disse som fornorskede Individider.»

En historisk demografisk studie med særlig vekt på de bakenforliggende årsaker vil kunne stadfeste eller avkrefte dette og forme en mer korrekt kurve for samisk befolkningsutvikling.

3.4. NÆRINGER

3.4.1. Innledning

Næringslivet i de samiske bosettingsområder har gjennomgått store endringer gjennom tidene. Den tradisjonelle kombinasjonsdriften mellom jordbruk, fiske, reindrift, jakt, fangst og bærplukking har fått en annen struktur, selv om vi fremdeles har en stor grad av kombinasjonsutnytting av tilgjengelige ressurser. Dagens næringsform bærer preg av spesialisering innen primærnæringene. F.eks. er jordbruk og fiske teknisk utviklete yrker. Enhetene eller brukene er blitt større med færre sysselsatte. Dessuten har servicenæringene og forskjellige former for industri fått en vesentlig plass i næringslivet i de samiske områder.

Dette har gjort at forskjellen i næringsform er mindre synlig mellom de typisk samiske bygdesamfunn og de norske. Som følge av dette må også synet på spørsmål om hva samiske næringer er, nødvendigvis være endret.

Nordisk samekonferanse ga i 1983 denne tolkning av samiske næringer:

«1. Samiske næringer er primærnæringer (jordbruk, reindrift, fiske, jakt og annen utnyttelse av utmark) som er i samsvar med samisk økologisk tradisjon for utnyttelse av ressurser og bærere av samisk kultur.

2. Samiske næringer er sekundær og tertiærnæringer som utnytter eller bearbeider produktene fra de samiske primærnæringene – eller produserer/bearbeider for disse næringers behov.

3. Samiske næringer er kombinasjonsnæringer som foruten næringene nevnt i pkt. 1 og 2 også omfatter næringer som kan drives i samsvar med disse.»

Det finnes ikke undersøkelser eller registreringer som viser yrke og næring hos den samiske befolkning sammenlignet med den ikke-samiske, og som er gjort over hele det samiske bosettingsområdet. Her gjelder det et unntak for reindriften. To undersøkelser har likevel stor interesse for denne beskrivelsen. I forbindelse med folke- og bolig telling i 1970 foretok Vilhelm Aubert en analyse i deler av Nord-Norge (Aubert 1978). Nordisk samisk institutt holder dessuten på med en analyse av samiske næringsinteressers plass i samfunnsplanleggingen, der målet er å få

undersøkt om samfunnsplanleggingen virker forskjellig i samiske og i norske lokalsamfunn. Til nå er to kommuner beskrevet, nemlig Balsfjord i Troms og Lebesby i Finnmark.

De to nevnte arbeider er viktige kilder når vi skal beskrive næringene i de samiske områder, men de er ikke tilstrekkelige på grunn av arbeidernes begrensede geografiske omfang. Det vil derfor være nødvendig å bruke andre kilder, blant annet fylkes- og generalplaner, næringsoversikter samt statistiske fylkes- og kommunalhefter. Ut fra disse kildene er det riktignok ikke mulig å lese sameenes yrkesfordeling direkte i de forskjellige næringer. Materialet vil derfor bare bli brukt i områder der samene utgjør en vesentlig andel av befolkningen og ut fra den erfaring at samene er avhengig av å delta i samme type yrker som norske. Dette gjelder først og fremst i Finnmark, indre områder i Troms og de nordlige områder i Nordland.

Dessuten viser den undersøkelsen som Nordisk samisk institutt foretar, at det i disse områder finnes lokalsamfunn som på overflaten virker fullstendig norske, men som likevel avdekker strukturelle forhold som synes å ha sammenheng med etniske faktorer. Materialet fra Lebesby og Balsfjord viser at personer med samisk bakgrunn pendler mer, har høyere andel av sysselsetting i småbruk kombinert med andre primærnæringer og får relativt sett mindre andel av midler gjennom offentlige overføringer enn den norske befolkning.

Faren med å bruke materialet der det etniske aspekt ikke er med i datagrunnlaget, er at beskrivelsen kan gi et skjevt bilde av sameenes yrkestilknytning og sysselsettingsandel.

Dessuten er ikke kildematerialet helt sammenlignbart med hensyn til innhold og tid.

På bakgrunn av denne innledningen vil vi her gi en generell beskrivelse av næringslivet i områder som har interesse for Samerettsutvalgets arbeid.

Av praktiske grunner deler vi næringene i følgende hovedgrupper:

- Primærnæringer (jord- og skogbruk, fiske og fangst)
- Sekundærnæringer (bergverk, industri, kraft- og vannforsyning, bygge- og anleggsvirksomhet)
- Tertiærnæringer (varehandel, hotell- og restaurantdrift, bank- og forretningsdrift, samferdsel, offentlig og privat tjenesteyting)

Reindriftnæringen og duodji behandles i egne avsnitt.

3.4.2. Finnmark

Av de grunner som er nevnt tidligere angående begrensninger i kildematerialet, gjelder tallene som er brukt her, hele befolkningen dersom ikke annet er angitt.

Tabell 3.6 viser den prosentvise sysselsetting i de forskjellige næringer i Finnmark fylke i 1970 og 1980.

Tabell 3.6. Sysselsettingen i 1970 og 1980 i Finnmark etter næring (i prosent).

Næringer	1970	1980
Primær	19,7	10,3
Sekundær	32,0	30,4
Tertiær	47,7	57,5

Tabell 3.7 viser tilsvarende tall i enkelte aktuelle kommuner i 1970 og 1980.

Tabell 3.7. Sysselsettingen i 1970 og 1980 i enkelte kommuner i Finnmark etter næring (i prosent).

Kommune	1970			1980		
	Prim.	Sek.	Tert.	Prim.	Sek.	Tert.
Kvalsund ...	33,9	39,9	26,2	15,6	31,1	53,3
Lebesby ...	29,1	30,5	40,1	20,8	31,8	46,1
Porsanger ..	18,1	25,0	56,0	8,9	20,4	69,0
Tana	37,5	21,0	39,7	20,8	24,2	52,5
Nesseby ...	34,3	27,7	37,8	16,7	33,6	46,9
Karasjok ...	40,6	14,6	44,8	17,9	20,6	59,6
Kautokeino	37,0	26,0	37,0	38,0	12,0	50,0

I denne ti-årsperioden har det generelt vært en nedgang i sysselsettingen innen primærnæringene samtidig som det har vært en økning innen tertiærnæringene. I Kautokeino har imidlertid primærnæringene hatt en stabil sysselsetting.

I Finnmark utgjorde arbeidsinnsatsen i landbruket 337.000 dagsverk i 1976, og den ble beregnet til 305.245 dagsverk i 1978 fordelt på 1.283 bruk. Antall årsverk var i årene 1976, 1977 og 1978 henholdsvis 1.204, 1.166 og 1.090.

I ti-årsperioden 1969-79 ble brukstallet totalt sett redusert med 45 prosent. Nedgangen var størst i de minste bruksgruppene. Det har funnet sted en strukturendring ved at det har vært sterk nedgang i brukstallet for de mindre bruk (under 50 dekar), mens det har vært en økning av brukstallet for større bruk (over 50 dekar). Dette har ført til at jordbruksarealet pr. driftsenhet har økt betraktelig i de senere år.

Melkeproduksjon er den driftsgren som betyr mest økonomisk. I 1981 var innveid

melk i fylket 20,67 millioner kg. Det var nødvendig å tilføre 0,211 millioner kg suppleringsmelk utenfra. Målsetningen har vært å dekke behovet for konsummelk ved egen produksjon.

Saueholdet er konsentrert i fjordbygder og i ytre deler av fylket og blir drevet i kombinasjon med fiske eller lønnet arbeid. Det er få bruk som har spesialisert sauehold.

Til Nord-Norges salgslag ble det i 1981 tilført fra produsentene totalt 889,3 tonn slakt hvorav 539,5 tonn storfe/kalv, 151 tonn sau/lam og 198,8 tonn gris.

Eggproduksjonen er liten i forhold til behovet, i 1981 106,5 tonn. Besetningene er små, og produksjonen drives ofte i kombinasjon med andre husdyrslag.

Pelsdyrholdet har vært varierende. Det har aldri vært noen stor næring i fylket. Fortilgangen skulle imidlertid ligge godt til rette med tanke på fiskeindustrien, kjøttavfall fra slakteriene og vrakfisk fra ferskvann. I de senere årene er det da også registrert en økende interesse for pelsdyrhold i innlandskommunene.

Skogbruket har en viss sysselsettingsmessig betydning i de typiske «skogskommuner». Tabell 3.8, som viser produktive arealer og avvirkningen i driftsåret 1976-77 i Alta, Porsanger, Karasjok og Sør-Varanger, kan gi en antydning om dette.

Tabell 3.8. Produktive skogsarealer og avvirkning i enkelte kommuner i Finnmark i 1976-77.

Kommune	Produktive skogsarealer km ²	Avvirkning m ³
Alta	233	3 351
Porsanger	98	296
Karasjok	800	3 918
Sør-Varanger	451	9 440

Bruttoverdien av avvirkningen i fylket i driftsåret 1976-77 ble beregnet til 2,5 millioner kroner.

I Finnmark er det praktiske muligheter for å ta ut ca. 1.000 tonn innlandsfisk pr. år til en førstehandsverdi av ca. 10 millioner kroner (røye, ørret, sik, harr, gjedde, abbor og laks).

Størstedelen av ferskvannsarealet er konsentrert inne på vidda. I en stor del av vannene er det for mye fisk i forhold til næringsgrunnlaget. Dette gjelder særlig røye- og sikvann.

Tabell 3.9 viser laksefangsten i elvene i 1976.

Tabell 3.9. Laksefangsten i Finnmarkselvene i 1976.

Laksedistrikt	kg	Fangstverdi i kroner	Verdi av fiskekortsalg og utleie
Alta.....	22 000	731 000	443 000
Hammerfest	15 000	377 000	225 000
Tana ¹⁾	4 000	77 000	81 000
Varanger	20 000	340 000	153 000
Tanavassdraget ...	165 000	5 138 000	411 000
Sum	226 000	6 663 000	1 313 000

¹⁾Tana laksedistrikt omfatter elver i Lebesby, Gamvik, Berlevåg og Tana kommuner, unntatt Tanavassdraget.

Laksefangsten i sjøen antas å være større enn i elvene.

Av vilt er de viktigste jaktbare arter i Finnmark rødrev, hare, elg, ryper, storfugl, ender og sjøfugl.

Tabell 3.10 viser gjennomsnittsverdien av felt vilt pr. år for perioden 1973-77.

Tabell 3.10. Gjennomsnittsverdien av felt vilt pr. år i Finnmark for perioden 1973-77.

Art/gruppe	Ant. felt	Ca. kg	Pris pr. stk./kg	Totalverdi
Rødrev	2 300	-	390	897 000
Hare	3 600	-	20	72 000
Elg	82	13 900	22	306 000
Rype	88 000	-	17	1 496 000
Storfugl	800	3 200	35	112 000
Ender	5 600 ¹⁾	-	15 ¹⁾	84 000
Andre fugler	15 000 ¹⁾	-	15 ¹⁾	225 000
Sum				3 192 000

¹⁾Anslått.

Verdiene i tabell 3.10 må antakelig betraktes som minimumstall fordi en del av snarefangsten etter rype ikke kommer med i beregningene.

Bærressursene i fylket er molter, blåbær, tyttebær og krøkebær (krekling). Av disse er molter den økonomisk viktigste. Ressursernes størrelse er vanskelig å anslå.

Det såkalte Inventeringsutvalget for moltemyrer viser i sin innstilling fra 1982 at i Kautokeino kommune er det ca. 180 tonn årlig tilgjengelig mengde molterressurser hvorav ca. 120 tonn lett tilgjengelig mengde årlig. Utvalget antyder at ressursene synes å være store nok også for en bedriftsmessig handtering og omsetning for å styrke det lokale næringsliv.

Tabell 3.11 viser antall personer med sjøfiske som levevei i 1974 og 1979.

Tabell 3.11. Personer med sjøfiske som levevei i Finnmark i 1974 og 1979 (i absolutte tall).

År	Eneyrke	Hovedyrke	Biyrke	Totalt
1974	1 952	973	710	3 635
1979	2 065	677	916	3 658

Tabell 3.12 viser antall sysselsatte i fiske i 1980 for noen aktuelle kommuner.

Tabell 3.12. Sysselsatte i fiske i enkelte kommuner i Finnmark i 1980 (i absolutte tall).

Kommune	Antall
Kvalsund	82
Lebesby	171
Porsanger	84
Tana	42
Nesseby	22
Alta	155

Manglende sysselsettingsstatistikk vanskeliggjør beskrivelse av sysselsettingsutviklingen i fiskeindustrien, men tabell 3.13 for antall sysselsatte i næringsmiddelindustrien kan tas som en indikasjon.

Tabell 3.13. Sysselsettingen i næringsmiddelindustrien i Finnmark (i absolutte tall).

	1977	1978	1979	1980	1981
Produksjon av:					
Fiskevarer ¹⁾	3 300	3 151	3 474	3 284	-
Olje/fett	316	258	168	212	-
Tilsammen	3 616	3 409	3 642	3 496	-
Næringsmiddelindustri ²⁾	3 985	3 717	3 672	3 591	3 720

¹⁾ Industristatistikken SSB.

²⁾ Regional sysselsettingsstatistikk. Kvartalsvis undersøkelse. Årsgjennomsnittstall.

Tabell 3.14 viser ilandført mengde fisk og verdien av denne i 1977 for noen aktuelle kommuner.

Om fjordfiske sies det i fylkesplanen for 1980-83 at det har tatt seg opp igjen og har positiv utvikling i fjordstrøkene.

Den forverrede situasjonen for flere av de store bestandene har imidlertid ført til økt press på fjordressursene. Dette har medført lokale krav om reguleringer av fiskeintensiteten.

Tabell 3.14. *Ilandført fisk i enkelte kommuner i Finnmark i 1977.*

Kommune	Mengde samlet fangst i tonn	Verdi 1 000 kr.
Kvalsund	1 538	3 657
Lebesby	9 404	28 270
Porsanger	621	1 988
Tana	159	942
Nesseby	664	1 983
Alta	61 838	45 459

Foruten kvoteregulering ble det i 1982 innført 11 ukers fangststopp av torsk. Fiskestopp kan også bli innført på grunn av mottaksforhold og markedsituasjon, f.eks. for sei- og rekefisket. Reguleringene omfatter også bruk av redskap. For enkelte fjordområder er fredningstiden for bruk av snurrevad fra 1. februar til 1. mai. De fleste fjorder i Finnmark er også totalfredet mot bruk av rekestrål. Det er videre ikke tillatt å bruke snurpenot for fangst av torsk i nord. Fra og med 1983 er maskevidden i snurrevad utvidet til 135 mm. Det er også forslag om utvidelse av maskevidden i trål.

Ifølge fylkesplanmeldingen for 1982 synes de generelle reguleringsiltak å ramme sterkest de mest utsatte fjordområder. Som eksempel nevnes juksefisket etter torsk i Øst-Finnmark og vinterlinefisket.

Når det gjelder sekundærnæringene, var det i Finnmark 9.879 sysselsatte i 1970 og 11.556 sysselsatte i 1980.

Bergverksdriften i fylket har i de senere årene vært i en vanskelig situasjon. A/S Sydvaranger, fylkets eneste jernmalmgruve, har siden 1976 opparbeidet et betydelig underskudd og økt sin gjeld kraftig. Det har fra og med 1978 vært nødvendig med store statlige støttetiltak. Likviditeten har vært stram, og selskapet har hatt store underskudd. Selskapet befinner seg i dag i en særdeles negativ situasjon. Ved A/S Bidjovagge Gruber ble det i 1975 vedtatt driftsstans, og det er usikkert om driften kommer i gang igjen. Ved Repparfjord Gruber er det ikke malmgrunnlag for videre drift. Driftsperioden varte fra 1972 til 1979. Derimot synes Norsk Nefelin på Stjernøya å ha en sterk stilling som nefelinprodusent og har klart seg godt de siste årene. Skiferproduksjon i Alta har hatt relativt konstant sysselsetting. Videre kan utbygging av produksjonen av kvartsitt i Tana og dolomitt på Børselvnes gi en del arbeidsplasser lokalt.

Tabell 3.15 viser antall sysselsatte i bergverk, industri, kraft- og vannforsyning og bygg og anlegg i enkelte aktuelle kommuner i 1980, samt for fylket som helhet.

Tabell 3.15. *Sysselsettingen i 1980 i en del sekundærnæringene i enkelte kommuner i Finnmark og i fylket som helhet (i absolutte tall).*

Kommune/fylke	Bergverk	Industri	Kraft- og vannforsyn.	Bygg og anlegg
Kvalsund ...	22	16	11	123
Lebesby ...	3	187	14	98
Porsanger ...	5	97	26	320
Tana	28	95	5	229
Nesseby ...	5	30	13	105
Karasjok ...	5	118	5	115
Kautokeino .	17	58	6	93
Fylket	1 757	5 960	289	3 550

Tabell 3.16 viser sysselsettingen innen tertiærnæringene i 1980 i enkelte kommuner. Totalt for fylket var 21.962 personer sysselsatt i tertiærnæringene i 1980.

Tabell 3.16. *Sysselsettingen i 1980 i tertiærnæringene i enkelte kommuner i Finnmark (i absolutte tall).*

Kommune	Kvalsund	Lebesby	Porsanger	Tana	Nesseby	Karasjok	Kautokeino
Varehandel, hotell og restvirksomhet ...	114	119	374	166	53	173	122
Transport, lagring post og telekom.	66	83	199	109	36	61	50
Bank-, finans og forsikr.virksomhet. Eind.drift og forretningmessig tj.yting	6	17	40	15	4	20	11
Offentlig, sosial og priv.tjenesteyting	196	222	901	484	121	449	419

I Vilhelm Auberts arbeid (Aubert 1978) er Finnmark delt i tre områder:

1. Det indre samiske kjerneområde (Kautokeino, Karasjok og den delen av Tana som består av tidligere Polmak kommune).
2. Det ytre samiske kjerneområde (Nesseby, Porsanger og nedre del av Tana).
3. Resten av Finnmark.

Tabell 3.17 viser fordelingen av samer og ikke-samer som er sysselsatt i de ulike næringene innen de tre geografiske områder. I tabellen omfattes primærnæringene også reindrift.

Tabell 3.17. *Personer med og uten samiske kjennetegn etter næring og geografiske område (i absolutte tall og prosent).*

Geografisk område	Primær	Sekundær	Tertiær
Befolkning	Ant. (%)	Ant. (%)	Ant. (%)
<i>Indre samiske kjerneområde:</i>			
Samer	852 (49,7)	336 (19,6)	528 (30,7)
Ikke samer ...	17 (3,8)	80 (17,8)	353 (78,7)
<i>Ytre samiske kjerneområde:</i>			
Samer	361 (30,0)	383 (31,8)	460 (38,3)
Ikke samer ...	153 (13,4)	283 (24,8)	708 (61,7)
<i>Resten av Finnmark:</i>			
Samer	1 078 (28,9)	1 267 (33,9)	1 388 (37,2)
Ikke samer ...	2 007 (12,5)	5 387 (33,7)	8 599 (53,8)

Tabellen viser to klare forskjeller i sysselsetting mellom den samiske og ikke-samiske befolkning.

Samene er sterkere representert i primærnæringene enn ikke-samer, i det indre samiske kjerneområdet halvparten mot knapt fire prosent hos ikke-samer.

Derimot finner vi hos den ikke-samiske befolkning et stort flertall sysselsatt i tertiærnæringene, spesielt i områder der den samiske befolkning er sterkt representert i lokalsamfunnet.

I det ytre samiske kjerneområdet og i «resten av Finnmark» er forholdet mellom det etniske skillet og de næringsmessige skillelinjene mindre tydelig enn i indre Finnmark, men likevel klart markert. Samene er mye sterkere representert i primærnæringene enn ikke-samer. I funksjonæryrkene er samene svakere representert. I sekundærnæringene er forholdet meget jevnt.

I Finnmark er Nordisk samisk institutt foreløpig ferdig med undersøkelsen i Lebesby kommune. Som undersøkelsesområde er valgt indre Laksefjord, og tellekretsene er klassifisert som «samiske» og «norske» (Statistisk sentralbyrås grunnkrets, tellekrets ved 1980 folketelling). I de samiske tellekretsene er samer og norske registrert. I forhold til dette er det gjort en sammenligning av yrkes- og næringsstruktur mellom de «samiske» og «norske» kretser og en sammen-

ligning av yrkestilknytning og sysselsetting mellom samer og norske innen «samiske» kretser. De naturgitte betingelser er like i de kretser som sammenlignes.

Denne undersøkelsen viser blant annet at primærnæringene har større betydning sysselsettingsmessig i de «samiske» kretsene enn i de «norske», og at de «samiske» kretsene har større pendlingshyppighet og langt færre arbeidsplasser i lokal service enn de «norske».

Sammenligning på individnivå viser enda tydeligere forskjellen mellom samer og norske. Blant samene er 27,4 prosent sysselsatt i primærnæring, 50 prosent er pendlere, og 22,1 prosent er sysselsatt i lokal service. De tilsvarende tall for norske er henholdsvis 18,4 prosent, 27,2 prosent og 54,1 prosent.

3.4.3. Troms

Ved hjelp av tabell 3.18 viser vi sysselsettingen i 1970 og 1980 innen de forskjellige næringsgruppene i fylket som helhet og i regionene Indre Sør-, Midt- og Nord-Troms.

Tabell 3.18. *Sysselsettingen i 1970 og 1980 i Troms etter næring og geografisk område (i prosent).*

Fylke/ region	1970			1980		
	Prim.	Sek.	Tert.	Prim.	Sek.	Tert.
Fylket	21,8	26,9	51,3	13,5	22,0	64,5
Indre						
Sør-Troms	27,3	21,9	50,8	17,2	15,4	67,5
Midt-Troms	25,5	24,4	50,1	16,8	23,1	60,1
Nord-Troms	37,6	31,0	31,3	25,9	22,2	52,0

I Indre Sør-Troms-regionen preges arbeidsmarkedet av relativt stor utpendling og høy arbeidsledighet. I tillegg gir mangel på høvelige arbeidsplassstilbud utslag i relativt mange uføretrygdede. Regionen ligger godt til rette for videre utbygging av jordbruksproduksjonen.

Midt-Troms har relativt omfattende utpendling på grunn av et noe ugunstig forhold mellom yrkesaktiv befolkning og antall arbeidsplasser. Regionen har et godt utviklet jordbruk, og fisket er betydelig. Den ligger også godt til rette for skogbruk.

Næringsstrukturen i Nord-Troms er betegnet ved forholdsvis høy sysselsettingsandel innen primærnæringene og lav andel i tertiærnæringene. Industrisysselsettingen er lavere enn fylkesgjennomsnittet, mens sysselsettingen innen bygg og anlegg er høyere. Regionen er preget av høy registrert arbeids-

ledighet, relativt stor utpendling og uforholdsmessig mange uføretrygdede. Bosettingen i regionen er spredt, og det er derfor behov for flere arbeidsplasser i distriktet. Det er visse muligheter for å øke sysselsettingen i fiske og fiskeforedling, og det er også muligheter for å stabilisere sysselsettingen i jordbruket. Kombinasjonsdrift innen jordbruk og mellom jordbruk og fiske er det også en del av innen regionen. Det legges opp til mindre industriltak som f.eks. kan kombineres med primærnæringene.

Tabell 3.19 viser sysselsettingen i de forskjellige næringsgruppene for noen aktuelle kommuner i 1980.

Tabell 3.19. Sysselsettingen i 1980 etter næring i enkelte kommuner i Troms (i absolutte tall).

Kommune	Primær	Sekundær	Tertiær
Skånland	154	381	851
Balsfjord	907	674	1 569
Storfjord	137	241	462
Kåfjord	238	360	634
Nordreisa	312	509	1 258

I Troms har Nordisk samisk institutt som nevnt foreløpig undersøkt Balsfjord kommune.

Den tilsvarende analyse som er gjort i Lebesby i Finnmark, viser for Balsfjords vedkommende blant annet at de «samiske» kretsene har langt mer pendling og mindre sysselsetting i serviceyrker enn de «norske». Videre viser undersøkelsen at primærnæringene har større betydning sysselsettingsmessig i de «samiske» enn i de «norske» kretsene.

Sammenligning på individnivå viser enda tydeligere forskjellen mellom samer og norske. Blant samene er hele 84,8 prosent pendlere og bare 2,1 prosent sysselsatt i lokal service. I den norske del av befolkningen er tallene 57,7 prosent og 22,1 prosent.

Vilhelm Aubert har i sin undersøkelse fra 1978 delt Troms i fire områder:

1. Storfjord, Kvænangen og Ytre Kåfjord.
2. Indre Kåfjord.
3. Skånland.
4. Resten av Troms.

Tabell 3.20 viser fordelingen av samer og ikke-samer som er sysselsatt i de ulike næringene innen de ulike geografiske områdene. Under primærnæringer er også medregnet reindrift.

Tabell 3.20. Personer med og uten samiske kjennetegn etter næring og geografisk område (i absolutte tall og prosent).

Geografisk område	Primær	Sekundær	Tertiær
Befolkning	Ant. (%)	Ant. (%)	Ant. (%)
<i>Storfjord, Kvænangen, Ytre Kåfjord:</i>			
Samer	253 (32,1)	307 (38,9)	228 (29,0)
Ikke samer ...	233 (25,2)	316 (34,2)	376 (40,7)
<i>Indre Kåfjord:</i>			
Samer	166 (31,1)	206 (38,6)	162 (30,3)
Ikke samer ...	15 (14,9)	41 (40,6)	45 (44,6)
<i>Skånland:</i>			
Samer	98 (50,3)	52 (26,6)	45 (23,1)
Ikke samer ...	38 (26,6)	54 (37,8)	51 (35,7)
<i>Resten av Troms:</i>			
Samer	518 (42,3)	416 (33,9)	291 (23,8)
Ikke samer ...	1 577 (23,4)	2 116 (31,3)	3 054 (45,3)

I Auberts framstilling går det fram at i området Storfjord m.v. er samene i større grad sysselsatt i primærnæringene enn ikke-samer. Nær en tredjepart av ikke-samene er å finne i funksjonæryrkene mot åtte prosent av samene. I disse områder er en stor del av begge gruppene sysselsatt i industri og transport, og en ganske stor del er sjøfolk. Da området har lite tilbud på arbeidsplasser, må en del av de sysselsatte være pendlere.

I resten av Troms er primærnæringene den viktigste kilde til livsopphold for samene. Ikke-samer er bedre representert i funksjonæryrkene og servicenæringene. Særlig i Skånland er primærnæringene det viktigste i samenes næringsliv i forhold til ikke-samer. Blant den ikke-samiske befolkningen er det relativt mange som er i industri og transport. En stor del av disse er antakelig pendlere.

3.4.4. Nordland

For Nordland fylke velger vi å beskrive kort næringene i regionene Ofoten og Salten. Aubert foretok sin undersøkelse i en del kommuner innen disse regionene. Ofoten-regionen består av kommunene Narvik, Tysfjord, Lødingen, Evenes, Ballangen og Tjeldsund. Salten-regionen består av Rødøy, Meløy, Gildeskål, Beiarn, Skjerstad, Bodø, Steigen, Saltdal, Fauske, Sørfold og Hamarøy.

For Nordland fylke var i 1970 antall årsverk i jord- og skogbruk totalt 10.370 mot 6.900 i 1980. Registreringene fra 1972-77 viser at de

to regionene til sammen hadde over en tredjedel av jordbrukerne i fylket med 8,4 prosent i Ofoten og 28,8 prosent i Salten.

Leveransen av kumelk til meieriene var av den totale leveransen i fylket 4,4 prosent for Ofoten og 24,5 prosent for Salten. Det er bare i Ofoten det er større salg av melk til konsum enn leveranse fra regionens egne produsenter.

Skogbruket i Nordland er konsentrert på Helgeland og i Salten.

Kombinasjonsdrift jordbruk-fiske og skreifiske i Lofoten et par måneder om vinteren, var lenge den viktigste næringsvei i kystbygdene. Denne næringsstrukturen har ført til spredt bosetning blant annet i fjordområdene, hvor denne kombinasjonsdrift ga brukbart utbytte på årsbasis. Endringer i næringen har ført til at fisket er blitt ene-yrke for stadig flere. Det kreves også større kapitalinnsats med overgang til større båter, mer moderne utstyr og bedre redskaper. Sysselsettingen i fisket har vært avtagende.

Av den totale fangst i fylket i 1974 sto Ofoten for 0,5 prosent og Salten for 10,3 prosent. Førstehåndsverdien av den totale fangsten samme år i fylket var ca. 357 millioner kroner.

Tabell 3.21 viser antall sysselsatte i primær-, sekundær- og tertiærnæringene i noen aktuelle kommuner i 1980.

Tabell 3.21. Sysselsettingen i 1980 i enkelte kommuner i Nordland etter næring (i absolute tall).

Kommune	Primær	Sekundær	Tertiær
Skjerstad ...	160	130	297
Sørfold	174	457	531
Hamarøy ...	160	193	644
Tysfjord ...	85	446	550
Evenes	77	198	493
Ballangen ..	148	355	737

Ifølge statistikker i fylkesplanen for Nordland, var det i 1980 ca. 25.100 personer sysselsatt i sekundærnæringer og ca. 48.300 i tertiærnæringer i fylket.

I Nordland omfatter Auberts undersøkelse Fauske, Skjerstad, Sørfold, Hamarøy, Tysfjord, Evenes, Ballangen og Ankenes. Tabell 3.22 viser sysselsettingen i de forskjellige næringene for samer og ikke-samer i dette området. Reindriften er med i primærnæringene.

Også i Nordland gjelder det at samene er relativt sett sterkere representert i primærnæringene enn den ikke-samiske befolkning.

Den ikke-samiske befolkningen er derimot sterkere representert i tertiærnæringene. I sekundærnæringene er forholdene nær det samme for begge gruppene.

Tabell 3.22. Personer med og uten samiske kjennetegn i enkelte kommuner i Nordland etter næring (i absolute tall og prosent).

	Primær Ant. (%)	Sekundær Ant. (%)	Tertiær Ant. (%)
Samer	133 (37,6)	105 (29,6)	116 (32,8)
Ikke samer .	485 (11,6)	1 461 (34,9)	2 241 (53,4)

Det er ikke mulig å si noe om næringstilknytning til den sørsamiske befolkning utover det som kommer fram ved registreringer i reindriften. Ifølge reindriftsstatistikken er det bare 228 personer som har tilknytning til reindriften i fylkene Nord- og Sør-Trøndelag og Hedmark. Vi er klar over at dette bare er en del av den sørsamiske befolkningen, ut fra den måten disse registreringene blir gjort på. Framgangsmåten medfører blant annet at familiemedlemmer i en god del reindriftsfamilier ikke er med. Det er derfor ikke så galt å antyde at bare bortimot en tredjedel av den sørsamiske befolkning er registrert i reindriften. Det finnes ingen oversikt over hvilken yrkestilknytning resten av den sørsamiske befolkning har.

3.4.5. Reindrift

Samisk reindrift drives i fylkene Finnmark, Troms, Nordland, Nord- og Sør-Trøndelag samt i de nordlige områder i Hedmark. Driftsmønsteret varierer noe fra område til område avhengig av blant annet de klimatiske forhold, beitetilgangen i de forskjellige årstider og insektplagen, for å nevne de viktigste faktorer. I Finnmark og Nord-Troms benyttes innlandet til vinterbeite og kysten med øyene til sommerbeite. Til høst- og vårbeite benyttes de mellomliggende områder mellom kysten og innlandet. I hovedtrekk er flyttemønsteret omvendt for områdene fra Sør-Troms til og med Nord-Trøndelag, der vinterbeitene er ved kysten. Dette skyldes vesentlig at høyfjellsområdene i innlandet er utsatt for store snømengder og ising om vinteren, mens det ute ved kysten er mindre snø og en mildere værtype. Mye snø og sterkt vekslende temperatur skaper ofte vanskeligheter for reinen om vinteren. Mange distrikter i Nordland, spesielt ute ved kysten, blir dårlig utnyttet. Kystområdene er likevel de beste for vinterbeite. I Nord-Trøndelag er

værforholdene mer stabile enn i Nordland. Vinterbeitene har derfor ikke så lett for å bli nediset. Det kan riktignok enkelte år være store snømengder, men terrenget er variert nok til at det sjelden oppstår katastrofale forhold for reinen.

I Sør-Trøndelag og Hedmark er både topografien og de klimatiske forhold slik i reindriftsområdene at det ikke er nødvendig å flytte til kysten. Viddene er her velegnet til vinterbeite og høyfjellsområdene for sommerbeite.

Reindriften er ikke bare en næring, men representerer også en viktig del av den samiske kultur og livsform. Reindrift er en samisk tradisjon og er en viktig identitetsfaktor hos den samiske befolkning. Samisk språk har nær tilknytning til reindriften, som dermed virker til å opprettholde språket. Auberts undersøkelse, som bare omfatter områdene nord for Salten, viser blant annet at praktisk talt alle som er knyttet til reindriften, har samisk som sitt første språk. Unntak fra dette finner vi i Sør-Varanger, der også ikke-samer driver reindrift, og hvor bare 10 av 38 opplyste at de har samisk som første språk.

De tall som blir brukt i den følgende beskrivelse bygger vesentlig på statistikker i «Melding om reindrift» og «Totalkalkyle for reindriftnæringen».

Tabell 3.23 viser antall personer med reindrift som hovednæring og binæring, samt antall driftsenheter slik disse var registrert pr. 1. april 1982 i de forskjellige reindriftsområder.

Tabell 3.23. *Personer pr. 1. april 1982 med reindrift som hoved- og binæring samt driftsenheter etter reinbeiteområde (i absolutte tall).*

Område	Ant. personer Hovednæring	Ant. personer Binæring	Ant. Driftsenh.
Øst-Finnmark	583	194	203
Vest-Finnmark	1 017	190	243
Troms	126	13	53
Nordland	119	14	46
Nord-Trøndelag	108	23	42
Sør-Trøndelag og Hedmark	76	21	28
Sum.....	2 029	455	615

Det er sannsynligvis adskillig flere mennesker involvert direkte i reindriften enn det tallene viser. En betydelig del av familiemed-

lemmene er ikke med i denne statistikken, blant annet personer tilknyttet andre beskjeftigelser, og også ungdom under utdanning. Som medlemmer i reindriftsfamilier er man sterkt knyttet til driften selv om man har andre hovedgjøremål. Man vil ofte delta i driften i perioder og opptre som en form for reservearbeidskraft, blant annet i forbindelse med slakting, merking og transport. Dessuten skjer det ofte at det engasjeres ekstra-hjelp i perioder.

Tabell 3.24 viser antall rein i de forskjellige områder og antall rein pr. driftsenhet i hovednæring slik disse var registrert pr. 1. april 1982.

Tabell 3.24. *Rein pr. 1. april 1982 totalt og pr. driftsenhet i hovednæring etter reinbeiteområde (i absolutte tall).*

Område	Ant. rein	Ant. rein pr. driftsenhet i hovedn.
Øst-Finnmark	58 300	275
Vest-Finnmark	75 000	300
Troms	10 200	201
Nordland	8 300	172
Nord-Trøndelag	9 900	229
Sør-Trøndelag og Hedmark	11 400	394

Disse registreringene gir totalt 173.100 rein i reinbeitedistriktene. Dessuten var det registrert 11.600 rein i tamreinlagene utenfor reinbeitedistriktene.

Økonomisk utvalg for reindriftnæringen peker på at det er knyttet betydelig usikkerhet til reintallene i de offentlige statistikker.

De siste årenes tall viser en betydelig økning i reintallet. I hvilken grad dette er en reell vekst, er usikkert. Økonomiutvalget viser til at det er tegn som tyder på at statistikken ikke viser en reell økning, men at stadig flere reineiere foretar korreksjoner av sin reinbestand, blant annet på grunnlag av reintellingene. Ifølge en oversikt utarbeidet av økonomiutvalget var det noe over 202.000 rein i 1982 i reinbeitedistriktene og 12.200 rein utenfor reinbeitedistriktene. Tellingene av en del flokker i Finnmark i 1981 og 1982 indikerer at det faktiske reintallet er høyere enn de registrerte tall.

Norske reindriftssamers landsforbund (NRL) har også gitt uttrykk for at reintallet reelt ligger en del høyere enn de registrerte og slutter seg til den oversikten som økonomiutvalget har utarbeidet. NRL antar videre at det faktiske reintall ikke har endret seg de siste to år.

For å gi et bilde av hva reindriften betyr rent økonomisk, setter vi i tabell 3.25 opp resultatene av produksjon, pris og inntekt av kjøtt- og biproduksjon for 1981 sammen med budsjettet for 1982.

Tabell 3.25. Reindriftsproduksjon i 1981 og den budsjetterte produksjon for 1982.

	Regnskap 1981	Budsjett 1982
Ant. rein slaktet ...	52 633	64 400
Produksjon	1 571 tonn	1 868 tonn
Gj.pr.is pr. kg	30,33 kr	32,34 kr
Totalinntekt	47,649 mill kr	60,411 mill kr

Totalinntekten i tabell 3.25 omfatter ikke inntekter som næringen har av husflid, jakt, fiske, bærplukking og andre former for inntektsbringende virksomhet. Tabellen viser verdien av førstehånds salg og hjemmeforbruk av ikke-foredlede produkter. I tillegg kommer den aktivitet som blir skapt gjennom foredlings- og salgsvirksomhet, og en økonomisk effekt for annen virksomhet ved at pengene blir en tid i området og sirkulerer der. Dette er det viktig å være oppmerksom på ved vurdering av hva reindriften betyr som næring i videre perspektiv i de områdene der den drives. Dette skaper en sirkulasjonseffekt som har en vesentlig økonomisk og sysselsettingsmessig betydning for områdene langt utover det som kan leses direkte ut av tall om førstehånds produksjonsinntekt.

Foran er det uttalt at reindriften ikke må betraktes bare som næring, men også som en viktig del av den samiske livsformen. Reindriften kan sies å representere et utvidet kulturbegrep. Det kan derfor virke fremmed å betrakte f.eks. husflid, fiske, jakt og bærplukking isolert som tilleggs- eller binæringer. Disse aktiviteter drevet i forbindelse med reindriften utgjør en naturlig del av det totale reindriftssystemet og er nødvendige deler av næringen for å opprettholde den. Husflidsarbeidet er et eksempel som viser hvordan de forskjellige aktiviteter i reindriften er innpasset i den totale årssyklus for driftsforløpet, og dette viser hvordan husfliden blir en naturlig del av systemet. Dette er også vist i en undersøkelse som er gjort av Nordisk samisk institutt om flyttsamekvinnenes arbeidssituasjon (Diedut nr. 4 1979). Det kan derfor være vanskelig å registrere og måle den totale arbeidsinnsats i reindriften.

Reindriften er arealkrevende fordi den har behov for ulike beiteområder alt etter årstiden. Videre er det behov for flytte- og trekk-

veier, kalvingsområder som må oppfylle spesielle betingelser til topografi for ly og mot forstyrrelser, samlingsområder og slakte- og merkeplasser. Dette gjør at annen form for utnyttelse av arealet i reinbeiteområdene lett vil kollidere med reindriftens interesser. Erfaringsmessig vil som oftest arealdisposisjoner blant annet til hytteområder, militære skytefelt, veibygging og vassdragsregulering i reinbeiteområdene komme i konflikt med reindriftens interesser for utnyttelse av de samme områdene. Til i dag er det foretatt mer enn 100 vassdragsreguleringer innenfor reindriftsområdene, og ytterligere ca. 25 reguleringer er planlagt. De fleste er mindre inngrep, men det er også en del større. Slike inngrep i reinbeiteområder kan forårsake endringer i tradisjonelle bruksmønster eller i verste fall blokkere bruk av visse deler av beiteområdene.

Tabell 3.26 viser tap av rein, voksne dyr og kalver, for året 1981-82 i de forskjellige områder.

Tabell 3.26. Reintap i 1981-82 etter reinbeiteområde (i absolutte tall).

Område	Ant. voksne dyr	Ant. kalver	Totalt
Øst-Finnmark ...	3 755	2 833	6 588
Vest-Finnmark ..	6 744	5 484	12 228
Troms	3 084	1 691	4 775
Nordland	884	647	1 531
Nord-Trøndelag .	762	688	1 450
Sør-Trøndelag og Hedmark ...	0	0	0

Reindriftsadministrasjonen gjør oppmerksom på at det er knyttet stor usikkerhet til denne oversikten. Det har derfor ingen hensikt å foreta noen videre vurdering av tallene. Generelt kan man si at de forskjellige distrikter har ulike normale tapsverdier av mange forskjellige grunner. Selv om tapsprosenten i et distrikt er større enn i et annet, kan dette likevel være det normale for distriktet. Dette distrikt har altså flere risikofaktorer. Videre kan det anføres at selv om det er et normalt år for reindriften totalt sett, så kan enkelte distrikt oppleve unormalt store tap, samtidig som det kan registreres et ualmennelig godt år for andre distrikt. Reindriften er variabel og følsom overfor små variasjoner, spesielt med hensyn til beiter og klima. I tabellen over tap kan vi ane eksempler på dette vedrørende Troms, Sør-Trøndelag og Hedmark. For Troms' vedkommende er nok forklaringen på den høye tapsandel at tallet for det første til dels omfatter tap også for vinte-

ren 1980-81. Tidlig på vinteren kom det store snømengder som ble etterfulgt av regn som forårsaket is og skare. Dette gjentok seg senere på vinteren. Beitene ble låst i store deler av vinteren. Videre medførte de dårlige værforhold sent på vårparten at det var dårlige beiter unormalt lenge utover våren. De dårlige beiteforhold medførte også at det for noen distrikter ble dårlig utflytting fra vinter- til sommerbeiter. Dette skapte økt slitasje på vinterbeitene. Det er også registrert økt rovdyrplage i fylket, spesielt i de indre strøk. Dessuten har presset på beitene i de senere år vært økende på grunn av inngrep av ulike slag i reinbeiteområdet. Alle de nevnte forhold forklarer de store tap.

Videre viser tabell 3.26 at Sør-Trøndelag og Hedmark ikke har hatt tap. Her er det spesielt å merke seg at det i kalvingsperioden var godt vær og gode beiteforhold. Klimatisk var også sommermånedene gode med passelig varme og regn. Videre var beitene gode senere på høsten, og spesielt var førjulsvinteren fin med gode beiter og løse snøforhold. Under slike forhold kan reinen utnytte maksimalt de beitearealer som området disponerer, uten at det blir slitasje på noen områder.

Tabell 3.27 viser uttak av slakterein i prosent av antallet rein pr. 1. april 1981 i de forskjellige områder.

Tabell 3.27. Uttak av slakterein i forhold til reintallet pr. 1. april 1981 i reinbeiteområdene (i prosent).

Område	Prosent
Øst-Finnmark	31,9
Vest-Finnmark	31,9
Troms	12,2
Nordland	13,5
Nord-Trøndelag	44,8
Sør-Trøndelag og Hedmark	52,8

Vi legger merke til sammenhengen mellom slakteuttak og tap som ble beskrevet tidligere. Spesielt for Troms synes det lave slakteuttak å ha sammenheng med de ekstraordinære tap vinteren 1980-81.

Da kalveslaktet har en viss interesse med hensyn til drifts- og strukturendringer i reindriften, viser vi til slutt i tabell 3.28 kalveslaktet i prosent av antall slaktedyr i 1981-82 for de forskjellige områder.

Tabell 3.28. Andel kalveslakt av det totale antall slaktedyr i 1981-82 i reinbeiteområdene (i prosent).

Område	Prosent
Øst-Finnmark	18,3
Vest-Finnmark	19,4
Troms	32,9
Nordland	33,9
Nord-Trøndelag	26,8
Sør-Trøndelag og Hedmark	56,0

3.4.6. Duodji

Samisk husflid og håndverk er den populære oversettelsen av duodji. Begrepet duodji er et gammelt samisk begrep. En nøyaktig og direkte oversettelse av begrepet til norsk lar seg ikke gjøre, men det betyr skapende aktivitet i vid betydning både av bruks- og pryding av blant annet skinn, tre, horn og klede. Et viktig trekk ved de fleste duodjiprodukter er at selv om det i første omgang er bestemt som stasting, går det over i hverdagsbruk ved foreldelse uten dermed å miste sin verdi til sitt bestemte bruksformål før det går i stykker eller slites uten å kunne repareres. Duodjiprodukter har derfor en kombinasjon av bruksverdi og estetisk verdi. Prydverdien bør ikke overgå bruksverdien, men idealet synes hele tiden å være å sidestille maksimal bruksverdi med maksimal prydingverdi.

Duodjiprodukter kan være bruksting (klær og annet) eller prydgjenstander. Begge deler kan lages enten for eget bruk eller til salg. I de fleste samiske hjem finnes en eller annen form for duodjiaktivitet. Det er en kulturtradisjon som antakelig alltid har fulgt samene, og som fremdeles er levende i brede lag av befolkningen. Duodji har både kulturell, økonomisk og kunstnerisk verdi for dem som driver med dette. Det er vanskelig å tallfeste den totale verdien av denne aktiviteten.

Nordisk samisk institutt har foretatt to mindre undersøkelser som viser noe av betydningen av duodji.

En undersøkelse blant flyttsamene i Kautokeino og Karasjok gjaldt blant annet personlig bruk av klær og fottøy. Selv om flyttsamene i større utstrekning har begynt å bruke «moderne» klesutstyr, så viser denne undersøkelse fra 1977 at en person vanligvis har behov for å ha sju par skaller, fire par bellinger, to par sommerbellinger, to pesker, to par gistat (skinnvotter), tre par skinnbukser, fire par komager, tre kofter, to luer, fire-fem tørkler, to belter og to-tre par skallebånd. Dette er ting som må fornyes av og til,

spesielt som finklær. Dessuten lages andre bruksting i reindriften, f.eks. teltutstyr og seletøy for rein. All duodji er tidkrevende arbeid, og når vi i tillegg vet at bruksting ofte må repareres, skjønner vi at en stor del av flyttsamenes arbeid er duodji. Driftskalkyler som statskonsulenter for reindriften har laget, viser at enkelte familier har opptil 36,6 prosent arbeidsinnsats i duodji.

Også hos den fastboende samiske befolkning finner vi en utstrakt duodjivirksomhet. Spesielt bør nevnes produksjon av tekstil- og skinnvarer både til eget bruk og for salg. Eksempler på slike produkter er koffer, luer, votter, vevde ullsjal og grener, belter, skalle- og komagbånd, skaller og vesker.

Den kulturverdi som ligger i duodji, kommer også tydelig fram ved at rekonstruksjon av egne drakter tas opp igjen blant annet i kystområder der denne tradisjonen nesten har vært glemt.

Den økonomiske verdien av duodji lar seg som nevnt ikke dokumentere i sin helhet. En undersøkelse foretatt av Nordisk samisk institutt i Kautokeino og Porsanger viser blant annet at fem prosent av befolkningen i Kautokeino har duodji som hovedinntektskilde og i Porsanger en prosent.

Et kjent fenomen er produksjon av små og lett salgbare gjenstander for direkte salg til turister langs veiene. En organisert form for salg og produksjon drives gjennom salgsentraler, husflidslag og foreninger. Karasjok husflidssentral hadde en omsetning på nærmere 900.000 kroner i 1981, Samehusfliden i Kautokeino en omsetning på over 1,2 mill. kroner, Mandalen husflidslag og Duoddje Guovdas i Båteng på over 300.000 kroner samme år.

Dessuten finnes det en del bedrifter som lager og omsetter produkter som er basert på tradisjonell duodji, og også nyere tids inspirerte produkter. Av slike bedrifter kan nevnes Strømeng knivverksted i Karasjok, Badji i Båteng, Ristin Ravna systue i Kautokeino og noen sølvmedverksteder. Disse bedrifter har både en økonomisk og sysselsettingsmessig betydning.

I denne oversikten bør også nevnes det arbeid som drives av enkeltpersoner på et kunstnerisk nivå i form av både bildende kunst og kunsthåndverk, som f.eks. Iver Jåks, Johan Rist og Masi-gruppen.

Duodji har også fått en plass i undervisningen. Flere grunnskoler i de samiske områdene tilpasser duodji i formingsundervisningen, og den videregående skole i Kautokeino har egen duodjilinjé. Sámiid duodji (en landsomfattende organisasjon), Samisk studieforbund og Saemien sitje i Snåsa driver

en utstrakt kursvirksomhet i samarbeid med husflidskonsulenter.

Det kan til slutt nevnes at staten bevilget 1,1 millioner kroner i 1982 for å stimulere til økt produksjon og omsetning av duodji av god kvalitet. Også finansieringsinstitusjoner som Distriktenes utbyggingsfond, Norsk kulturråd og Samisk utviklingsfond gir tilskudd til duodjiformål.

3.5. SAMISK SPRÅK

3.5.1. Språkområde og dialekter

Det samiske språkområdet strekker seg tradisjonelt over deler av Norge, Sverige, Finland og Sovjet, fra de nordlige deler av Hedmark fylke i Norge og Kopparbärgslän i Sverige i en 150-300 km bred sone nordover og østover til de østlige deler av Kola-halvøya. Språkområdet er ikke enhetlig, men kan deles inn i ti hoveddialekter sørfra som i figur 3.3.

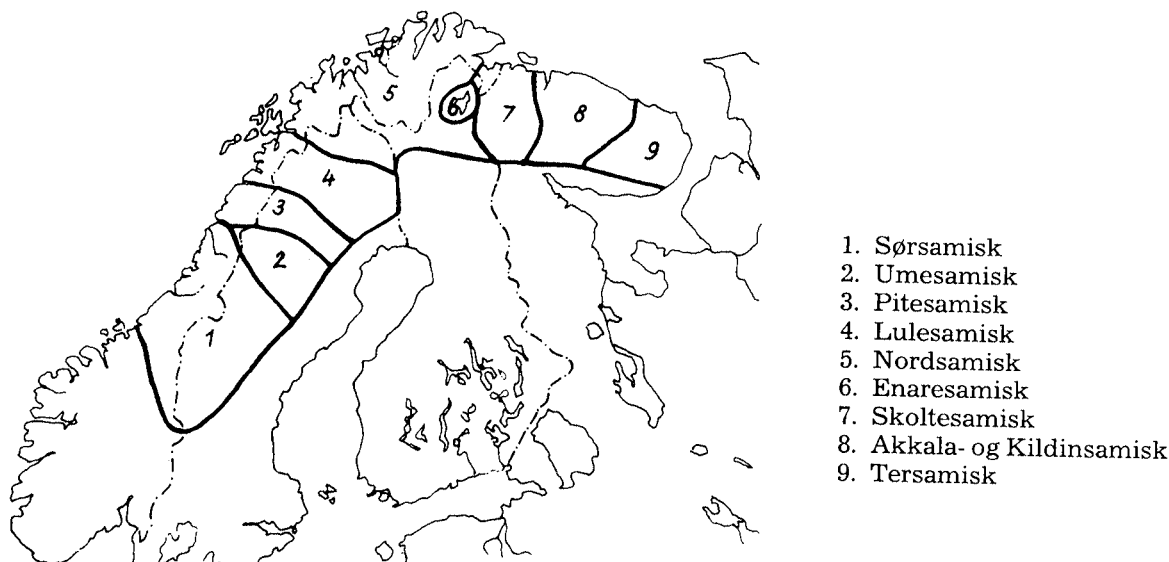
Figur 3.3. Samisk dialektinndeling

Termene sørsamisk i vid forstand og østsamisk kan til en viss grad underbygges rent språklig, mens «russisksamisk» og spesielt «svensksamisk» er mer geografiske benevelser enn språklige. Kolasamisk er en geografisk term, men kan også begrunnes språklig.

Tradisjonelt har det blant de finske språkforskere vært vanlig å dele hoveddialektene i to grupper, østsamisk og vestsamisk (fra og med nordsamisk og vest-/sørover). Den skarpeste grensen mellom nabodialekter går mellom disse gruppene, og en del isoglosser følger også denne grense. Det er imidlertid også mulig å regne med en tredeling på grunnlag av språktrekk: østsamisk (som ovenfor), sentralsamisk (nordsamisk-pitesamisk) og sørsamisk i vid forstand (fra og med umesamisk). Denne inndeling pleier blant annet de svenske språkforskere å holde seg til. Inndelingen avhenger naturligvis av hvilke isoglosser man legger mest vekt på. Også grensen mellom nordsamisk og lulesamisk er systematisk en viktig grense selv om den ikke synes å være en altfor stor barriere for den praktiske språkforståelse mellom disse grupper.

Figur 3.4. Samiske dialektområder.
(Kilde: Ottar nr. 84, Tromsø Museum.)

Figur 3.4 viser de samiske dialekters tradisjonelle utbredelse.

Sørsamisk kan inndeles i tre underdialekter:

- sørlig Jämtlandssamisk innen Undersåker og Mittådalen og Tännäs i Härjedalen i Sverige og Rørosområdet i Norge.
- nordlig Jämtlandssamisk innen (tidligere) Kall (nå del av Åre kommune), Offerdal, Hotagen, Skalstugan (også innen Åre) i Sverige og innen Meråker, Stjørdal og Snåsa i Norge.
- Åselesamisk innen sørlig Tärna (med Stensele) Vilhelmina i Sverige og innen Vefsn-området (Vefsn, Grane, Hattfjelldal, Bindal, Namdal) i Norge til Ranafjorden.

Frostviken-dialekten danner overgangen mellom Jämtlandssamisk og Åselesamisk.

Umesamisk tales tradisjonelt fra Ume-elv innen Malå, Sorsele, nordre Tärna i Västerbottens län og innen sørlig Arvidsjaur i Norrbottens län i Sverige. Denne hoveddialekt er vel neppe representert på norsk side i dag.

Pitesamisk område går tradisjonelt fra nordlig Arvidsjaur og Arjeplog nord til Pite-elv og øst til sjøen Saddai innen Norrbottens län i Sverige og innen Nordland fylke fra Rana til Fauske på norsk side.

Lulesamisk tales fra Pite-elv i sør til Kaitum-elv i nord innen Jokkmokk og Gälli-

vare kommuner i Norrbottens län i Sverige og i Norge i Tysfjord, Hamarøy og Sørfold.

Nordsamisk kan deles inn i tre undergrupper av dialekter:

- Tornesamisk i Jukkasjärvi og Karesuando (nå Kiruna kommune) i Norrbottens län i Sverige og fra Ofoten i Nordland, Hinnøy, Gratangen nord til Lenvik-området i sørlig Troms i Norge.
- Finnmarksamisk med en vestlig gren fra nordlig og østlig del av Troms fylke og Vest-Finnmark (til Suošjávri) i Norge og Enontekiö, Vest-Enare og nordlig Sodankylä (Vuotso, Purnumukka) i Finland og en østlig gren i Øst-Finnmark (Karasjok, Porsanger, Tana med Polmak, Varanger) og i Enare og Utsjok i Finland.
- Sjøsamisk i Norge fra Kvænangen til Varanger langs kysten.

Før den andre verdenskrig fantes det sjøsamisk i Petsamo-området på nåværende sovjetisk område. Gamle sjøsamiske dialekter fra Sør-Troms til Nordland er erstattet med tornesamisk og lenger nord (stedvis) med Finnmarksamisk («innlandssamisk»).

Nordsamisk tales også lenger sør både i Norge og Sverige. For Sveriges del er dette resultatet av en nordsamisk utvandring med røtter helt til Kautokeino via Karesuando, dels frivillig dels etter pålegg fra svenske myndigheter. Forholdsvis nylig har noen fa-

milier på norsk side flyttet til reinbeitedistrikter sørpå som er blitt stående delvis ubenyttet eller helt tomme.

Enaresamisk tales innen Enare kommune i Finland (rundt Enaresjøens vassdrag).

Skoltesamisk opptrer i fire underdialekter:

- Neidendialekten innen Neiden-området i Øst-Finnmark i Norge.
- Pasvik-/Petsamodialekten i Boris Gleb (finsk Kolttaköngäs), Petsamo og Muotka før den andre verdenskrig. Av dem som evakuerte fra det området som av Finland ble avstått til Sovjet, har de fleste slått seg ned i Enare mellom Ivalo og Nellim.
- Suonikylädialekten i Suonikylä og sørlig Petsamo før den andre verdenskrig. De som flyttet til Finland etter krigen, har bostatt seg i området Nitsjärvi – Severtjärvi – Kirakkajärvi innen Enare kommune.
- Nuortijärvidialekten i området Tulomajoki – Nuortijärvi (Notozero) og Hirvasjärvi (russisk: Girvasozero) i Sovjet.

Betegnelsen «skoltesamisk» brukes her i mangel av en bedre betegnelse, men denne betegnelsen klinger visstnok dårlig for dem som representerer denne dialekten i Norge. «Østsamisk» som har vært foreslått som navn på denne dialektgruppen, er som man ser av oppstillingen foran, flertydig.

Akkalasamisk tales innen områdene Akkala (russisk: Babinsk eller Babino) og Jokostrov ved Imandrajärvi, Jona og derifra mot Kolahalvøya. Denne dialekten regnes gjerne til Kildinsamisk slik at antallet hoveddialekter blir ni istedenfor ti.

Kildinsamisk tales innen Kildin, Songui, Maaselkä, Teriberka, Umpjaur (russisk: Ombozero), Luujärvi (Lovozero), Voronensk (Voronje) og Varsina (Varzino) i Sovjet. I begynnelsen av dette århundre ble denne dialekt også talt i Ljavozero på vestlig Kola.

Tersamisk er tradisjonelt talt i Jokanga, Kamensk, Lumbovsk, Sosnovka og Tsalmyvarre. Ved århundreskiftet fantes denne dialekt også i Ponoj på Øst-Kola.

3.5.2. Antall samisktalende

De tilgjengelige data om den samiske befolkningsgruppe i de nordiske land er som nevnt svært usikre, og spesielt gjelder dette tall for og utbredelse av de enkelte dialektgrupper. Allerede i 1959 tok den tredje nordiske samekonferansen i Enare opp spørsmålet om en demografisk undersøkelse av den samiske befolkning i de nordiske land. Undersøkelsen er siden gjennomført i hvert av landene, som til sammen kan gi bidrag til

et demografisk bilde av den samiske folkegruppe, men vi mangler fremdeles et fullstendig bilde. De nyeste undersøkelser skal her omtales kort.

I Norge ble det i forbindelse med folke- og boligtellingsundersøkelsen i 1970 gjort en tilleggsundersøkelse «med det formål å gi statistikk over den samiske tilknytningen til de personene som bodde i kretsene» (Aubert 1978, forordet). Svakheten ved denne var at den kun omfattet de tre nordligste fylker og heller ikke der mer enn på forhånd utvalgte tellingskretser, i alt 89,7 prosent av befolkningen i Finnmark, 22,9 prosent av Troms og 6,1 prosent av befolkningen i Nordland. En annen svakhet var selve den praktiske gjennomføringen, som man ikke hadde noen kontroll med (blant annet om tilleggs skjemaet overhodet ble utlevert i tellingskretsene, se mer om dette i Aubert 1978, s. 16 f.). Totaltallene for den samiske befolkning i Norge i 1920 var ifølge folketellingen 20.735 og omtrent det samme tallet ble registrert i 1930. I sammendraget fra Statistisk sentralbyrå for tilleggsundersøkelsen i 1970 (Aubert 1978, s. 113) heter det: «Antakelig er det i Norge minst 40.000 personer hvis livsvilkår på et eller annet vis er noe preget av at de har et innslag av det samiske i sin bakgrunn.» Dette tallet kan ikke gjelde samisktalende, da det i undersøkelsen også var tatt med et spørsmål om subjektiv identitet (spørsmål 4: «Regner personen seg selv som same?») i tillegg til spørsmål om intervjuobjektets eget første talespråk (spørsmål 1: «Var samisk det første språk som personen selv snakket?») og foreldrenes og besteforeldrenes første språk (spørsmål 2 og 3).

I Sverige ble en demografisk undersøkelse foretatt i 1972–73 av Umeå Universitets pedagogiske institusjon. Den angir et tall for den samiske befolkning på 17 000 personer. Utgangspunktet her er reindriftsbefolkningen, komplettert med opplysninger om flytting og slektskap (jfr. Aubert 1978, note s. 16, jfr. SOU 1975:99 s. 89).

I Finland utførte den finske seksjon av Nordisk sameråd en folketelling i 1962 innen det samiske området. I samband med den finske samekomiteens arbeid (Saamelaiskomitea, nedsatt 1971, innstilling 1973) framkom tallet 4.409 som antall samer i Finland (innst. s. 3), hvorav 89,3 prosent var bosatt innen kommunene Enotekiö, Enare, Sodankylä og Utsjok, 4,6 prosent i Lapplands län for øvrig og 6,1 prosent utenfor Lapplands län.

I 1962 var antallet enaresamisktalende 550–600 og antallet skoltesamisktalende 500–550, mens tallet på skoltesamer i 1970 ble anslått

til 650–700, og den finske Samekomiteen (innst. s. 132) uttaler at også antallet enaresamisktalende antas å ha økt sterkt de siste år.

I Finland som ellers er den nordsamiske gruppen størst og mest utbredt (i alle de fire nevnte kommuner), mens enaresamisk og skoltesamisk bare tales innen Enare kommune. Tallet på nordsamisktalende var i 1962 (iflg. Karl Nickul) litt over 2.000 og turde vel i dag ligge på rundt 2.500.

Om man regner med ca. 2.000 samer i Sovjet (i 1979) framkommer et totaltall på antallet samer som varierer fra 33.000 til 63–64.000. Korhonen (1981) angir 4.000 i Finland, 17.000 i Sverige, ca. 25.000 i Norge og 2.000 i Sovjet, til sammen 48.000, men gjør oppmerksom på at tallet kan veksle fra 30.000 til 70.000 alt etter hvilke kriterier som legges til grunn. Om man så antar at omkring to tredjedeler av antallet samer kan regnes som samisktalende, blir tallet 32.000. Men igjen er begrepet «samisktalende» noe uklart fordi det avhenger av hva man legger til grunn, dvs. hvor godt en person må kunne språket, og hvor regelmessig (og på hvor mange av livets områder) han/hun må bruke det for å anses som samisktalende.

3.5.3. Noen hovedtrekk av samisk språkhistorie

3.5.3.1. Samisk, finsk-ugrisk, uralsk

Slektskapet mellom samisk og finsk var relativt klart allerede på 1600-tallet (Schefferus 1674). På slutten av 1700-tallet med Janos Sajnovics' «Demonstratio. Idioma Ungarorum et Lapporum idem esse» (1770) begynte ideen om de finsk-ugriske språkenes innbyrdes slektskap å utvikle seg, og fra midten av 1800-tallet var vel også tankene om den uralske språkfamilie nokså klare. Med de nye strømninger innen historisk språkvitenskap (som lenge fullstendig dominerte all språkvitenskap) kom detaljene etter hvert på plass i den teori om det samiske språkets tidlige historie som i dag vel må sies å være velbegrunnet. I 1935 la Paavo Ravila fram teorien om at samisk og finsk har utviklet seg fra et felles urspråk, tidlig urfinsk («varhaiskanta-suomi»). Og selv om en annen kjenner av de uralske språk, Bjørn Collinder (1945, 1954), har hevdet at man bør nøye seg med å konstatere at samisk er et vestlig finsk-ugrisk språk, og at slektskapet med finsk ikke er så nært som Ravila hevdet, fordi en del av likhetene kan forklares med språkpåvirkning (det er dessuten ofte umulig å avgjøre om et fellestrekk er opprinnelig eller beror

på lån), så må vel Ravilas syn sies å ha de fleste tilhengere i dag. Senere er denne teorien støttet opp av undersøkelser (deriblant Erkki Itkonens arbeider). Og med Mikko Korhonen «Johdatus lapin kielen historiaan» (= Innledning til samisk språkhistorie) (1981) må vel teorien sies å være vel fundert. Fordi samer og finner fysisk-antropologisk er ment å være svært forskjellige, framkom teorien om at samene kan ha byttet språk, fra såkalt protolappisk til et finsk-ugrisk språk (dvs. nåværende samisk), men denne ideen som skriver seg fra K. B. Wiklund (1896), må sies å være ren spekulasjon. Det er nemlig ikke noe uløselig problem at fysisk-antropologiske (rasemessige) kjennetegn og språkslektskap ikke går i samme retning. Mens den biologiske arv (genene) arves likt fra foreldrene, arves språket som regel bare fra en av foreldrene, avhengig av de ytre samfunnsforhold som språkernes samfunnsmessige stilling. En variant av språkskifteteorien kunne romme muligheten for å forklare likhetene mellom samisk og finsk ved hjelp av språkpåvirkning.

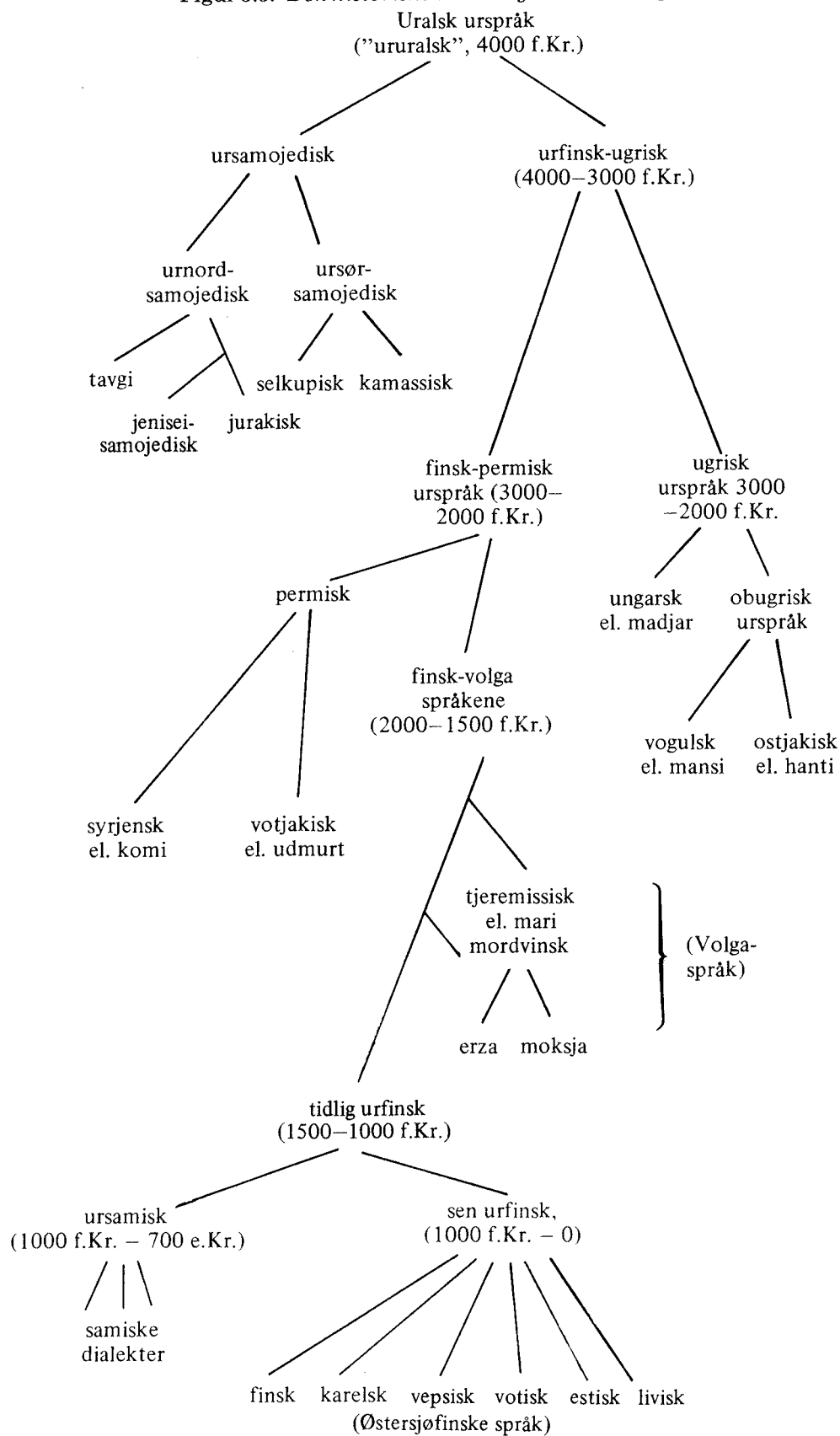
Den historiske utvikling fram til de uralske språk i dag forklares av et slektskapstre med antydning til tidsangivelser som i figur 3.5.

Fra urspråket er en del jakt- og slektskapsord bevart som *njuolla* (finsk: *nuoli*) = pil, *čeahci* (finsk: *seta*) = fars yngre bror, *man-nji* (finsk: *miniä*) = svigerdatter, brorsønns eller søstersønns kone, (kvinnes) svigerinne, *vivva* (finsk: *vävy*) = svigersønn.

Fra indo-europeisk er noen ord antatt å ha kommet inn i finsk-ugrisk, og av dem finnes i samisk: *čoarvi* = horn, *čuohti* = hundre, *veažir* = hammer. Noen språk kan ha dødd helt ut, som f.eks. språkene til «merjalaiset» og «moromalaiset» mellom de finske språk og volgaspråkene.

Tidlig urfinsk har opptatt lånord fra de baltiske språk (f.eks. samisk: *luossa* = laks, samisk: *suoldni* = dugg). Lån fra germanske språk i samisk og østersjøfinske språk (f.eks. samisk: *guossi* = gjest, samisk: *láibi* = brød) er opptatt gjennom lange tider (kanskje allerede fra urgermansk og forholdsvissikkert fra urnordisk), og også slaviske ord (samisk: *báhppa* = prest, samisk: *báhkin* = hedning) er representert. Fra samisk er det lånt en del ord til finsk (samisk: *sabet*, finsk: *sivakka* = ski, samisk: *dápmot*, finsk: *tammukka* = ørret, samisk: *duottar*, finsk: *tunturi* = vidde) og til russisk (samisk: *morša* = hvalross, samisk: *bálddis* = kveite). Ordet *duottar* er blitt internasjonalt kjent ved at det er lånt til russisk og derifra lånt til andre språk som norsk tundra. I moderne tid er internasjonale ord som

Figur 3.5. Den historiske utvikling av uraliske språk.

radio, televisuvidna m.fl. kommet (og kommer) til samisk via norsk, svensk og finsk. Ursamisk antas å ha utviklet seg til nåtidens dialekter via fire perioder. På de første skriftlige kilders tid (15-1600-tallet) var dialektinndelingen allerede stort sett som vi kjenner den i dag.

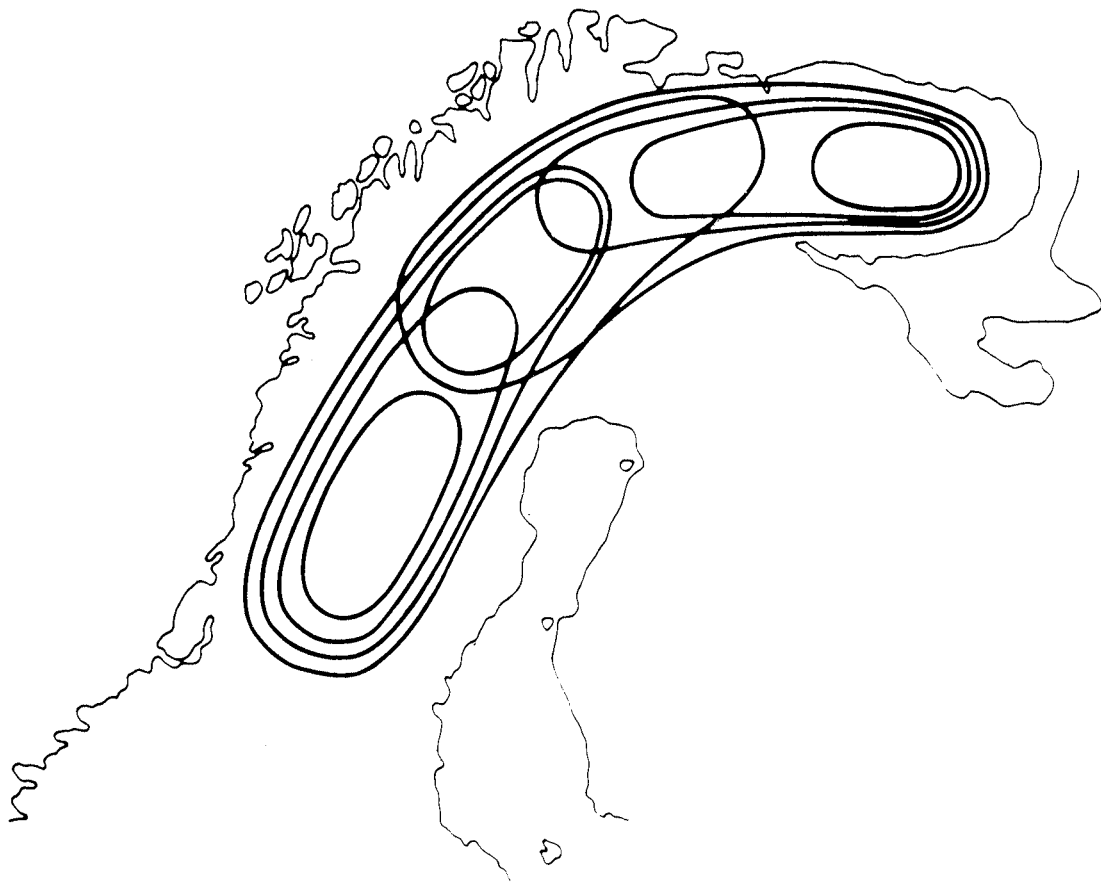
3.5.3.2. Forholdet mellom dialektene

Selv om de samisktalende til dels bor svært spredt, spesielt i sør og vest, henger det samiske språkområdet sammen på den måten at nabodialektene overalt er gjensidig forståelige, og det finnes ingen absolutt språklig grense. Forskjellene – som har fått noen språkforskere til å bruke betegnelsen «samiske språk» istedenfor «samiske dialekter» – framtrer først når man sammenligner dialekter som geografisk står langt fra hverandre, som f.eks. nordsamisk og sørsamisk. De er ikke innbyrdes forståelige uten for-

holdsvis mye øvelse, mens derimot nabodialekter som f.eks. lulesamisk og nordsamisk står nær hverandre. Forskjellene her utgjøres først og fremst i substantivbøyning (kasus) og verbøyning (endelser og konstruksjoner), mens lydverket i prinsippet er forholdsvis likt. Forholdet mellom nordsamisk og lulesamisk kan sammenlignes med forholdet mellom norsk og svensk, mens nordsamisk og sørsamisk står like langt fra hverandre som norsk og islandsk. Begrepene «språk» og «dialekt» er jo ikke helt klare. Innholdet avhenger svært meget av slike ytre forhold som f.eks. riksgrenser.

Om man avmerker utbredelsen av en del sentrale nydannelser på samisk språkområde etter ursamisk tid, blir bildet som i figur 3.6. Det vil her føre for langt å beskrive hvilke nydannelser de ulike kurvene symboliserer. Hensikten er bare å vise at utbredelsesområdene for slike nydannelser ikke alltid følger grensene for dialektområdene.

Figur 3.6. Utbredelsen av en del sentrale nydannelser innen samisk språkområde.
(Kilde: Korhonen 1981 s. 22, modifisert.)

Dialektspaltningen er (av blant andre Erkki Itkonen) antatt å ha begynt for over 1.000 år siden (700-800 e. Kr.). Muligens kan dette ha skjedd ved at gruppen som talte urspråket, ble splittet opp i grupper innen et stort område. Dessverre går de skrevne kilder ikke lenger tilbake enn til 16-1700-tallet, og alt vesentlig som kan sies om språkets tidligste historie, er basert på språksammenligning, både dialektene innbyrdes og samisk sammenlignet med nabospråkene. Området nordøst for Ladogasjøen kan ha vært et opprinnelig kjerneområde, men stedsnavnsforskningen har vist at det også kan ha vært samer sør i Skandinavia i urnordisk tid (blant annet er det samiske navn på Namsen lånt fra urnordisk, Lákes(e)). Delvis skjedde vandringer frivillig, delvis ble noen grupper skjøvet ut av kolonister sørfra (f.eks. i Finland), og tidligere sammenhengende områder ble splittet opp ved at dialekter imellom ble borte. Tidligere fantes det sikkert skogsamedialekter som bandt sammen lulesamisk og enaresamisk, men de er i dag utdødd. Mellom nordsamisk og lulesamisk er sjøsamiske dialekter forsvunnet. Muligens beror også forskjellen mellom nordsamisk og enaresamisk på at dialekter imellom er forsvunnet.

Administrative grenser har også hatt en viss betydning. Riktignok har riksgrensen mellom Norge og Sverige fra 1751 knapt avspeilet seg i språket ennå, og grensen mellom Russland og Norge fra 1826 er først i dette århundre blitt en virkelig språkgrense.

At skoltسامene og kolasamene kom under den russisk-ortodokse kirke fra 1500-tallet, mens de andre ble lutheranere, var en viktig grense for samkvem (blant annet med hensyn til ekteskap). Innen de omkringliggende staters interessesfærer før riksgrensene ble ordforrådet allerede tidlig påvirket i hver sin retning, og påvirkningen har fortsatt enda sterkere etter at de samiske områdene ble innlemmet som deler av forskjellige stater med delvis forskjellige samfunnsinstitusjoner.

Grensen mellom nordlig og sørlig sørsamisk faller temmelig nær sammen med den gamle grensen for «Finnmørk» (etter Egils saga, rundt 1200 e. Kr.). Grensen mellom lulesamisk og nordsamisk (Kaitum-elv i Sverige, på høyde med Tysfjord i Norge) svarer til den gamle grensen mellom Torne og Lule lappmark i Sverige (til 1742).

Det området hvor karelerne i middelalderen innkrevde skatt av samene på vegne av Novgorod-republikken (til Malangen i vest), har noen språklige trekk felles (blant annet ordet for rev). Den nordlige grense for «sør-

samisk i vid forstand» (inkludert umesamisk) faller omtrent sammen med Helgelands og Lycksele (tidligere Ume) lappmarks nordgrense. Knut Bergsland, som har pekt på de fleste av de her nevnte grenser, antyder at den nordlige grense for sørsamisk kan gjenspeile den del av det gamle Sameland hvor skandinavene dominerte, mens de lenger nord var i konkurranse med finner og karelere (Bergsland 1962). Innen området har det oppstått en rekke språklige nydannelser, og noen av dem har bredd seg fra et sentralt område sørover. Slik har randområdene ofte bevart opprinnelige trekk (kasussystem og verbøying i sør, lydlig arkaismer (opprinnelige trekk) i øst).

Forskjellige næringer kan også ha dannet grunnlag for språkskille, slik som i Enareområdet i Finland, i Lule-området og kystområdet kontra innlandet innen nordsamisk. Om grensen mellom østsamisk og «central-lapska dialekter» skriver f.eks. Israel Ruong (1969 s. 186):

«Faktum är att denna dialektgräns sammanfaller med en gräns mellan en mera utpräglad odifferentierad ärjemarkshushållning hos ostsamerna och en utveckling av renskötselns dels till stordrift och dels till mjölkhushållning hos centralsamerna och sydsamerna.»

Historisk har det i dette området skjedd en innvandring vestfra, slik at enaresamene danner en øy i et område som tidligere helt ut var østsamenes domene. Hele tiden har kontakten mellom gruppene vært uformell, og det har aldri eksistert en samlende faktor som kunne virke stabiliserende og samlende på språkutviklingen. Språket er jo i høy grad noe levende og foranderlig, og til sammen har alle faktorene, hvorav en vesentlig del er og forblir ukjent for oss, gitt det resultatet at de samiske dialekter står så langt fra hverandre som de i dag gjør.

3.5.4. Samisk skriftspråk

3.5.4.1. Utvikling av samisk skriftspråk fram til ca. 1900

Det eldste skrevne materiale på samisk er en liste på 95 ord og uttrykk som i 1557 ble opptegnet på Kolahalvøya av en engelsk sjøkaptein, Stephen Borroughs, etter at han hadde forlist med sitt skip og blitt tvunget til et par måneders opphold blant kolasamene. I 1619 ble de første to bøker trykt, (en ABC og en messehåndbok), men språket i disse bøkene var meget dårlig. En liten katekismus fra 1633 bærer i likhet med bøkene fra 1619 preg av de sørlige dialekter. De nordligere dialek-

ter (lulesamisk) var grunnlag for ABC-boken trykt i 1638. Alle disse nevnte bøker er trykt i Sverige og henger sammen med den aktive lappmarkspolitikken man på svensk side førte på denne tid. I 1643 ga den svenske regjering oppdrag til Torneåpresten Johannes Jonæ Tornæus å oversette den svenske kirkehåndboken «Manuale sueticum» til samisk. Oversettelsen ble trykt i 1648 under tittelen «Manuale Lapponicum», og Tornæus hadde brukt de beste tolker som helpere i sitt forsøk på å skape et fellessamisk skriftspråk («dialectum maximam communem») på torneadialektens grunn. Forsøket lyktes ikke slik Tornæus hadde håpet. De senere utgivelser holdt seg til de sørlige dialekter. I 1669 utkom Olaus Stephani Graans mindre versjon av «Manuale Lapponicum» med utgangspunkt i Åsele-/umesamisk. I perioden 1701-13 ble hele Det nye testamentet oversatt til samisk, og noe ble trykt (Johannesevangeliet). Oversetter var samens Lars Rangius, prest i Silbojokk i Pite lappmark. Også oversettelsene av en ABC og en liten katekismus av Simon Angurdolf Granmark fra 1726 bygget på de sørlige dialekter. Petrus Fjellströms katekismus, grammatikk og ordbok fra 1738, som bygget på umesamisk, var et utgangspunkt for «det sydlapska bokspråket» som ble skapt i 1740-årene. Høydepunktene for denne skriftspråkstradisjonen danner oversettelsen av Det nye testamentet av Fjellström selv i 1755, Lindahls og Öhrlings samisk-latin-svenske ordbok fra 1780 og oversettelsen av hele Bibelen i 1811.

På norsk side ble den første samiske bok trykt i 1728. Det var en av von Westens medarbeidere, presten og misjonæren Morten Lund, som hadde oversatt Luthers lille katekisme til nordsamisk. Knut Leem, også prest og misjonær, utga en nordsamisk grammatikk i 1748 og fulgte senere på med en liten ordbok i 1756, katekisme og ABC 1767-68 og til slutt med en stor ordbok (samisk-latin-dansk og omvendt) i 1768 og 1781. Disse arbeider dannet grunnlaget til det såkalte «norsksamiske skriftspråket». I alle skrifter så langt hadde man brukt bokstavkombinasjoner for slike lyder i samisk som det svenske og norsk-danske alfabetet ikke hadde egne bokstaver for. På grunnlag av det som til da var trykt på samisk i Norge, vesentlig Leems arbeider (spesielt grammatikken fra 1748), utarbeidet den kjente danske språkforsker Rasmus Rask i 1832 en «Ræsonneret Lap-pisk Sproglære» uten å ha hørt talt samisk før han var ferdig med manuskriptet til grammatikken. Han innførte de første «samiske» bokstaver *đ*, *ŋ* (da betegnet *ĝ*), *q* (betegnet *ž*), *z* (betegnet *z*) og *t*.

Presten Nils Vibe Stockfleth innførte senere også *ž*, *č* og *š* i sine oversettelser av religiøs litteratur (fra 1835), grammatikken av 1840 og den norsk-samiske ordboken av 1852. Rasks og Stockfleths grunnlag ble utviklet videre av Jens Andreas Friis, professor i samisk og finsk i Oslo fra 1866, hvis ortografiske system har overlevd til våre dager etter at hele Bibelen ble utgitt på nordsamisk i 1895. I bibeloversettelsesarbeidet deltok foruten den kjente lappolog Just Qvigstad også Lars Hætta som var en av de dømte fra Kautokeino-opprøret i 1852. Friis' store samisk-latin-norske ordbok kom i 1887. Mengden av samiske trykksaker økte betraktelig, og på slutten av 1800-tallet var det utgitt over 180 bøker/trykksaker på nordsamisk. Fra 1898 utkom bladet «Nuorttanaste», som fremdeles utkommer.

På finsk side kom samiskspråklige utgivelser i gang i 1825 med Utsjok-presten Jaakko Fellmans oversettelse av noen kapitler av Matteusevangeliet. Det kom noen nytrykk av bøker som tidligere hadde vært utgitt i Norge. En annen Utsjok-prest, Anders Andelin, bidro med flere religiøse oversettelser. Men alt i alt var produksjonen av samisk litteratur beskjedent helt til dette århundre. Skriftspråkutviklingen fulgte de samme linjer som på norsk side, men med noen tendenser til å følge rettskrivningen i finsk (blant annet *p*-, *t*-, *k*- for *b*-, *d*-, *g*-). Det «sydlapska bokspråket» på svensk side måtte etter hvert vike plassen for et nordligere skriftspråkgrunnlag. Fra 1839 utga Lars Levi Læstadius flere originale, dvs. ikke-oversatte, bøker med religiøst innhold. Han bygget på lulesamisk, men var også meget påvirket av de tidligere utgitte bøker. Denne tradisjonen fikk navnet det «nordlapska bokspråket», og i alt utkom vel over et titall skrifter på dette skriftspråket. Mens Stockfleth brakte bøkene i folkets hender på norsk side, gjorde Læstadius for en del det samme på svensk side. Fordi hans språk var svært mye bedre forståelig for menigmann enn det tidligere skriftspråket, spesielt i nord, ble hans skriftspråk også kalt «kåtalapska», dvs. språket slik det tales i kåtene. Med K. B. Wiklunds utgivelser ble et rent lulesamisk skriftspråk skapt. Oversettelse av Det nye testamentet kom i 1903, historiebok, ABC og småskrifter kom like etter, og i 1905-12 utkom dessuten et lite tidsskrift «Låkkåmus Samita» på dette skriftspråket. I 1915 utga Wiklund sin standardlærebok i lulesamisk «Lärobok i lapska språket», og i 1937 utkom Anta Piraks skjønnlitterære verk «Johttee saamee viessoom», hvor et nøyaktigere stavesystem ble brukt enn i den litteratur som til da var trykt på lulesamisk.

3.5.4.2. Samisk skriftspråk og litteratur i dette århundret

Fram til århundreskiftet besto det meste av litteraturen på samisk av religiøs litteratur. Dertil ble det utgitt noen opplysnings skrifter. Eneste unntak er de episke dikt som Sorsele-presten Anders Fjellner skrev, og som ble utgitt i Finland i 1876. Av skjønnlitterære verk begynte de første å komme i begynnelsen av dette århundre og samtidig i Norge, Sverige og Finland. Teten danner vel Isak Sabas «Sámi soga lávlla» – den samiske nasjonalsangen – som ble trykt i «Sagai Muittalægje» (= Nyhetsfortelleren) i 1906. Johan Turis «Muittalus samid birra» (= Fortelling om samene) utkom i København i 1910 etter at den danske kunstner Emilie Demant i 1907-08 hadde hjulpet Turi, som var utvandret fra Kautokeino til Jukkasjarvi i Sverige, med å skrive boken. Så i 1912 kom Anders Larsens roman «Bæivve-Alggo» (= Daggrø) ut i Norge. Og etter bare noen år fulgte Pedar Jalvis dikt- og novellesamling «Muottačalmi» (= Snøfnugg) på finsk side i 1915. Perioden fram til første verdenskrig var en aktiv tid sett fra samisk synspunkt både litterært og også politisk. Men etter hvert gjorde assimileringspolitikken fra myndighetenes side sin virkning, og i tillegg kom krigen. Nevnes må likevel fra denne periode den språkvitenskapelige innsats som vel var mest omfattende på norsk side. Professor Friis' arvtager ved Universitetet i Oslo, Konrad Nielsen, var den som omsider skapte en nøyaktig (fonologisk) rettskrivning for nordsamisk og ga ut første bind til en ordbok i 1913. På denne rettskrivning kom senere hans standardlærebok «Lærebok i lappisk» i tre bind 1926-29 og hans klassiske «Lappisk ordbok» med professor Asbjørn Nesheim som medforfatter i årene 1932-62. Fra mellomkrigstiden er ellers verdt å nevne Nils Nilsson Skums «Same sita-Lappbyn» fra 1938 (Stockholm) og Aslak Guttorms dikt- og novellesamling fra 1940 «Koccam spalli» (= Den oppvåkne vind). Et annet unntak fra en ellers passiv og mørk periode i arbeidet med samisk språk er at bladet «Sabmelaš» (fra 1979 «Sápmelaš») begynte å komme ut fra 1934. I dette bladet ble det brukt en egen finsk rettskrivning for nordsamisk som var ulik både Friis' system og Konrad Nielsens system.

Da samisk skulle tas i bruk i skolen etter den andre verdenskrig, var det tre forskjellige rettskrivninger i bruk for nordsamisk. Riktignok bygget alle tre på samme språklige grunnlag, nemlig de østlige dialekter av nordsamisk. Det «finske» systemet som var utviklet av Paavo Ravila, tok dessuten hensyn til finsk rettskrivning og noen få sær-

egenheter i de nordsamiske dialektene på finsk side. Friis' system var altfor unøyaktig til skolebruk. Og Nielsens system var tvert om altfor detaljert (nærmest en idealisert fonemisk transkripsjon for vitenskapelig bruk). Rådslagningene mellom sakkyndige fra norsk, svensk og finsk side endte med at det ble skapt en ny rettskrivning, det såkalte Bergsland/Ruong-systemet, som fra 1950-51 ble tatt i bruk i Norge og Sverige. På finsk side reviderte Erkki Itkonen Ravilas ortografi noe, og den ble siden brukt både i «Sabmelaš» og i bokutgivelser. I begge de to nye ortografier brukte man de spesielle samiske bokstaver (č, ž, š, đ, t, ŋ) i tillegg til bokstavene i det norske, svenske og finske alfabetet. Hovedskillet var at mens man i Bergsland/Ruong-systemet skrev b-, d-, g- i framlyd og brukte vokaltegnene å og æ, fulgte det finske systemet rettskrivningen i finsk med p-, t-, k- i framlyd og o og eä istedenfor å og æ. Et annet skille var det såkalte «stadiemerket» (en apostrof øpe i linjen som i bæs'si = never, bar'gat = å arbeide) i det norsk-svenske systemet som i Nielsens system.

Til tross for denne todeling, betydde de to nye ortografier at man i skolen og i språkrøktarbeidet hadde en grunn å stå på. Flere lærebøker enn noensinne før ble produsert for språkundervisningen i perioden 1951-79. Dertil kom det også fram en del skjønnlitteratur skrevet av forfattere som Paulus Utsi, Kirsti Paltto, Pekka Lukkari, Nils Aslak Valkeapää, Eino Lukkari, Sylvia Blind og mange flere. Serien «Čállagat» utgitt av Norsk kulturråds komite for samisk litteratur gir et godt bilde av hva som litterært rørte seg i denne perioden. Også lulesamisk ble skrevet med Bergsland/Ruong-systemet med noen få modifikasjoner.

Av det som ovenfor er sagt om skriftspråkets utvikling, framgår at de østsamiske dialektene ikke har vært særlig mye med i bildet. I det hele tatt har de østsamiske dialektene vært lite brukt litterært hittil. Den første enaresamiske trykksak var prost Edvard Wilhelm Borgs oversettelse av en ABC og katekismus, som ble utgitt med parallell finsk tekst i 1859. Grunnlaget til den nåværende enaresamiske ortografi ble lagt av prost Lauri Arvid Itkonen med en bibelhistorieoversettelse fra 1906. Siden har Erkki Itkonen (sønn til forannevnte) utviklet rettskrivningen videre, og den har som nevnt vært brukt i bladet «Sabmelaš». Her betydde Uula Morottaja med sin energiske innsats for «Sabmelaš» og enaresamisk kolossalt mye. På kildinsamisk kom Matteusevangeliet i 1878 oversatt av Arvid Genetz. Mesteparten av opplaget ble sendt til Enare for utdeling til

kildinsamene, men knapt nok et eneste eksemplar nådde fram til de rette adressater. Senere brente prestegården i Enare og resten av opplaget med den. Matteusevangeliet ble også oversatt til skoltesamisk i 1884. Oversetter var presten i Pasvik K. P. Štšekoldin, som året etter også utga en skoltesamisk ABC. I alle de her nevnte russisksamiske utgivelser brukte man kyrilliske bokstaver.

En kort renessanse fikk kildinsamisk oppleve i 1933-35 da S. J. Tšernjakov og A. Endjukovski utga flere opplysningsskrifter og lærebøker på denne dialekt. Da ble det latinske alfabetet brukt som grunn. Men det ble med det med arbeidet med samiske bøker i Sovjet. I Finland begynte man på begynnelsen av 1970-tallet å utvikle et skoltesamisk skriftspråk. I 1973 kom Pekka Sammalahntis' skoltesamiske ABC, og siden har mer materiale for skolebruk blitt trykt. Også et skoltesamisk blad, «Sää'modđáz», kommer ut med økonomisk støtte fra blant annet Nordisk sameråd.

Arbeidet med sørsamisk fortsatte en stund etter bibeloversettelsen av 1811, og det utkom blant annet salmebøker (1849, 1876, 1895), kirkehåndbøker (1812, 1850) og postille (1855). Så var det helt stillstand fra slutten av forrige århundre og hele første delen av dette århundre. Etter initiativ fra sørsamene selv utga Knut Bergsland og Gustav Hansselbrink i 1957 tekstsamlingen «Samien lukkeme-gärja» med en skrivemåte «etter i stort sätt samma prinsipper som de för det nordlappiska skriftspråket gällande» (dvs. Bergsland/Ruong-ortografien).

3.5.4.3. *Bevisst språkplanlegging: Samisk språknemnds arbeid*

Da arbeidet med utvikling av læremidler kom i gang på 1950-tallet, meldte seg også behovet for systematisk arbeid med terminologi (nyord, «kulturord»). Nordisk sameråd nedsatte en terminologikomité. Samtidig ble ønsket om en fellesnordisk ortografi for nordsamisk sterkere og sterkere. I 1971 nedsatte Nordisk samekonferanse en språkkomite, og i 1974 ble komiteen reorganisert og fikk navnet Sámi Giellalávdegoddi/Samisk språknemnd. I 1976 godkjente Samisk språknemnd en rettskrivningsnormal for sørsamisk med utgangspunkt i den rettskrivning Ella Holm Bull og Knut Bergsland hadde utviklet fra 1968 og slik den var lagt fram i boken «Lohkede Saemien» i 1974. Denne rettskrivning ble godkjent for skolebruk av Kirke- og undervisningsdepartementet i Norge i 1978, og den svenske Skolöverstyrelsen samtykket samtidig i at den skulle bru-

kes i Sverige. Flere lærebøker er utkommet allerede med denne rettskrivning, blant dem Knut Bergsland: «Sydsamisk Grammatikk», 1982. I 1978 la Samisk språknemnd fram et forslag til fellesnordisk nordsamisk rettskrivning for Nordisk samekonferanse, som godkjente forslaget. Året etter ble denne felles ortografi godkjent av Kirke- og undervisningsdepartementet til skolebruk i Norge, og tilsvarende godkjenning skjedde i Finland. I Sverige tok man også denne ortografi i bruk. Dermed var en gammel drøm gått i oppfyllelse.

Virkningene av denne revisjon har stort sett vært positive. Og spesielt den skjønnlitterære produksjon og utviklingen av læremidler har fått ny fart. Stadig nye forfattere har opptrådt i utgivelseslistene (Eino Guttorm, Rauni Magga Lukkari, Mikkel Bongo) ved siden av de som fra før var produktive som f.eks. Kirsti Paltto. Lærerne har godtatt revisjonen uten særlig store motforestillinger, og allerede nå finnes flere læremidler på denne rettskrivningen enn på alle de tidligere til sammen. Også på den nye sørsamiske rettskrivning, hvor kun de bokstaver brukes som finnes i det norske og svenske alfabetet (man bruker norsk æ, men svensk ö), er flere bøker trykt og mange er under utvikling.

Før lulesamisk ble en felles norsk-svensk rettskrivningsnormal vedtatt på et språkmøte i februar 1982. Etter behandling i de lulesamiske lokalseksjoner av Samisk språknemnd er denne ortografien blitt godkjent av Samisk språknemnd i plenum våren 1982. Deretter er den godkjent av Nordisk sameråd og Nordisk samekonferanse i 1983. De rettskrivninger som er i bruk i skolte- og enaresamisk, vil trolig ikke bli revidert. Dermed har Samisk språknemnd over en ti-årsperiode bragt orden i rettskrivningsspørsmålet. Resultatet er ikke en fellesnormal for alle dialekter, men det var det vel heller ingen som ventet når man tenker på dialektforskjellene og de ulike skrifttradisjoner, som delvis er sterkt preget av majoritetsspråk-enes skrifttradisjoner.

3.5.5. **Språk og samfunn**

3.5.5.1. *Historikk*

I «Innstilling fra Komiteen til å utrede samespørsmål» (Samekomiteen) av 13. august 1959 (komiteen oppnevnt 3. august 1956) gis under delkapitlet «Misjon, kirke, skole og språkpolitikk. Det frie opplysningsarbeid» (s. 13-18) en historisk oversikt over samisk språks samfunnsmessige stilling fram til 1950-årene. Også i NOU 1980:59 er temaet

berørt under delkapittel 2.2 «Samer, skole og samfunn, historisk skisse» (s. 20–22). Det synes derfor overflødig å gå inn på detaljene her, men noen hovedpunkter skal likevel berøres.

Av framstillingene framgår det at det er staten gjennom kirke og skoleverk på den ene siden og misjonsselskapene på den andre siden som fra begynnelsen av 1700-tallet og fram til vårt århundre har satt de ytre rammer for språkets vilkår. Samtidig er det misjonens og statens tjenestemenn som i dagliglivet har hatt hånd om den praktiske gjennomføringen av tiltak til gagn eller til skade for språket. Den part som oppbeholder språket i hjem og arbeid, men som deltar lite i det offentlige livet, nemlig de samisktalende selv, kommer først til orde i organiserte former fra begynnelsen av dette århundre når det gjelder spørsmål om hvilken stilling samisk skal ha i samfunnslivet. Men motviljen fra samisk hold mot den harde fornorskningsslinjen fra myndighetenes side finnes det vitnesbyrd om allerede på 1800-tallet.

Fra Thomas von Westens første misjonsreise i 1716 og fram til 1950-årene kan man skille ut tre perioder med positiv innstilling til samisk språk ut ifra religiøse og praktisk-pedagogiske hensyn. Og disse perioder kan knyttes til noen bestemte personer og deres virke. Det er Thomas von Westen og hans misjonsarbeid fra 1716 til hans død i 1727. Dernest må man nevne Knud Leem og hans virke som forstander for Seminarium Lapponicum og professor i samisk i Trondheim fra 1752 (da Seminaret ble opprettet) til sin død i 1774. I denne forbindelse må også nevnes biskopen i Trondhjem stift, J. E. Gunnerus, som støttet opp om Leem og seminaret (han døde året før Leem, i 1773). Den tredje perioden er mest knyttet til Niels Vibe Stockfleths navn, som fra sin innsettelse i embetet som sogneprest i Vadsø (en innsettelse han selv foretok) og i en mannsalder framover var det sentrale navn i opplysningsarbeidet blant samene. Mellom disse periodene ble det ført en skole- og kirkepolitikk med det motiv å fornorske samene, først som et mål i seg selv og med til dels oppkonstruerte argumenter som at «Finnene er meget begjærlige efter det norske Sprog» og derfor må de lære det «saa de nedlagde deres eget finske Thungemaal», slik Thomas von Westens argeste motstander biskop Peder Krog i Nidaros uttrykte det. Det var han som etter von Westens død sto for den første fornorskningssperioden. Etter Leems død fikk biskop Gunnerus' etterfølger, biskop M. F. Bang, virket til at Seminarium Lapponicum skulle «være aldeles ophævet» fordi det etter Bangs

mening ikke var behov for den språkundervisning seminaret hadde stått for. I denne andre fornorskningssperiode ble lite gjort av aktive tiltak for samisk språk. Med krigen fra 1807 forfalt skolestellet, og etter 1814 gikk det langsomt med oppbyggingen av skoleverket. Det kunne verken være til gagn eller skade verken for norsk eller samisk språk. I 1816 var P. V. Deinboll eneste prest og konstituert prost for Øst-Finnmark. Fram til 1824 arbeidet han energisk for oppbygging av skoleverket i nord, og han argumenterte for at morsmålet skulle brukes i undervisningen, fordi resultatet av fornorskningssforsøkene har bare hatt «De sørgeligste Følger, almindelig Vankundighed og Religionens Forfald». Da han kom på Stortinget i 1821, foreslo han opprettet et lærerseminar i Tromsø stift som erstatning for Seminarium Lapponicum. Da Deinboll forlot Finnmark i 1824, ble så N. V. Stockfleth utnevnt. I en 15-årsperiode virket han som et forbilde for alle lærere og geistlige i opplysningsarbeidet nordpå. Han skapte et skriftspråk og utga fra 1837 en rekke bøker på samisk, blant disse Det nye testamentet, og underviste de teologiske kandidater ved universitet (i Kristiania), deriblant den senere professor i samisk og kvensk J. A. Friis. Stockfleths arbeid begynte å møte motstand i 1840-årene. Hovedtalsmann for de nye ideer var stortingsmann og prest i Vest-Finnmark N. F. Aars, som var den som la fram forslag til vedtak i Stortinget i 1848 som representerte selve kursendringen. Trolig gjorde den sterke finske innvandringen i perioden 1825–40 sitt til at det var grobunn for «nasjonal» holdning mot alle de «fremmede».

På hele 1700-tallet hadde kirkens og misjonens ledelse vært bestemmende for innstillingen til språket, og spørsmålet var for disse mest av praktisk-pedagogisk art. Med de nasjonale strømminger i Norge på 1800-tallet blir spørsmålet mer og mer politisk preget. Fra å være et lokalt spørsmål for misjonærene og biskopen i Trondhjem, som administrerte hele Nord-Norge geistlig til 1804, blir det hele en sak av riksinteresse for norske politikere.

Med vedtaket i Stortinget 7. juni 1848 (riktignok mot 32 stemmer) hvor Regjeringen blir anmodet om «at anstille Undersøgelse, om hvorvidt der skulle være Anledning til, ved at bibringe de Lapper, især de i Søndricterne boende, Underviisning i det norske Sprog, at virke til dette Folks Oplysning», markerer «Begyndelsen til et nyt System» som Christiania-Posten så profetisk antydte som karakteristikk av vedtaket.

Etter noe usikkerhet fra Kirkedepartemen-

tets side ble den nye kurs stadig klarere. I 1862 heter det fra Tromsø stiftsdireksjon at lærerne må ha for øye at «det norske Sprog efter haanden bliver Undervisningssproget». Etter hvert fulgte den politiske ledelse opp og støttet det nye. Prost Aars som hadde vært den fremste talsmann for 1848-vedtaket, sto langt fra alene i sitt felttog mot Stockfleth. Framtredende radikale politikere kom Aars til hjelp. Johan Sverdrup uttalte i 1863 at «... den eneste Redning for Lapperne er at absorberes med den norske Nation», mens det fantes konservative stortingsmenn som av humanitære grunner ennå forsvarte bruk av samisk i skolens og kirkens arbeid. Det sto imidlertid dårlig til med skoleverket i de samiske områder, og noe effektivt språklig press maktet ikke skolen å stå for ennå. Tromsø stiftsdireksjons instruks av 1870 overlot også mye til de lokale skolekommisjoner hvordan de ville legge opp undervisningen. Kirkedepartementets ekspedisjons-sjef rapporterte fra sin inspeksjonsreise i 1877 at «Kvæernes og Lappernes Fornorskning i de senere Aar ikke har havt den ønskelige Fremgang», og han foreslo blant annet at bare lærere av norsk ætt skulle tilsettes. Derfor ønsket Kirkedepartementet i 1879 å ta fornorskningstiltakene «under Revision». Tromsø stiftsdireksjon motsatte seg samme år lovforslaget om at barn i folkeskolen skulle få undervisning på sitt eget talespråk fordi dette i de såkalte «overgangsdistrikter» (hvor man tok særlig sikte på å fremme norsk, og etter 1800 ble flere og flere kretser overført til denne kategori) ville «medføre udelukkende Brug af lappisk og kvænsk i de fleste skoler» (jfr. St.prp. No. 1A for 1879, s. XXIV).

Blant annet derfor innstilte departementet på at bestemmelsen om at undervisningen i almueskolen såvidt mulig burde gis «paa Børnenes eget Talesprog», ikke skulle gis som lov, men bare som et nytt ledd i undervisningsplanene. Dette skjedde ved kongelig resolusjon av 8. mars 1879. Men i det særskilte oversendingsbrevet av 8. august 1879 til Tromsø stiftsdireksjon tilføyde departementet at det her måtte bli tatt nødvendig hensyn «til de stedfindende Forholds særlige krav» (jfr. Norsk Lovtidende 1879 s. 506). Tromsø stiftsdireksjon slo straks fast at «den anførte Bestemmelse ikke giver adgang til Brugen af de nævnte fremmede Sprog» (dvs. samisk og finsk) (jfr. Tromsø Stiftsdireksjon, Kopibok 18.9. 1879/nr. 747-59). Stiftsdireksjonen utferdiget så en ny instruks, som ble sendt skolestyrene. I denne ble bestemmelsen om at de samiske og kvenske barn i visse kretser skulle lære å lese samisk og kvensk, foruten norsk, opphevet.

Instruksen er betegnet som «fornorskningens Magna Charta» (jfr. Helge Dahl: Språkpolitikk og skolestell i Finnmark 1814 til 1905, 1957 s. 243), men den ble ikke kunngjort i Norsk Lovtidende før 18 år senere, nemlig da Kirkedepartementet 18. april 1898 (Norsk Lovtidende 1898 s. 129-131) fastsatte en «Instruks angaaende bruken av lappisk og kvænsk som hjælpesprog ved undervisningen i folkeskolen, ...», som ble stående til 1962 (jfr. St.meld. nr. 21 for 1962-63). Denne falt i alt vesentlig sammen med instruksens av 1880. Grunnlaget var lagt alt i 1879, altså samtidig med at norskspråklige barns rett til undervisning på talemålet ble slått fast. I instruksens av 1898 (og 1880) pålegges lærerne såvel i undervisning som privat å virke som norske kulturbærere. De «skal med yderste flid stræbe efter at utbrede kjendskab til det norske sprog og søge at fremme dets brug i de kredse, hvori de virker» (§ 1). «Skolens undervisning foregaar i det norske sprog. Det lappiske og kvænske sprog bruges kun som hjælpemiddel til at forklare, hvad der er uforstaaeligt for børnene» (§ 3). Læreren skal «saa ofte leilighed gives, forestille de ældre og navnlig de foreldre, hvis børn han underviser, vigtigheden af at kunne tale og lære norsk» (§ 12). Lærerne ble også brukt til å samle opplysninger om hjemmenes språkbruk. Fra samisk side kom det gjentagne ganger til uttrykk sterk motstand mot fornorskningen, både fra enkeltpersoner og indirekte gjennom de lokale organer som skolestyrene, hvor samer og kvener riktignok hadde vansker med å gjøre seg gjeldende.

I 1887 rapporterte J. A. Friis om et «Misnøiens Skrig blandt Kvæner og et Jammerraab blandt Lapper paa grund av Sprogtyranniet» (jfr. Meløy 1980 s. 19). Skoledirektør Killelgren (fra Tromsø stift) hadde også året før merket motstand i Neiden-Bugøyfjord-området mot at undervisningsspråket var norsk, og i Nesseby «fremkom der fra Lappernes Side meget sterke og bestemte udtalelser mod at Norsk skulde være Undervisningssproget ...» (fra «Indberetning om en Inspeksjonsreise til Finnmarken»).

J. N. Skaar, som var Tromsøbiskop 1885-92, hadde ikke glemt bønnen fra samene om at i det minste Guds ord ble undervist og forkynt på samisk. Men motstanden var for sterk mot Skaars synspunkter. Norsk Finne-misjonsselskap ble stiftet i 1888 med biskop Skaar som initiativtager og med det klare motiv å motvirke den hardeste fornorskning, men allerede i 1913 måtte selskapet gi seg. Det ble føyd til i selskapets grunnregler at «Organisasjonen maa i ingen henseende komme i strid med Statens arbeide i kirke og

skole» (§ 2, fra årsberetning 1913, etter Devik 1980 s. 88). Utenfor kirke og skole ble samisk brukt i rettsaker ved hjelp av tolk. Hele administrasjonen foregikk på norsk, men bekjentgjørelser fra de verdslige myndigheter kunne forekomme på samisk. Og også i valgpropaganda ble samisk tatt i bruk i noen utstrekning også skriftlig (f.eks. av Høyre til stortingsvalgene i 1891 og 1894 og av Venstre til valget i 1897). I «Reglement af 7. juli 1902 om afhændelse eller bortforpagtning av Statens Jord m.v. i Finnmarkens Amts Landdistrikt» ble det bestemt at «Afhændelse maa kun skje til norske Statsborgere og under særligt Hensyn til at fremme Bosættelsen af en for Distriktet, dets Opdyrking og øvrige Nyttiggjørelse skikket Befolkning som kan tale, læse og skrive det norske Sprog og benytter dette til dagligt Brug» (§ 1 bokstav c), og videre at «Udmaalte Jordeiendom gives særskilt norsk navn» (§ 2). Selv om bestemmelsen visstnok i første rekke var rettet mot de finske innvandrerne, er det klart at også samisk rent formelt kom på linje med finsk.

Tiltakene til fremme av undervisningen i samisk ble redusert. Professoratet i samisk som Friis hadde hatt fra 1866, ble omgjort til dosentur i 1897. I 1904 opphevet Stortinget friplassene ved Tromsø offentlige lærerskole for elever som studerte samisk og finsk. Helge Dahl konstaterer: «De rent religiøse og pedagogiske omsyn måtte vike for de nasjonale» (jfr. Dahl 1957 s. 323). Et mektig verktøy i fornorskningens tjeneste ble statsinternatene. Stortinget bevilget de første midler i 1901, og i 1939–40 sto 19 statsinternatferdige i Finnmark. I 1933–34 var dessuten 33 kommunale internat i drift. I hele denne perioden sto instruksen av 1898 ved lag. Hensikten med statsinternatene, ved siden av at de naturligvis var et ledd i en alminnelig utbygging av skoleverket og bedring av skolebarnas sosiale og hygieniske kår, var svært klar. Bernt Thomassen, skoledirektør i Finnmark 1902–20, skriver i et brev til sognepresten i Kautokeino: «Vi to skal gjøre en norsk bygd af Kautokeino om vi får holde på» (jfr. Meløy: Internatliv i Finnmark, 1980 s. 34).

Motstanden fra samisk hold kom etter hvert i ordnede former gjennom organisasjoner og aviser som «Sagai Muittalægje» og «Waren Sardne». Også stortingsmann Saba forsøkte å gjøre noe, men lite endret seg til tross for at Saba slett ikke sto alene. Prestene Johannes Hidle og Jens Otterbech gikk hardt ut mot den offisielle språkpolitikk i 1917. Hans Vogt (senere rektor ved Universitetet i Oslo) skrev i 1932 at norske myndigheters språkpolitikk har vært «mykje hardare enn den det keisarlege Tyskland i si tid

førde mot danskar, polakkar og elsassar» (Vogt 1932, etter Meløy 1980 s. 96). Liknende synspunkter var allerede i 1906 framsatt i Stortinget av representanten Vraa fra Buskerud, som uttalte at «den forbrydelse, som tyskerne gjør mot den danske befolkning, den bør ikke nordmænderne gjøre efter modfinnerne». Også enkelte andre, blant annet sokneprest Wiig og fru Margarethe Wiig, tok initiativ til endring, men intet skjedde i den retning før krigen.

Thomas von Westen hadde ofret også de sørligere samiske områder stor oppmerksomhet. Etter hans tid ble sørsamene stående utenfor og til dels også lulesamene. Biskop Skaar fikk riktignok i 1888 sendt sognepresten i Tysfjord en oversettelse av de tre første skriftebøkker, men det ble med det. Om sørsamenes språk uttalte «Lappe-kommisjonen for Hedmark og Trøndelag» i 1892: «... deres språk er norsk» (jfr. Indberetning s. 51, etter Devik 1980 s. 21). Slik var det ikke, og sørsamene satte store forventninger til skolen i Havika ved Namsos som Norsk Finnemisjonsselskap sammen med Trondheim indremisjon fikk startet i 1910. Etter hvert var Finnemisjonen ga etter for statens press (se ovenfor), snudde forventningen seg til motstand mot at også denne institusjon skulle brukes til «tilintetgjørelse av det finske (dvs. samiske) folk som folk» (jfr. Waren Sardne 34/1911).

Krav om statsskole ble tatt opp, men det ble ikke gjort noe med dette før Havika-skolen ble nedlagt i 1951. Samme år kom internatskolen i Hattfjelldal i gang. Språkundervisningen hadde likevel ingen eller liten framgang.

Begrunnelsen for den harde fornorskningspolitikken kan man godt sammenfatte slik Helge Dahl gjør det: «Målet for det hele var å føre samene og kvenene inn i det norske kultursamfunnet og sikre Finnmark for Norge» (jfr. Dahl 1957 s. 332). Den norske nasjonale følelse kunne ikke tåle «fremmede». Den sikkerhetspolitiske tenkningen om den finske og russiske fare var i høy grad med på å forme politikken, slik Niemi og Eriksen viser i boken «Den finske fare» (1981). Noen så det som en naturlov at de mindre folk måtte gå under. Skoledirektør Thomassen uttalte seg i 1917 i tråd med dette: «Gjennom fornorskning fører veien til utvikling og fremgang også for dem» (= samene). Hans etterfølger (Brygfjeld) skrev i 1923 at samene ikke har evner til noen kulturell utvikling på egne premisser. Men som sagt, de nasjonalromantiske ideer om «et folk – et rike» var nok hovedkraften bak en over 100-årig åpen krig fra statsmaktens side mot samisk og finsk

språk i Norge, med utslettelse som erklært mål.

Krigen 1940–45 danner et viktig skille i norsk politikk overfor samene. I «Tilråding om samiske skole- og opplysningsspørsmål», som Samordningsnemnda for skoleverket (oppnevnt 7. mars 1947) avga 29. mai 1948, pekes det på at samene har bodd her i landet fra de eldste tider, og har krav på opplæring av sine barn etter samme regler som andre norske borgere. Morsmålets viktighet for personlighetsutviklingen ble påpekt av flere av medlemmene i nemnda, og konkrete tiltak ble foreslått (lære bøker, skoletilbud m.v.).

Den nye språkpolitikk som ble staket opp i 1960-årene, framgår av St.meld. nr. 21 for 1962-63, som var Kirke- og undervisningsdepartementets tilråding bygget på Samekomiteens innstilling. Samekomiteen understreket sterkt språkets betydning: «Uten at ens språk er godkjent av samfunnet som brukbart og likeverdig, kan det ikke bli skapt kulturell trygghet. Betydningen av å konsolidere samisk språk kan derfor vanskelig framheves for sterkt» (jfr. komiteens innstilling s. 21). I stortingsmeldingen ble komiteen referert blant annet slik: «Det pekes på at selv om språket ikke er det eneste som kjennermerker samene som egen folkegruppe, er språket som samlende, solidaritetsskapende faktor ikke desto mindre så viktig at samenes fortsatte eksistens som egen folkegruppe i virkeligheten står og faller med det» (s. 6). Komiteen peker på verdien av et språklig kjerneområde med samisk flertall hvor samisk språk kan ha sin forankring. I et slikt område bør «samisk språk tilnærmevis jamstilles med norsk som administrasjonsspråk» (St.meld. nr. 21 s. 6). Komiteen foreslo på dette grunnlag å oppheve de åpenbare tilfellene av forbud mot samisk språk, blant annet endring av jordsalgsreglementet av 1902. Komiteen foreslo videre opprettet en del tilbud for å styrke språket. Flere steder i stortingsmeldingen pekes det på at mulighetene skal være der for å bevare språket (s. 6, s. 37), og skoleverket var en av de mest opplagte områder hvor nye tiltak ble foreslått. Men både komite og departement unnlot å antyde noen form for påbud. Tvertimot: «Likestilling og fremgang økonomisk og i sosial trygghet, vil gjøre det mulig for den samisktalende befolkning å bevare samisk kultur i vårt land. Det vil da stå til hver enkelt om dette skal skje» (jfr. St.meld. s. 4, understreket her). Med andre ord ble det ikke tale om slik regulering som i forholdet mellom de to norske målformer, hvor man ikke har veket tilbake for påbud og krav til den enkelte elev, tjenestemann osv.

Allerede før Samekomiteen hadde levert sin innstilling, var folkeskoleloven endret slik at samisk kunne brukes som undervisningsspråk. Det het i § 37 pkt. 8 i folkeskoleloven av 10. april 1959: «Etter avgjørd av departementet kan det nyttast samisk til opplæringsmål i skolen.» Om utviklingen av skolelovene på dette punkt og om forslag til endring av nåværende lov, henvises til NOU 1980:59 kap. 4.1 s. 34–35, kap. 4.8 s. 55–59 og kap. 5.1 s. 60.

Men liksom det etter 1848 tross stortingsvedtak og departementets instruksjoner tok flere tiår å rive helt ned det som var bygd opp av Stockfleth og de få andre som sto på hans linje, må man regne med at virkningene av den nye omlegning fra 1948 og 1962–63 tar lang tid. Det krever stor innsats for å rette opp et hundreårig konsentrert felttog mot samisk og finsk. Virkningene for samisk språks vedkommende av den nye linjen har begynt å vise seg såvidt. For finsk er de mer uklare. Men samtidig er det nye krefter, blant dem de moderne media som kanskje de viktigste, som inntar valplassen og delvis overtar styringen av språk- og kulturutviklingen.

3.5.5.2. Samisk språk i dag

Ved siden av dialektinndelingen, kan man skille ut flere områder geografisk på grunnlag av graden og arten av språkets funksjon i samfunnet, holdningen til samisk språk og historiske forhold.

Et kjerneområde danner kommunene (eller deler av dem) Kautokeino, Karasjok, Porsanger, Tana (som omfatter tidligere Polmak) og Nesseby i Finnmark, Tysfjordområdet i Nordland, noen kommuner i Finland og enkelte lokalsamfunn innen Sveriges nordligste kommuner. Innen disse områder er samisk språk i daglig bruk som talespråk innen de fleste deler av samfunnslivet. Den skriftlige bruk er derimot svært begrenset. Det finnes ansatser til bevisst lokal språkpolitikk som tolketjeneste, skilting og krav om språklige kvalifikasjoner hos offentlig ansatte. Men selv i de lokalsamfunn hvor samisk språk har vært uunngåelig i noen grad i skriftlig form (oppslag osv.), er det forbud som «Røking Forbudt» og «Hunder må ikke medtas» som sikres forstått, og ikke tilbudene og nødvendige opplysninger. Enkeltmennesker har et til dels ubevisst og uproblematisk forhold til sin språklige bakgrunn. For samisk språkutvikling er dette området helt avgjørende fordi det her er mulig, til en viss grad i hvert fall, å drive en samisk kulturpolitikk ut fra alminnelige prinsipper om språkrett og språkplikt.

Kystområdet, med unntak av de kommuner og lokalsamfunn som inngår i kjerneområdet, karakteriseres av en langt framskreden språklig fornorskingsprosess. Samisk brukes bare innen den private sfære og oftest bare av den eldre generasjon. Overføringen av språket til nye generasjoner er til dels stoppet opp. De samisktalende og andre med samiskspråklig bakgrunn kan ha et problematisk forhold til sin språklige bakgrunn. Nettopp dette området («sødistricterne») var det som etter stortingsvedtaket i 1848 skulle være gjenstand for det første fornorskingsinitiativet.

Med reindriftsområdet menes det område der samisk reindrift drives i dag. Det omfatter det meste av det tradisjonelle samiske bosetningsområdet. Utenfor de to nevnte områder (kjerneområdet og kystområdet) kan man finne små øyer av språksamfunn ned til familiestørrelse. Bosetningen er ofte spredt. Språket brukes til dels innen familien og i visse arbeidsfellesskap, men gjerne bare i bestemte funksjoner. Holdningen til språket er imidlertid positiv, og det var innen de sørligere sameområder at organisasjonsarbeidet først kom i gang. Dette arbeidet var henvist til et norsk (og svensk) mønster, og for å overvinne dialektforskjellene ble den minste motstands vei valgt: norsk (og svensk) ble kommunikasjonsmidlet. Arbeidet med språket hemmes av mangel på ressurser og naturligvis av en fast forankring i samfunnslivet.

Det er innen de tradisjonelle næringer at samisk språk står sterkest. Moderniseringen innen primærnæringene har en sterkt negativ virkning for språket fordi det ikke finnes noen som er villige eller har ressurser til å følge opp endringene med bevisst språkrøkt (blant annet terminologiarbeid).

Som det framgår av NOU 1980:59 kap. 4.8, som det er vist til ovenfor, har samisk i dag en klar status som skolefag både i grunnskolen, hvor begynneropplæring gis på samisk «i samiske distrikt» om foreldrene krever det, og i den videregående skole. Mindre klar er stillingen som opplæringsspråk i grunnskolen. På dette punktet var folkeskoleloven av 1959 meget klarere. Ved siden av de videregående skolene i Karasjok og Kautokeino, undervises det i samisk på noen andre videregående skoler også (blant annet Hamarøy). Undervisning på høyere nivå foregår på universitetene i Oslo (grunnfag, mellomfag, hovedfag/mag.grad) og Tromsø (grunnfag, mellomfag) og på Høgskolen i Alta.

Når det gjelder kirken, har det fra gammelt av vært obligatorisk med den såkalte presteeksamen i samisk i en del prestegjeld (Nesse-

by, Tana, Porsanger, Lebesby, Alta, Karasjok, Kautokeino, Loppa, Sør-Varanger) ved tilsettelse av prest. Ordningen skriver seg fra 1848, jfr. kongelig resolusjon av 24. februar 1848, da det ble bestemt at det ved ansettelse av prester ville bli tatt særlig hensyn til søkere som har avlagt prøve i samisk eller finsk. Ordningen er visstnok utgått når det gjelder finsk, men står ved lag for samisk og praktiseres for Nesseby, Polmak (som hører inn under Nesseby), Karasjok og Kautokeino. Krav om at bestemmelsen også må praktiseres for Tana er tatt opp.

Kirketolk brukes regelmessig i Nesseby, Polmak, Karasjok og Kautokeino kirker og sporadisk også i Porsanger. Ordningen er fastsatt ved rundskriv fra departementet av 4. april 1974 da kirketolkstillinger ble opprettet som bistillinger fra 1. januar 1975.

Kirken er vel den institusjon som tross de politiske målsettinger fra statens side har greid å tilby den beste språkservice på samisk fram til i dag, i hvert fall i kjerneområdet.

Norges samemisjon (tidligere Norges finnemisjonsselskap) har som ledd i det kristelige og sosiale arbeidet blant samene utgitt bøker (blant annet fullførelsen av bibeloversettelsen i 1895 til nordsamisk), reist syke- og aldershjem, vanførehjem og barnehjem og lagt vekt på bruk av samisk i sin forkynnervirksomhet.

Den samiskspråklige presse består av avisene «Sámi Áigi» (fra 1979) og «Nuorttana» (fra 1898). Dertil er tidsskriftet «Goaikkanasat», som utgis av samme stiftelse som «Sámi Áigi», utkommet med et par nummer.

Radioen har for tiden to lokalsendinger og en rikssending på samisk på hverdager (mandag-fredag). Søndag sendes andakt. Dette er alt på nordsamisk med noen lulesamiske innslag. På sørsamisk sendes korte nyhetssendinger fra Trondheim (lokalt). I TV finnes ingen faste sendinger.

Som nevnt ovenfor har noen kommuner uttrykkelig en positiv innstilling til samisk språk. Også fylkeskommunene har vist samisk språk og kultur betydelig oppmerksomhet. Blant annet er det i Nordland opprettet et spesielt utvalg til å ta seg av slike spørsmål. Kommunene Kautokeino og Karasjok har fra 1982 opprettet kommunale tolkestillinger som en forsøksordning. I St.meld. nr. 13 for 1974-75 nevnes to translatørstillinger som skulle knyttes til Norsk sameråd. Av disse er en opprettet og underlagt Samisk utdanningsråd.

Samekomiteen tok i sin tid opp spørsmålet om samiske stedsnavn på kart.

NGO har fra 1880-årene hatt samiske navn på sine kart. Fra ca. 1900 søkte dog NGO etter pålegg fra Forsvarsdepartementet å redusere bruken av samiske stedsnavn, særlig ved å «fornorske» eller å oversette dem. Departementet ga formelle instruksjoner om dette i 1928 (gjengitt i NOU 1983:6 s. 45). Instruksene ble fulgt fram til 1953 under utarbeidelsen av gradteigskartene (målestokk 1:100.000). I den nyeste kartserien (M711, målestokk 1:50.000) har NGO gjort et grunnleggende og verdifullt arbeid med å kartfeste samiske stedsnavn som lokalbefolkningen bruker. Et stedsnavnutvalg med Gudmund Sandvik som formann ble oppnevnt i oktober 1979 og avga enstemmig innstilling i mars 1983 (NOU 1983:6 Stadnamn). Allment skulle utvalget vurdere skrivemåten av norske stedsnavn «i vidaste tyding», og ifølge mandatets pkt. 4 «vurdere bruk av samiske stadnamn og gi eit framlegg om det». Innstillingen tilsikter «prinsipiell likestilling mellom norsk- og samiskspråklege stadnamn» (merknad til § 1 i utkast til Lov om skrivemåten av stadnamn s. 54). Som lovens § 3 foreslår utvalget:

«Samiske stadnamn som vert nytta blant folk på staden, skal brukast av det offentlege. Departementet gjev utfyllande føresegner.»

Utkastet til Utfyllande føresegner om bruken av samiske stadnamn lyder slik (s. 67):

1. Når ein stad har berre eit samisk namn, skal det brukast, utan omsetjing til norsk.
2. Når ein stad har berre eit norsk namn, skal det brukast, utan omsetjing til samisk.
3. Dersom ein stad har både norsk og samisk namn blant folk på staden, skal båe namna brukast. Med folk på staden er det meint utøvarar av reindrift i reinbeitedistrikt. I område der folk flest talar samisk, skal det samiske namnet i regelen stå først. I område der folk flest talar norsk, skal det norske namnet i regelen stå først.
4. Dersom ein eigedom har eit samisk namn blant folk på staden, men eigaren ikkje ønskjer å nytta det (jf. § 5), skal dette bruksnamnet likevel registrerast i grunnboka og på Økonomisk kartverk.
5. Med *rettskrivingsprinsipp for samisk* (jf. § 2) er det meint prinsippa i gjeldande rettskriving for nordsamisk sørover til Saltfjellet og prinsippa i gjeldande rettskriving for sørsamisk frå Saltfjellet og sørover.»

Samekulturutvalget (Myklevoll-utvalget) av 1980 skal som kjent se på hele det prinsipielle grunnlaget for kulturpolitikken og herunder blant annet «vurdere spørsmålet om en språklov for samisk og eventuelt andre bestemmelser om bruken av samisk i offentlig tjeneste og i skoleverket» (fra mandatet).

Rettsvesenet bruker ved behov tolk ved rettsforhandlingene. Men det finnes ingen organisert ordning for denne tjenesten i dag, selv om det har vært brukt en fast tolk (lønnet fra sak til sak) ved Alta sorenskriverembete. Krav om å få sakspapirer på samisk (domsforlynnelse) er blitt avvist av politiet. (Samisk språknemnd har bedt om Justisdepartementets syn på én slik avgjørelse, men noe svar foreligger ikke.)

I de andre nordiske land er situasjonen for samisk kort skissert denne:

Sverige: Samene har rett til å sende sine barn til sameskole eller annen grunnskole. Etter sameskoleforordningen av 1967 (Svenska författningssamling 1967:216) skal «undervisningen meddelas på svenska och samiska» (§ 11 pkt. c). Omfanget av undervisningen på og i samisk er uklart etter lovens bestemmelser. Mangel på lærere og læremidler har kraftig hemmet samiskundervisningen hittil, men situasjonen er i ferd med å bedre seg. I de kompletterende forskrifter for sameskolen heter det blant annet at samiske elever «bör beredas möjlighet att använda sitt samiska modersmål i avsikt att grunnlägga och utveckla en positiv inställning för samiska (samespråket) och samisk kultur».

Et riksdagsvedtak i 1975 om innvandrere og minoriteter tolkes på det språklige området slik at alle skal ha rett til å beholde og utvikle sitt morsmål. I førskolen kan barn med annet morsmål enn svensk få inntil fire timers trening pr. uke i hjemmespråket. Kommunene er pliktige til å tilby slike elever hjemmespråksundervisning og studieveiledning på hjemmespråket både i grunnskolen (inntil to timer pr. uke) og videregående skole (gymnasieskola). Fra høgstadiet av kan samisk språk velges som tilvalgsfag.

Ellers finnes det ikke bestemmelser om samisk språk i offentlig sammenheng. Domstolene bruker tolk etter behov på samme vilkår som gjelder for utenlandske språk.

Finland: I Finland finnes det lovbestemmelser om finsk og svensk, slik at kommuner hvor mer enn 8 prosent eller 3.000 personer taler mindretallspråket, offisielt er tospråklige, og myndigheter og domstoler er forpliktet til å bruke begge språk etter behov til den enkelte borger (Regjeringsformen 1919, språklov av 1. juni 1922 med tillegg av 5. april 1935, senest revidert i 1972). Finland er det eneste av de nordiske land som offisielt er tospråklig (finsk/svensk). Grönqvist (1981) skriver om dette:

«När det gäller den språkliga indelningen är det kommunen som är den enhet man opererar med. På basen av den officiella statistiken bestämmer nämligen regeringen

Om samenes rettsstilling

vart tionde år, vilken språklig karaktär var och en kommun har. Kommunerna kan vara antingen enspråkigt finska eller enspråkigt svenska eller också tvåspråkiga med antingen finska eller svenska som majoritetens språk. En kommun är enspråkig, om den språkliga minoriteten i kommunen är lägre än 8%, men tvåspråkig, om minoriteten uppgår till detta procenttal eller om den omfattar minst 3.000 personer. En kommun, som tidigare varit tvåspråkig, får inte förklaras enspråkig förrän den språkliga minoriteten sjunkit till 6% eller därunder. – Om ett ämbetsdistrikt omfattar flera kommuner – t.ex. ett län – och kommunerna inom distriktet har olika språklig karaktär, anses ämbetsdistriktet vara enspråkigt beträffande de enspråkiga och tvåspråkigt beträffande de tvåspråkiga kommunerna inom distriktet.»

I grunnskoleförordningen fra 1970 heter det om samisk: «Finnes vid grundskola elever med lapska såsom modersmål, skall dessa elever såvitt möjligt undervisas även på sitt modersmål» (§ 10).

Høyere opp (åttende og niende år) kan elever med samisk som morsmål få et spesialkurs i morsmål som et valgfritt emne. Lenge har disse bestemmelser vært tolket forholdsvis negativt slik at de reelle muligheter til undervisning i og på samisk har vært begrenset, særlig når det dertil har vært få samisktalende lærere ved skolene og dårlig med læremidler. Tolkningen er klart blitt mer positiv i det siste, og samisk begynneropplæring er kommet i gang i mange grunnskoler, f.eks. i Sevettijärvi, Utsjoki (flere skoler) og Enare. Til studenteksamen har flere kandidater skrevet samisk som «annet fremmedspråk».

I forslaget til ny grunnskolelov som ble lagt fram i 1982, heter det blant annet i § 25: «Grunnskolans undervisningsspråk är antingen finska eller svenska. Inom samernas hembygdsområden bosatta elever som talar samiska kan undervisas på detta språk.»

I kommentarene til lovframlegget heter det om denne paragrafen at «... avsikten är att genom förordning stadga, att den undervisning som ges på samiska skal utvidgas». I forslaget til ny gymnaslov finnes i § 17 en tilsvarende formulering som i forslaget til grunnskolelov.

Samekomiteen gjorde i 1973 framlegg om en samelov hvis paragrafer 3-17 tok sikte på å gi samisk status som offentlig språk etter mønster av de språklovbestemmelser (om

finsk og svensk) som ovenfor er nevnt. Hovedintensjonen er at samisktalende skal få bruke sitt språk i kontakten med myndigheter og få motta opplysninger både muntlig og skriftlig på sitt eget språk. (jfr. Saamelaiskomitean Mietintö 1973 s. 185-189). Sameloven er ikke vedtatt.

Utsjok kommune har likevel innført bestemmelser om at for fast kommunal ansettelse innen kommunen kreves kunnskaper i samisk språk.

På nordisk plan er samisk språk tatt hensyn til ved opprettelsen av Nordisk språksekretariat i 1978 slik at Samisk språknemnd er representert i styret for sekretariatet. Den nordiske språkkonvensjon som er utarbeidet på bakgrunn av anbefaling fra Nordisk råd (rek. 29/1966 I) tar ikke hensyn til samisk.

I Sovjet tok man på 1920-tallet opp arbeid med samisk skriftspråk og skoleundervisning for samene etter Lenins ideer. I 1931 ble det opprettet en samisk avdeling ved lærerseminaret i Murmansk. Med utgangspunkt i de bøker som på kildinsamisk grunn utkom i årene 1933-35, kom samisk begynneropplæring i gang. Forsøket ble imidlertid oppgitt allerede i 1939, og samisk har siden vært lite brukt som bok-, skole- og opplysningsspråk i Sovjet. Muntlig begynneropplæring på samisk finnes likevel, og i den senere tid har det også vært en viss virksomhet med sikte på å utvikle skriftspråket videre.

Grunnen til den begrensede bruk av samisk i offisiell sammenheng i alle de aktuelle land kan stikkordsmessig oppsummeres slik:

- antall samisktalende har vært relativt lite i forhold til majoritetsbefolkningene i hvert land,
- med unntak av «kjerneområdet» i Norge, Utsjoki kommune i Finland og deler av Kiruna kommune i Sverige har de samisktalende vært i mindretall,
- samene er splittet av riksgrenser som har begrenset mulighetene til fellesinnsats,
- dialektforskjeller,
- majoritetsbefolkningenes manglende innsikt i og forståelse av samiske kulturforhold og delvis til tider direkte motarbeiding av samisk språk.

KAPITTEL 4.

Samene som etnisk gruppe

Dette kapittel er etter oppdrag fra Same rettsutvalget utarbeidet ved Nordisk samisk institutt under ledelse av utvalgets medlem instituttbestyrer Aslak Nils Sara. Manuskriptet har vært gjennomgått i utvalget, og framstillingen har vært revidert ved instituttet på grunnlag av disse drøftelser. Ansvar for kapitlets endelige innhold og form ligger hos Nordisk samisk institutt.

4.1. GENERELT

En hovedbegrunnelse for krav om særskilte rettigheter og ordninger for samene i Norge er at de tilhører en egen etnisk gruppe. Denne begrunnelsen er også brukt i mandatet for Samerettsutvalget. Det er derfor nyttig å gi en beskrivelse av hva som ligger i det at samene utgjør en egen etnisk gruppe.

I nyere samfunnsvitenskapelig litteratur brukes begrepet «etnisk gruppe» som erstatning og samlebegrep for en rekke uttrykk som i vanlig bruk enten er flertydige eller kan ha et belastet innhold, f.eks. «folk», «folkeslag», «folkegruppe», «stamme», «nasjon». Begrepet «etnisk gruppe» er avledet fra det greske ord «ethnos», som kan oversettes med folkeslag. Det har etter hvert utviklet seg en forholdsvis entydig internasjonal bruk av begrepet, særlig innenfor faget antropologi, men det benyttes også i rettslig sammenheng, f.eks. i art. 27 i FN-konvensjonen av 1966 om sivile og politiske rettigheter. Det finnes en omfattende litteratur med debatt og teorier om etniske fenomener, også studier som direkte gjelder samiske forhold. Enkelte slike studier vil bli kort omhandlet nedenfor.

Norsk språkbruk inkluderer gjerne samene som en undergruppe av begrepet «nordmenn», som om den samiske kulturen skulle være en slags lokal variant av norsk folkekultur. Dette er klart i strid med det faktum at samisk språk, drakter, næring og samhørighetsfølelse strekker seg utover og på tvers av riksgrensene. Dialektgrenser følger f.eks. ikke riksgrensene, heller ikke slekts- og giftemålstradisjoner, ofte heller ikke gamle siddagrensene.

Samisk språkbruk definerer klart samene som en egen etnisk gruppe atskilt fra andre folkeslag, som er definert ved sine spesielle termer, blant annet på følgende måte:

dáza	= nordmann
rivgu	= norsk kvinne
láddelaš	= finne
láddi	= svenske

4.2. MOMENTER FRA SAMMENLIKENDE FORSKNING

Under dette punktet skal kort omtales et utvalg av viktige teorier fra forskningen om etnisitet som kan sies å angå samiske forhold.

En av pionerene i moderne teori om etnisitet er den norske sosialantropologen Fredrik Barth. I hans teori er det et sentralt punkt at etnisitet er et grunnleggende samfunnsfenomen. Og som sådant er det viktig å påpeke at etniske grupper og etniske grenser består og fungerer til tross for at det er vanlig at enkelte mennesker skifter etnisk identitet. Det særegne i kulturen for en etnisk gruppe er snarere et resultat av, enn en årsak til gruppens eksistens. Det kulturelt egenartete kan forandre seg over tid uten at den etniske gruppen selv forsvinner. Dessuten er samhandling på tvers av etniske grenser en naturlig følge av at slike grenser finnes. Samhandlingen i seg selv behøver ikke å føre til at slike grenser utviskes. Barth nevner videre fire kriterier som til sammen utgjør en alminnelig godtatt samfunnsvitenskapelig forståelse av en etnisk gruppe. En etnisk gruppe er stort sett biologisk selvfornyende, den deler fundamentale kulturelle verdier, den utgjør et kommunikasjons- og samhandlingsfelt, og gruppen selv – såvel som folk fra andre etniske grupper – tilskriver personer tilhørighet til gruppen. Ved dette skjelves gruppen fra andre etniske grupper (jfr. Fredrik Barth: *Ethnic Groups and Boundaries*, 1969).

En annen internasjonalt anerkjent forsker, Leo A. Després, legger hovedvekt på at en samfunnsvitenskapelig forståelse av varigheten og utviklingen av etniske grupper og etniske grenser må bygges på en analyse av konkurransen om ressurser i et samfunn der flere etniske grupper eksisterer side om side. Beskrivelse av hvordan etnisk tilhørighet kommer til uttrykk, blir derfor samtidig en beskrivelse av maktforhold og sosial lagdeling basert på adgangen til ressurser av forskjellige slag. I mange samfunn blir derfor etniske forskjeller ofte identiske med forskjeller i politisk makt. Derfor kan endring av etnisk status, av etniske gruppers eller enkeltpersoners selvidentifikasjon skje på grunn av endring i maktforhold (jfr. Leo A. Després, red.: *Ethnicity and Resource Competition in Plural Societies*, 1975).

Den svenske forskeren Tom G. Svensson, som har spesialisert seg på de svenske samenes etniske situasjon sett i forhold til

reindriften som en spesiell ressursproblematikk overfor storsamfunnet, konkluderer blant annet med at en etnisk gruppe dannes nettopp ved sin samhandling vis a vis en annen etnisk gruppe. Etnisitet på individplanet dannes først og fremst av sansbare og tankemessige fenomener, ved at et menneske oppfatter seg forskjellig fra andre gjennom sitt språk, sin næringsform og sine tradisjoner (jfr. Tom G. Svensson: *Ethnicity and Mobilization in Sami Politics*, 1976).

Harald Eidheim har spesielt studert etniske endringsprosesser i samenes etniske situasjon i Norge. Den tydelige assimilasjonen av den samiske befolkning langs kysten er et resultat av bortfallet av tradisjonelle samhandlingsformer mellom forskjellige samiske næringsgrupper og samfunnets alminnelige nedvurdering av samisk språk, samfunnsform og væremåte (stigmatisering). Videre er virkninger av bestemte politiske prosesser i konkrete lokalsamfunn og i regional politikk årsak til dette (jfr. Harald Eidheim: *Aspects of the Lappish Minority Situation*, 1971 s. 10).

Det siste er også blitt dokumentert av Anton Hoem i et studium av den bevisste fornorskingspolitikken i skolevesenet i Finnmark i første halvdel av dette hundreåret (jfr. Anton Hoem: *Makt og kunnskap*, 1976).

Også Einar Niemi og Knut Einar Eriksen har berørt dette i sine arbeider, spesielt i sin studie av den offentlige fornorskingspolitikken i nord overfor finske innvandrere og samer på 1800-tallet og i første halvdel av dette århundre (jfr. Knut Einar Eriksen og Einar Niemi: *Den finske fare*, 1981).

I antropologien forstås med «kultur» et vidt spektrum av forhold som omfatter erverv, sosiale organisasjonsformer, språk, sedvaner og ikke-materielle overleveringer og ytringsformer. Disse elementene er innbyrdes avhengige av og påvirker hverandre, spesielt under forandringer og omskiftelser. F.eks. kan endringer i ressursgrunnlaget for bestemte ervervsformer føre til forandringer i bosettingsmønsteret og i grunnlaget for språkets samfunnsmessige funksjon. Og omvendt, en styrking eller svekking av et språksamfunn kan påvirke samhandling og økonomiske strukturer i samfunnet.

4.3. SAMENE SOM ETNISK GRUPPE

4.3.1. Innledning

De forhold som binder samene sammen som etnisk gruppe, er i første rekke de sosiale bånd som uttrykkes gjennom slektstilhørighet, de økologiske aspekter som angår områdetilhørighet og næringsstradisjoner,

kulturelle og religiøse verdier samt de formelle og uformelle organisasjonsformer som samene identifiserer seg med. Det er viktig å være klar over at de enkelte forhold fungerer sammen og danner en helhet som for enkeltpersoner utgjør rammen om en selvforståelse og oppfatning av å tilhøre den samiske folkegruppen. Det er nettopp dette som danner det man kan kalle etnisk identitet på individplanet. Det synes også å være slik for enkeltmennesker at de ikke behøver å føle seg fortrolig med alle tenkelige kriterier for samiskhet. Deres fortrolighet med noen kriterier vil likevel gi en følelse av å tilhøre den samiske folkegruppen. For enkelte kan det bli spørsmål om et identitetsvalg, men det er også klart at et slikt valg ikke nødvendigvis vil være et reelt og endelig valg. Det er mange eksempler på at enkeltpersoner, f.eks. ved tilegnelse av ny informasjon om historiske, språklige og slektsmessige forhold, forholdsvis raskt kan finne tilbake til sin etniske identitet. Blant annet kan dette være en del av bakgrunnen for oppblomstringen av samisk kultur og organisasjonsliv i mange strøk i den senere tid (jfr. Eidheim, samme verk s. 81).

4.3.2. Slegtstilhørighet

Det er flere forhold som tyder på at slektskapsbånd spiller en stor rolle for følelse av samhørighet hos den samiske befolkning. Den utstrakte slekts- og familieterminologien i samisk språk er av gammel opprinnelse. Bruk av slektsnavn hos samene er eldre enn f.eks. hos den norske befolkning (jfr. Erik Solem: *Lappiske rettsstudier*, 1933, 2. utgave 1970 s. 59). Det forhold at bruk av slektsnavn hos samene har slik gammel rot, gjør det rimelig å anta at samene fra gammel tid har hatt ett fellesnavn for personer av samme slekt. I samisk er det et rikt forråd av betegnelser på slektsforhold, ikke bare for de nære slektninger, men også for forskjellige sidelinjer. Vi kjenner også til at de forskjellige familier i en slektslinje kan ha egne navn som bare brukes samene seg imellom. De samiske slektslinjer identifiseres både med slektsnavn og familienavn. Disse forhold som her er nevnt, viser at samene har hatt og fremdeles har en sterk slektsfølelse. Slektsforhold må derfor anses som et viktig kriterium hos samene som etnisk gruppe, selv om slektslinjer over tid kan forsvinne ut og andre assimileres inn i gruppen. Dette forhindrer likevel ikke at de fleste personer innen den samiske folkegruppen i dag har samiske forfedre, selv om mange også kan ha forfedre innenfor andre folkegrupper.

4.3.3. Områdetilhørighet

En viktig faktor i oppfatningen av fellesskap for en etnisk gruppe er tilhørighet til et sted eller et område. For noen etniske grupper vil dette området falle sammen med en nasjonalstat. Men områdetilhørighet er like viktig for folkegrupper som ikke direkte kan avgrensnes innenfor en stat, som samer og andre opprinnelige folk, uten at dette utelukker at de også markerer sin statstilhørighet.

For samene er områdetilhørighet knyttet til det samiske bosettingsområdet. Den historiske bakgrunn for den samiske bosettingen og en karakteristikk av denne i dag er allerede gitt i avsnitt 3.2. Til dette område er det altså knyttet en felles historie, som i seg selv er en viktig faktor i samenes selvforståelse som etnisk gruppe. Dessuten kan heller ikke viktige sider av språk, tradisjoner og livsformer ses uavhengig av området. Blant annet avspeiler språket den nære tilknytning til området gjennom spesielle former for beskrivelser av naturen og navnetradisjoner på lendet. Tradisjoner og visse sider ved samenes livsform kan heller ikke sies å ha oppstått uten å avspeile områdetilhørighet, blant annet er det naturlig at næringsformene må være tilpasset områdenes egenart og økologiske systemer.

Videre kommer områdetilhørighet til uttrykk gjennom de rettskrav som stilles fra samisk hold til ressursdisponering og krav om beskyttelse av landområdene. Dessuten er også krav om beskyttelse av kulturminner i området et uttrykk for samenes følelse av områdetilhørighet.

4.3.4. Næringstradisjoner

Karakteristiske næringer og også rettsoppfatninger knyttet til disse vil være en del av den samiske selvforståelse som etnisk gruppe. Det er viktig å slå fast at selv om ikke alle samer er forankret i bestemte tradisjonelle næringsveier i dag, som jordbruk, reindrift, fjordfiske, jakt og innlandsfiske, duodji og kombinasjonsdrift av disse, danner disse næringer likevel en basis for samfunnet i de samiske områdene og bidrar dermed til å identifisere den samiske folkegruppen. I de sørsamiske områdene har reindriften en enestående stilling i så måte. Disse forhold er beskrevet nærmere i avsnitt 3.4.

I de samiske primærnæringene finnes det også overleverte sedvaner og rettsoppfatninger. Eksempler er arveretten, bruksdeling og bruksrett, spesielle oppfatninger av jakt- og fiskeregler, eiendomsrett, strafferett, o.a. (jfr. Solem, samme verk).

Næringsorganisasjon og rettsoppfatninger blir på denne måten et ytterligere samfunnsmessig kjennetegn som gir den samiske gruppen et særpreg i forhold til den øvrige befolkning. Dette er i dag blant annet nedfelt i lovverket, f.eks. gjennom reindriftsloven som setter som vilkår at bare personer av samisk ætt har rett til å utøve reindrift i reinbeiteområder.

Til tross for at det samiske næringslivet i dag er meget differensiert, finnes det sterke tradisjoner tilbake til jakt- og fangstsamfunnet som ytrer seg blant annet i utmarksnæringenes sterke plass i kombinasjon med andre næringer.

4.3.5. Kulturelle verdier

De kulturelle verdier som binder en etnisk gruppe sammen, kan være av mange slag. For den samiske folkegruppen synes det naturlig å peke på følgende viktige trekk:

Språk. Det samiske språket er en sterk identitetsskapende faktor. Selv om dialektforskjellene kan være betydelige, gir det likevel mening å snakke om et samisk språk som både i ordforråd, struktur og organisering danner et språkområde som faller sammen med den samiske etniske gruppen (jfr. avsnitt 3.5 om forholdet mellom dialektene og bevisst språkplanlegging og Alf Isak Keskitalo: «The Status of the Sami Language», *Minority Language Today*, 1980). Selv om langt fra alle individer med samisk identifikasjon i dag behersker språket, har de fleste likevel et nært kjennskap til viktige termer og uttrykk, som f.eks. i det sørsamiske språkområde. Foreldres og besteforeldres språk dannet et identifikasjonsgrunnlag, slik at mange forsøker å tilegne seg språket i voksen alder. Kroppspråk, bevegelses- og emosjonelt uttrykksmønster er også et identifikasjonsgrunnlag om enn av mer u håndgripelig art.

Klestradisjoner. Selv om samiske klestradisjoner er gått ut av bruk i mange strøk og erstattet med moderne klesplagg i dagliglivet, så er klesdrakten likevel mye brukt og er en personlig eiendel hos de fleste samer. Den tradisjonelle samiske klesdrakt viser et variasjonsmønster over hele det samiske bosettingsområdet. Drakttradisjonen er markant samisk i form og fargevalg, dekorasjon og bruk. Moderne klær i samisk-inspirert utførelse er også blitt en del av garderoben hos mange samer i den senere tid.

Musikk. Joik er den tradisjonelle samiske musikkform. Dens opprinnelse er vanskelig

å fastslå, men det er grunn til å anta at den alltid har vært en ytringsform hos samene. Joiken har hatt et sterkt rotfeste hos samene, og den har overlevd til dels harde angrep med beskyldninger om hedenskap og «fylle-vrøvl». Joiken har i den senere tid hatt en oppblomstring. Hos den nyere generasjon av samiske kulturarbeidere er joiken formet og benyttet i moderne musikkformer, blant annet for instrumentell bruk, samtidig som andre, spesielt den eldre generasjon, fungerer som bærere og formidler av den tradisjonelle formen.

4.3.6. Religiøse verdier

Selv om det samiske samfunn religiøst har gjennomgått store forandringer, fra førkristen forestillingsverden til kristendommen med læstadianismen som den mest framtrædende trosretning i dagens samfunn, er de åndelige tradisjoner betydningsfulle som identifikasjonsfaktorer. De aller fleste samer har en eller annen form for tilknytning til en læstadiansk forsamling eller menighet. Dette svekkes ikke av at også mange ikke-samer har slik tilknytning.

Det samiske språket har en sterk stilling i formidling av de åndelige verdier mellom mennesker både i kirke, religiøse forsamlinger og i andre sammenhenger der «ordet» har betydning for sjelesorg. De religiøse tradisjoner har også stor betydning for samhørighet og kommunikasjon mellom samegrupper, f.eks. gjennom kirkehelger og samlinger (jfr. Ernst Manker og Ørnulv Vorren: Samekulturen, 1976).

4.3.7. Sosial organisasjon

I dette som her er kalt for sosial organisasjon, inngår formelle og uformelle organisasjonsformer samt gjeste- og familierelasjoner.

Eksempler på formelle organisasjonsformer er de frivillige nasjonale og internasjonale samiske organisasjoner, dessuten organisasjonsformer som er etablert på bakgrunn av lovverk og statlige ordninger, f.eks. områdestyres, distriktsforsamlinger, Norsk sameråd, Samisk utdanningsråd osv. Av de uformelle samværsformer kan nevnes læstadianske og kirkelige samlinger i forbindelse med spesielle merkedager.

Dette systemet viser linjer tilbake til det gamle siidasystemet og avspeiler kontinuiteten i samhandling hos den samiske befolkning. Gjeste-(verd)-relasjoner er også en

sosial form som har lange tradisjoner i form av tjenester og gjenytelser, og som har stor betydning for samhold hos den samiske befolkning (jfr. Eidheim, samme verk). Samværsformer i familierelasjoner kommer spesielt til uttrykk ved familiebegivenheter, f.eks. ved giftemål, da også nye familieband etableres, konfirmasjon, osv.

De forskjellige organisatoriske ytringsformer som den samiske befolkning identifiserer seg med, utgjør et overlappende nettverk som tjener til å holde gruppen sammen, selv om de hver for seg ikke dekker hele gruppen. De organisatoriske ytringsformer blir derfor identitetsfaktorer på linje med andre som er beskrevet foran.

4.4. SAMMENFATNING

Med bakgrunn i det som er beskrevet foran om den samiske egenart og om generelle teorier om etnisitet, synes det å være klart at den samiske befolkning utgjør en etnisk gruppe i samfunnsvitenskapelig forstand. Eksistensen av en overgripende kulturell identitet er ikke avhengig av at alle kjennetegn dekker hele gruppen, f.eks. språk, reindrift, men kjennetegnene må overlape hverandre slik at det skapes en indre sammenheng.

En etnisk gruppes eksistens og livskraft er heller ikke avhengig av at kjennetegnene forblir statiske og uforandrete. De vil utvikle seg over tid, og enkelte erstattes av nye. Det er imidlertid nødvendig at det er en sterk grad av kulturell kontinuitet, dvs. at endringer i kulturelle kjennetegn naturlig overlapper hverandre i utviklingen og skaper sammenheng over tid.

Sammenliknende forskning viser at dersom denne kontinuiteten går tapt, er det tale om assimilasjon, dvs. gradvis identifikasjon med en annen kultur. Deler av en etnisk gruppe kan bli totalt assimilert i en annen, mens andre deler kan fortsette og endog forsterke sin kulturelle egenart og kontinuitetsskapende evne. Slike fenomener synes å være typiske for den samiske befolkningen i løpet av de siste hundreårene. Assimilasjonen kan imidlertid også være overflattisk eller tilsynelatende, dersom den i et bestemt område har virket over forholdsvis kort tid. Kulturelle særtrekk og etnisk selvforståelse kan igjen aktiviseres. En slik reaktivisering kan i dag spores i mange samiske bosettingsområder som tidligere ble ansett for å være helt assimilerte.

Det vil alltid forekomme tvilstilfelle om etnisk tilhørighet når etniske grupper lever i nær kontakt med hverandre slik som den samiske og norske. Dette kan gjelde både

spørsmålet om identiteten for enkeltmennesker og med hensyn til deler av levesettet for enkelte grupper, f.eks. i kystområdene. Enkeltindividets etniske tilhørighet kan derfor i visse tilfelle være gjenstand for tvil, og det er et kjent fenomen at i slike tilfelle kan enkeltmennesker ofte stilles overfor et valg av identitet. Det er imidlertid viktig å være klar over at for personer som befinner seg naturlig midt inne i en etnisk gruppe, er gruppetilhørigheten og identiteten uproblematisk og hverdagslig. Like uproblematisk er det vanligvis også i hverdagen å identifisere andre som tilhører folkegruppens hovedskikt, og i

alle tilfelle personer som klart faller utenfor gruppen.

De trekk ved samenes selvforståelse og identitetsmarkering som det er pekt på i det foregående, kan ikke alene forstås som egenskaper ved samene sett som en etnisk gruppe. De skapes og finner sin form også mot bakgrunn av den videre samfunnsmessige sammenheng som samene lever i. I den forbindelse kan særlig framheves samenes posisjon som etnisk minoritet i statssamfunnene og de oppfordringer til og begrensninger på etnisk selvutfoldelse som denne posisjon representerer.

KAPITTEL 5.

Diskusjonen om samiske rettigheter

Dette kapittel er utarbeidet av utvalgets medlem professor Torgeir Austenå. Som utgangspunkt for framstillingen har utvalget fått anledning til å bruke et upublisert arbeid av førstekonservator Bjørn Aarseth: Retten til naturressursene i de samiske bosettingsområder, Samisk-etnografisk avdeling, Tromsø museum, stensil 1976. Manuskriptet har vært gjennomgått i utvalget, og framstillingen har vært revidert på grunnlag av disse drøftelser. Ansvar for kapitlets endelige innhold og form ligger hos Austenå.

5.1. INNLEDNING

De sentrale problemene i denne delinnstillingen er spørsmålene om grunnlovsregel og eget folkevalgt organ (se avsnitt 2.6 i kapittel 2). Rettighetsproblematikken skal etter dette tas opp i neste delinnstilling. Spørsmålene om samenes rettigheter til land og vann er imidlertid en så vesentlig del av bakgrunnen for oppnevningen av Samerettsutvalget at utvalget har funnet det formålstjenlig allerede nå i første delinnstilling å gi en innføring i og en oversikt over en del av den diskusjon som har foregått om samiske rettigheter. En slik oversikt er ikke tidligere offentliggjort.

Det er imidlertid ikke meningen å gi en samlet eller uttømmende utredning om rettighetsdiskusjonen. Det er ikke i denne omgang tanken å beskrive de ulike næringers utvikling eller å gi en historisk utredning om utviklingen av de ulike samegrupperes rettigheter. Framstillingen i det følgende vil muligens få et noe fragmentarisk preg. Tanken er likevel at det som skrives, skal gi et visst innblikk i sentrale deler av den rettighetsdiskusjon som har foregått i form av krav, resolusjoner og debattinnlegg fra organisasjoner og enkeltpersoner og videre utsagn fra offentlige komiteer og utvalg. Avgjørelser av domstolene tas også med i en viss utstrekning.

Det er utvalgets forutsetning at det i neste delinnstilling skal gis en bredere framstilling av de aktuelle rettighetsspørsmål, både den historiske utviklingen og dagens situasjon.

Den debatt det her skal gjengis hovedpunkter fra, har foregått over lang tid, i ulike fora og ut fra ulike utgangspunkt og forutsetninger. Av den grunn har det vært noe vanskelig å få oversikt over hvor og når debatten skjedde, og omfanget av den.

I tilknytning til dette kan det være grunn

til å peke på at formuleringen «diskusjonen om samiske rettigheter» omfatter mange problemkompleks. Det har blant annet vært reist krav om egen grunnlovsregel om samene, eget folkevalgt organ, egen konsultativ statsråd for samesaker, samisk representasjon i Nordisk råd, språklige rettigheter, andre krav av mer kulturell art og krav om at disposisjonsretten over land og vann i samiske områder tilhører samene. I den følgende oversikt tas særlig sikte på diskusjonene omkring det siste punktet.

I den pågående rettighetsdebatt er det videre slik at mange innlegg og krav gir uttrykk for ønsker om hvordan norsk rett skal være eller bli. Sjeldnere gis det uttrykk for hvordan norsk rett er. Debatten har med andre ord stort sett vært av rettspolitisk art.

Et annet særtrekk ved debatten er at de begrepene som brukes, ofte er flertydige og dermed noe upresise. Det kan av den grunn mange ganger være noe usikkert hvem det er man snakker om, og hvilket omfang man har tenkt å gi retten. Sentrale begreper som «samisk» og «rettigheter» er eksempler på utsagn som ikke er helt presise. I kapittel 3 drøftes begrepet «same». Det framgår av denne drøftelse at innholdet av begrepene «samisk» og «same» ikke er helt entydig. Dette har den nødvendige konsekvens at også begrepet «samiske rettigheter» blir uklart. Det samme gjelder begrepene «samiske interesser» og «samiske næringer». «Samiske interesser» brukes stort sett med følgende tre ulike meningsinnhold:

1. Samiske interesser er lik reindriftens interesser.
2. Samiske interesser er etnisk begrenset til det samiske folks interesser.
3. Samiske interesser er det alminnelige samiske bygdemiljøets interesser. Her kan også personer med annen etnisk tilknytning være inkludert. Av den grunn kan man tale om områdeinteresser eller lokalbefolkningens interesser.

I foreliggende debatt er det ikke alltid like lett å avgjøre hvilken av disse tolkningene utsagnsgiveren har hatt i tankene.

På Nordisk samekonferanse i 1978 i Arjeplog ble det gitt følgende definisjon på hva som menes med samiske næringer:

«1. Samiske næringer er først og fremst primærnæringer (jordbruk, reindrift, fiske, jakt og annen utnyttelse av utmark) som er i samsvar med samisk økologisk tradisjon for

utnyttelse av ressurser og bærere av samisk kultur.

2. Videre regnes som samiske næringer sekundær- og tertiærnæringer som utnytter eller bearbeider produktene fra de samiske primærnæringene – eller produserer/bearbeider for disse primærnæringenes behov.»

I denne definisjonen av samiske næringer er det brukt flere ord og begreper som ikke er entydige slik at selv med den foreliggende presisering blir meningen ikke helt klar.

I diskusjonen brukes også begrepene «eiendomsrett» og «bruksrett» med noe varierende innhold. Det er følgelig formålstjenlig å definere disse begrepene slik de brukes i vanlig juridisk terminologi.

Det å ha eiendomsrett til en fast eiendom vil etter vanlig norsk juridisk terminologi si at eieren kan disponere over eiendommen faktisk og juridisk. Eiendomsrett er med andre ord navnet på en posisjon som gir innehaveren rett til å disponere. Han kan disponere positivt ved å grave, dyrke, selge og pantsette. Han kan også disponere negativt ved å nekte andre å disponere på sin eiendom. Det som nå er sagt, er imidlertid bare et utgangspunkt som ikke rekker særlig langt. Eierens disposisjonsrett er nemlig strengt regulert og sterkt avgrenset. For det første har samfunnet innført flere lover som regulerer eierens rett til å disponere. Her kan nevnes som eksempler jordlov, bygningslov, skogvernlov, strand- og fjellplanlov og konsesjonslov. Det er videre slik at dersom eiendommen trengs til ett eller annet formål, kan den eksproprieres til fordel for det offentlige eller for private interesser. I slike tilfelle har eieren imidlertid krav på erstatning.

En bruksrett er en avgrenset rett til å disponere på eller over en annens faste eiendom. Innholdet av bruksrettighetene varierer sterkt. Det kan eksempelvis være rett til vei, vann, beite, fiske, naust, parkeringsplass osv. Også en bruksrett kan eksproprieres dersom tilstrekkelig overvekt av interesse foreligger.

Når norsk rett diskuteres, gjør man bruk av det som tradisjonelt regnes som relevante rettskilder. Dette er lover, forskrifter, dommer, forvaltningspraksis, faktisk bruk og sedvaner. Fra samisk hold er det hevdet at for «samer har det alltid vært et dilemma at de i rettslig sammenheng må argumentere innenfor en rettsorden som de ikke har vært med å utforme, og som på mange områder bryter med samenes egne rettsforestillinger» (jfr. Henry Minde i Ottar nr. 103, 1978 s. 81).

Også Samekomiteen av 1956 antyder i sin innstilling fra 1959 at det kan være noe for-

skjell på samenes og majoritetsbefolkningens rettsoppfatninger. Komiteen sier blant annet (s. 20) at det er vesentlig «at en etter hvert kommer fram til en samisk administrasjon hos samene. Ikke minst viktig er det at rettsvesenet blir administrert av samer, slik at lovbestemmelser praktiseres slik at de minst mulig støter mot samisk rettskjensle.» Videre sies det (s. 35) at majoritetsgruppen må ha plikt til å trygge minoritetsinteressene, og at majoriteten da må «ta sitt utgangspunkt i minoritetens eget verdisystem».

Begrepet «samiske rettsforestillinger» er imidlertid ikke entydig. Det har vært hevdet at sjøsamenes rettsforestillinger ikke trenger å være de samme som dem reindriftssamene har.

I den pågående debatt om samiske rettigheter har spørsmålet om retten til naturressursene vært sentralt i de senere årtier. Et viktig tema i denne debatten har vært sameenes krav om å få større herredømme over hva arealene i «deres» områder skal brukes til.

Da folkegruppen samer som nevnt i kapittel 3 er sammensatt av mange ulike yrkesgrupper, er det nødvendig med en presisering av hvilken gruppes rettigheter det er som diskuteres. Den følgende oversikt vil vise at det aller meste av den foreliggende diskusjon gjelder reindriftssamenes rettigheter. Det er enten uttrykkelig sagt, eller det går fram av sammenhengen at det er reindriftens interesser man har hatt i tankene. Det er imidlertid tydelig at perspektivet for rettighetsdebatten har utvidet seg noe i de senere år. Det tales ikke lenger så tydelig på vegne av reindriftssamene, men generelt på vegne av samene som en egen folkegruppe.

I avhandlingen «Den samiske befolkningen i Nord-Norge» fra 1978 skriver Vilhelm Aubert om den samiske næringstilknytning følgende (s. 12):

«I samefolkets historie har reindriften aldri vært den dominerende form for livberging. Den spesialiserte tamreinavlenn som hovednæringsveg er av forholdsvis ny opprinnelse og går bare tilbake til 16.-17. hundreåret. Før den tid var samene et folk som drev jakt og fangst, og det har mange fortsatt med like opp til våre dager. Men samene ble også jordbrukere. I dag er det i hvert fall klart at vi ikke generelt kan knytte samene til en enkelt næring, verken reindriften eller noen annen.»

Samekomiteen av 1956 sier i sin innstilling (s. 19) at det er «høyt regnet» dersom man sier at ti prosent av de norske samene lever av reindrift. Resten av samene er spredt på andre næringer og yrker. Mange er jordbrukere særlig i kyst- og fjordbygdene, men også i

innlandet. Det er dels tale om heltids jordbrukere, mens mange driver jordbruk og fiske i kombinasjon. Enkelte samer lever av såkalte utmarksnæringer.

Debatten om samiske rettigheter har som nevnt ofte tatt utgangspunkt i reindriftssamenes rettigheter og interesser. Følgen av dette er at interessene til andre og større grupper samer kan bli skjøvet noe i bakgrunnen. Det kan tenkes flere grunner til at reindriftssamenes interesser har hatt lettest for å komme i forgrunnen.

For det første kan man, slik Samekomiteen gjør det i sin innstilling (s. 39), peke på at reindriften «er den mest typisk samiske av alle næringer, og danner derfor også et godt ankerfeste for samisk språk og kultur. Alle tiltak for å støtte samisk reindrift vil derfor også komme samisk kultur til gode.» På s. 19 pekte komiteen også på følgende:

«Reinsamene er de som i sterkest grad har kunnet bevare en samisk preget livsform. Dette har flere årsaker. En av de viktigste er at de gjennom sitt yrke nyttiggjør områder av landet som ellers ikke ville kunne ha bidradd nevneverdig til landets økonomi. Dermed er reindriften blitt arbeidd inn i landets økonomiske system ved markedsføring av viktige produkt. Her er det viktig å være oppmerksom på at reinsamen «er trass i sin særegne kulturtradisjon i ferd med å bli en yrkesgruppe på linje med andre yrkesgrupper i landet. Hans økonomiske interesser er andre enn de bofastes, og han organiserer seg ikke med sine folkefeller, men med sine yrkesbrødre. Slik blir reinnæringen beskyttet og dermed de kulturelementer som knytter seg til den.» (Kolsrud, Samiid Dilit, s. 122).

Men disse kulturelementer vil bare være en del av samisk kultur. De kan ikke bli en samlende livsform for samene som folk. Kultur er dessuten noe mer enn en livsform, det er i første rekke en samlivsform.»

En annen viktig grunn til at reindriftssamene ofte kommer i forgrunnen, er at næringen er sterkt arealkrevende. Straks andre næringer og grupper forårsaker arealdisponeringer, vil dette ofte kunne bety inngrep i reindriften interesser, og dermed starter debatten. Lovgiverne har ansett reindriftssamenes interesser for så viktige at denne gruppen har fått monopol på å drive reindrift i reinbeiteområde, jfr. reindriften § 3. Særrettigheter i forbindelse med utøvelse av reindrift kan også tilstås, jfr. reindriften § 14. Om reindriftssamenes rettslige særstilling i Norge sier Arne G. Arnesen (jfr. Trond Thuen, red.: Samene – urbefolkning og minoritet, 1980 s. 69):

«Da må vi ha utgangspunktet helt klart for oss, nemlig at i norsk rett har det fra gammelt av vært trukket et ganske klart skille mellom reindriftssamenes rettsstilling på den ene siden, og andre samers rettslige stilling på

den andre siden. I norsk rett har man særbehandlet reindriftssamene temmelig konsekvent fra lang tid tilbake, og vi gjør det fortsatt.»

Det var i det vesentlige reindriftssamer som sto bak de første forsøk på å organisere samene. Bjørn Aarseth skriver i Ottar nr. 105 (s. 15) at det så tidlig som i 1908–11 ble stiftet sameforeninger og han fortsetter:

«I årene 1917 og 1921 ble det holdt ganske representative «samelandsmøter» i Trondheim. Det var mest sørsamer til stede, og reindriften lovgivningen var det sentrale tema på møtene.»

En aktiv næringsorganisasjon kan også være en del av forklaringen på at oppmerksomheten har vært sterkest fokusert omkring reindriftssamenes interesser.

Den følgende framstilling vil vise at det gjennom tidene har vært betydelig variasjon i oppfatningene av hvilket innhold de samiske rettighetene til land og vann har eller bør ha. Sentrale punkt i diskusjonen har blant annet vært om den samiske retten skal karakteriseres som eiendomsrett eller bruksrett, hvilket vern den har, og hvem som er rettighetens subjekt.

5.2. RETTIGHETENES INNHOLD

Som bakgrunn og et rimelig utgangspunkt for denne oversikten, kan det være tjenlig å gjengi det Samekomiteen av 1956 sa i sin innstilling fra 1959 (s. 8) om gammel samisk samfunnsorganisasjon:

«Ikke bare språklig og ervervsmessig, men også i andre henseender, er den gamle samiske kultur blitt påvirket og omdannet av hovedsamfunnets kultur. Det gjelder således gamle samiske rettsregler og samfunnsinstitusjoner. Særlig kan nevnes siida'en eller samebyen. Den eksisterer den dag i dag blant reindriftssamene, og betegner hos dem en gruppe som flytter sammen og samarbeider om gjeting og andre oppgaver som er forbundet med reindriften. Men samarbeidsgruppen, siida'en, er etter alt å dømme langt eldre enn tamreindriften, og har sine røtter i den gamle samiske jeger- og fiskekultur. I sitt grunnlag var siidaordningen et forsøk på regulering og fordeling av jakt- og fiskerett i det gamle samiske livsrom. I sine virkninger tjente den derfor både til å fremme gruppens samarbeid og til å beskytte jaktmarker og fiskevann mot overbeskatning.

Både den framrykkende kolonisasjon og fjellreindriften ekspansjon rev etterhvert opp de gamle siida-områder. Lengst holdt de gamle former av siida'en seg hos de russiske skolter, fordi russerne fra det 18. århundre prinsipielt anerkjente rettsordningen hos de folk de underla seg. Hos disse samer ble siida'en styrt av en forsamling som besto av en person fra hver av siida'ens familier, som regel husfaren. Denne forsamling avgjorde om nye medlemmer skulle opptas i siida'en,

voktet siida'ens interesser like overfor nabo-siida'en, fordelte jorden mellom de forskjellige familier og grep også inn i fordelingen av fiskeplassene. Jakten på villrein var et felles foretak for hele gruppen, mens småviltjakt ble drevet av hver enkelt familie på dens eget jaktfelt. Siida-forsamlingene hadde også dømmende myndighet i mindre straffesaker, likesom den måtte godkjenne endringer i reinmerker og innføring av nye. Endelig sørget siida'en selv for sine fattige og syke.»

Noe upresist kan man si at den samiske befolkningen i Finnmark fra gammelt av var delt i to. Ut mot kysten og innover i fjordene bodde en gruppe som kan kalles sjøsamer. Inne på vidda bodde fjellsamene. Begge grupper drev en viss form for omflytting for på den måten å utnytte de tilgjengelige ressurser på beste måte. I tillegg til jakt, fangst og fiske ble det holdt en del rein, også hos sjøsamene. En kortfattet beskrivelse av bosettings- og næringsutviklingen er gitt av Sverre Tønnesen (jfr. Retten til jorden i Finnmark, 2. utg. 1979 s. 44 flg). Utvalget vil i neste delinnstilling gi en bredere historisk oversikt over utviklingen for de ulike folkegrupper og næringer. Her pekes det bare på enkelte punkt.

Av ulike årsaker sto fjellsamenes reindrift sterkt på 16-1700-tallet. Dette førte til en helnomadisert livsform og flyttinger med reinen ut til kysten i sommerhalvåret. Denne endring i driftsmåte skjedde ikke uten protester fra sjøsamenes side, som så på fjellsamene som inntrengere i sine områder. Fra Varanger i øst til Alta i vest kom det klager til myndighetene over at «fieldfinnerne» kom og tok seg til rette i «voris fielde». Det kom også klager over at fjellfinnene skadet sjøsamene «ved deris ripen og stripen udi fiorder oc næsser med ild oc røg, de optender, bortskremer kobber oc andre vilde dyr, saa vi ej kand søge voris nering ved stranden eller i voris søefielde, som af gl. tied» (jfr. Tønnesen: Retten til jorden i Finnmark s. 53 hvor han redegjør for de klager som kom inn til Adelaer-kommisjonen i 1690, jfr. også O. Solberg: Henrich Adelaer i Finnmark 1690, 1938 blant annet s. 296). Det kom også klager fra områder lenger inne i landet (jfr. Reindriftslovkomiteens innstilling av 1966 s. 8. Innstillingen er inntatt som vedlegg i Ot.prp. nr. 9 for 1976-77).

I innledningen foran ble nevnt at rettighetsdebatten ofte hadde reindriftnæringen som bakgrunn. Innholdet av reindriftsretten er derfor ofte et sentralt tema. Dette kommer blant annet til syne i forarbeidene til reindriftslovene av 1933 og 1978.

Etter oppdrag av Landbruksdepartementet skrev riksadvokat Kjerschow «Utkast til

Lov om reindriften» av 1922. Dette forslaget ble stort sett fulgt da reindriftsloven av 1933 ble gitt. Om «Rettsgrunnlaget for flyttlappenes (fjellfinnernes) reindrift» uttalte Kjerschow at han om dette spørsmål stort sett hadde samme mening som Lappekommisjonen av 1897 (jfr. Indstilling fra den ved Stortingets Beslutning af 27de Juli 1897 og kongelig Resolution af 9de September s.A. nedsatte Kommission, der har havt at tage under Overveielse, hvilke Lovregler m.v. vedk. Lappevæsenet der bliver at istandbringe, efterat Lov om Lapperne i de forenede Kongeriger Norge og Sverige af 2den Juni 1883 er traadt ud af Kraft. Kristiania 1904). Kommisjonen hadde blant annet sagt følgende (Innstillingen s. 195-197):

«Det, der særmerker flyttlappenes næringsvei, er den bruk, de særlig til deres dyrs underhold gjør av eiendommer, der tilhører andre.»

Det siterte utsagn kan tyde på at Lappekommisjonen av 1897 oppfattet situasjonen slik at reindriftsamene ikke hadde grunn-eiendomsrett, men at de som grunnlag for sin næring brukte eiendommene slik de hadde gjort fra «alders tid». Kommisjonen var imidlertid ikke interessert i å se nærmere på rettsgrunnlaget for denne bruk, og uttalte:

«Hvorvidt begrunnelsen for denne (bruk-sadgangen) med føie er søkt i en av flyttlappene erhvervet rett, der hviler på sedvane eller alders tids bruk, finner man det for nærværende motiver uten betydning å granske. Idetheletat turde spørsmålet om rettsgrunnlaget for flyttlappenes adgang til renbeite på privat grund ha mere teoretisk end praktisk interesse, aldenstund der ikke reises krav på forholdets ophør, og aldenstund nødvendigheten og berettigelsen av dets regulering i overensstemmelse med det hele samfunds tarv ikke bestrides (jfr. nedenfor).»

I innstillingen fra Reindriftslovkomiteen sies det følgende om dette punktet (s. 26):

«Reindriftnæringens rettigheter er i realiteten en slags servitutt som hviler på all grunn i områder hvor det fra gammelt har vært utøvet reindrift. Man har her med andre ord med en slags almenningsartet bruksrett å gjøre.»

I Ot.prp. nr. 9 for 1976-77 tar departementet blant annet opp disse spørsmålene og sier (s. 42) at det etter departementets mening i og for seg ikke er avgjørende om den rett det her er tale om, gjennom en entydig definisjon lar seg innordne i noe bestemt, tradisjonelt juridisk begrep. Det sies blant annet følgende om rettens karakter:

«Det er typisk for reindriften i reinbeitedistrikt at den er basert på bruk av arealer som brukeren ikke selv eier. Utgangspunktet har trolig vært en faktisk bruk uten noen forestilling om eiendomsrett til grunnen eller

om noen rettslig begrunnet hjemmel for virksomheten. Forholdet har vel for så vidt vært på linje med den faktiske frihet en nyttet seg av med hensyn til jakt, fangst, fiske, eggssanking, bærplukking, brensel og virke m.v. I forhold til statens (kongens) overhøyhetsrett eller eiendomsrett, da denne oppsto, og likeså i forhold til private grunneiere har denne bruksutøvelse meget til felles med det som senere er blitt kalt «allmannsrett». Oppfatningen om at det var tale om en virkelig rett har antakelig utviklet seg etter hvert uten at karakteren og innholdet av retten er blitt nærmere definert. Retten er bl.a. blitt betegnet som lappenes nyttesrett til fremmed eiendom, en uskadelig nyttes- og bruksrett, en nedarvet rett osv. Om karakteristikken uskyldig eller uskadelig nyttesrett tidligere kan være brukt med rette, er dette neppe noen treffende generell karakteristik i dag. Adgangen til å drive reindrift i reinbeitedistrikt har forøvrig også trekk som til en viss grad kan minne om bygdelagens rettigheter i allmenningsstrekninger.»

Det framgår av dette at retten etter departementets oppfatning i innhold nærmer seg en allmenningsrett.

I innstillingen om lov og forskrifter om statens umatrikulerte grunn i Finnmark fylke av 1962 sies det uttrykkelig (s. 5) at så «langt tilbake som den norske søge vet å berette, var all jord og grunn i det egentlige Finnmark betraktet som statens eiendom». I innstillingen blir samenes rettigheter ikke klart definert, men det framgår relativt tydelig av det som er skrevet (s. 23), at man tenker på en form for bruksrett eller servitutt.

Om eiendomsforhold og bruksretter til jorden i Finnmark uttalte Tønnesen i sin utredning for Ressursutvalget (jfr. NOU 1978:18A s. 189-199):

«1. Den privateide jorden.

Siden 1775 er 3-4% av almenningen ved salg fra staten gått over til å bli privateid jord. Det er helt klart at verken samegrupper eller andre kan rokke ved eiendomsretten til disse private jordeiere.

2. Eiendomsretten til almenningen.

Det er vel da heller ikke denne jorden samiske grupper i dag tenker på når man krever å få godtatt at man eier jorden i de samiske bygdene. Det er vel tale om å ville underkjenne statens påstand om å være eier til den ikke-solgte delen av almenningen.

Kunne man bli anerkjent som eier, ville man vel helst også overta den juridiske rådgivningen over den delen av almenningen det blir tale om. Men man behøver ikke nødvendigvis gå så langt. Det er tenkbart at man subsidiært kan godta at staten fortsatt må få beholde disposisjonsretten, til eventuell ny lov måtte endre på dette. Men at man ihvertfall blir godkjent som eier i den forstand at man har krav på eierens stilling til «restretten». Og dermed får eierens rett til inntektene etter bergverkslovgivningen og retten til verdien av eksproprierede fallretter osv.

Etter min oppfatning er for tiden bare den subsidiære oppfatning prosederbar. Den er

dertil bare prosederbar i de gamle samiske strøk. Det var her den gamle oppfatningen om eiendomsretten for bygdefolket til almenningen holdt seg lengst. De norske bygdelagene ved kysten har etter min mening åpenbart ingen mulighet til å nå fram med søksmål som nevnt.

Hvis lokalbefolkningen skulle prosedere en slik sak, måtte man kunne hevde at lokalbefolkningen tidligere har hatt eiendomsrett til bygdejorden . . . og at staten ikke i tilstrekkelig grad har mothevdet denne tilstand.»

Spørsmålet om retten til naturressursene og kontroll med utnyttningen av dem i de samiske bosettingsområdene, var ett av de aller første som engasjerte samiske organisasjonsfolk. Temaet var en del av bakgrunnen for de første spredte forsøk på organisasjonsdannelse og har vært gjennomgangstema på de fleste større samemøter i nasjonal og nordisk regi. På den første nordiske samekonferanse i Jokkmokk i 1953 ble det blant annet sagt i den avsluttende oppsummeringen (jfr. Samiid Dilit, 1957 s. 338):

«Frågan om hur samerna skola kunna tryggja sin rätt att nyttja naturtilgångarna i sitt bosättningsområde har sålunda vital betydelse för deras framtid. Den hör nära ihop med samernas aktiva anpassning til vår tid.»

Drøftelsen av «frågan över samernas rätt till sitt bosättningsområde och deras naturtilgångar» ble tatt opp av Nordisk råd, og rådets juridiske ni-mannskomite ba i 1958 Nordisk sameråd om å innhente uttalelser fra samenes organisasjoner i de nordiske land om dette spørsmålet. For Norge svarte Norges reindriftssamers landsforening, Samisk råd for Finnmark og Samisk selskap. Samisk råd for Finnmark var ikke en samisk organisasjon i egentlig forstand. Rådet ble oppnevnt av fylkestinget i Finnmark 29. juni 1953 og skulle ha en «konsultativ, rådgivende» oppgave (se for øvrig nedenfor i kapittel 11). Samisk selskap eller Sami Sær'vi var en sameforening med utgangspunkt i Oslo. Foreningen var åpen for alle som var «interessert i samene og deres anliggender».

I tilslutning til henvendelsen fra Nordisk råds juridiske komité uttalte Nordisk sameråd på sin sjuende sesjon i 1959 (jfr. St. meld. nr. 21 for 1962-63 s. 9):

«Samenes rett til området er åpenbart av kollektiv art, hvilket mest beror på at reindriften og dens støttenæringer fangst og fiske, er ekstensive i sin natur, de er etter alminnelig antatt mening ødemarksnæringer. De inntrengende næringer, særlig jordbruket og grubedriften fører til privat eiendomsrett. Også eksploateringer av vannkraften har skjedd i privat regi, selv om den statlige virksomheten nå er dominerende. Innenfor ett og samme område gjør således to ulike prinsipper om økonomisk rett seg

gjeldende. Dette har virket ufordelaktig for samene både som enkeltpersoner og som folkegrupper.»

Samisk selskap sluttet seg i sin uttalelse til det som ble sagt av Nordisk sameråd, og uttalte (jfr. St.meld. nr. 21 for 1962–63 s. 9):

«Rent generelt vil man for øvrig bemerke, at alle de ulike slags måter å utnytte naturherlighetene på i de samiske områder, ofte blir betraktet av samene som inngrep i deres rettigheter. Det er nemlig et faktum – enten man vil ta hensyn til det eller ikke – at samene ofte betrakter seg som eiere eller i hvert fall som de som har førsteretten til disse naturherlighetene.»

Norges reindriftssamers landsforening avga sin uttalelse på årsmøtet i 1960 og sa (jfr. St.meld. nr. 21 for 1962–63 s. 9):

«Ut fra den bakgrunn at vi samer er landets eldste innbyggere, skulle vi vel ha den førstefødtets rett til «land og vann» innen de områder hvor vi utøver vår næring og hvor vi bor, og vi krever vår rett anerkjent og fastsatt.

Reindriftssamenes rettigheter til «land og vann» innen reinbeitedistriktene må få status som vanlig bruksrett, som må respekteres av andre næringer og interesser og at innskrenkninger eller forringelser i denne bruksretten ikke kan skje uten former for erstatning til de som blir berørt av disse. De urettmessige innskrenkninger som er gjort, må tilbakevises. Landsmøtet vil be styret arbeide meget energisk videre med denne sak for å sikre samenes rettigheter, og i denne forbindelse søke den bistand som er nødvendig.»

Samisk råd for Finnmark avga som nevnt også uttalelse i forbindelse med henvendelsen fra Nordisk råd. Samisk råd for Finnmark var særlig opptatt av at samene i Norge til dels bodde sterkt sammenblandet med nordmenn og kvener og at rettighetsspørsmålet måtte sees i lys av dette. Rådet uttalte blant annet følgende (jfr. St.meld. nr. 21 for 1962-63 s. 9):

«En er videre kjent med at Nordisk sameråd ikke har funnet å kunne uttale seg om eventuell avgrensning av et område som samene – qua urbefolkning – kunne påberope seg rettigheter innenfor, men viser til de rettigheter som gruppen reineiere (svensk: «renskötare») allerede har fått anerkjent – rettigheter som i det vesentlige er basert på den såkalte lappeskisillen (Strømstad-overenskomsten av 1751). Samisk råd for Finnmark tar i betraktning utviklingen siden Strømstad-overenskomsten, og må konstatere at tilflytningen av ikke-samer til områder som tidligere var befolket av bare samer, i dag har fått et omfang som – i alle fall for Norges vedkommende – gjør det utenkelig å avgrense et spesielt samisk område der samene bør tilkjennes rettigheter som urbefolkning. Enten en ser det ut fra kulturelt eller økonomisk synspunkt vil en slik avgrensning ikke ha noen hensikt, men tvert om

virke hemmende på den utvikling som samene i Norge ønsker.

Ikke desto mindre vil Samisk råd for Finnmark understreke at samene må anerkjennes som urbefolkning av meget store områder i Norge. Imidlertid har innflytning av ikke-samer bevirket at samene har tapt økonomiske posisjoner – dels ved direkte tvang som moderlandet ut fra hensynet til suvereniteten anså nødvendig, dels ved at de innflytete ut fra sine tradisjoner og sine samfunnsmessige posisjoner som «rette nordmenn», bedre enn samene evnet å underlegge seg områdenes økonomiske muligheter.»

På sitt første ordinære landsmøte i Karasjok i 1969 tok Norske samers riksforbund opp rettighetsproblematikken i resolusjon nr. 1. Under henvisning til Altevann-dommen i Rt. 1968 s. 429 ble det blant annet uttalt at «... samisk bruksrett anses jevngodt med eiendomsretten». Styret i NSR har i en uttalelse (sak 42/74) om NOU 1974:21 «Viltstellet, jakt og fangst» omtalt spørsmålet slik:

«Fra gammelt av har siidaen eller samebyen vært bærer og utøver av rettigheter til land og vann, til beite, fangst og fiske

Etter samisk rettsoppfatning eier ikke staten grunnen til sameområdene. Samene oppfatter læren om statens eiendomsrett til grunn i Nordland, Troms og Finnmark som et overgrep som er søkt rettferdiggjort ved rettsregler etablert utenfor Sameland i første rekke begrenset til bruk overfor fremmede stater som tidligere pretenderte rett, eller nasjonal overhøyhet over Sameland.»

Tilsvarende uttalelse om rettighetsspørsmålet finnes i en forkortet utgave i landsmøteuttalelse nr. 7 fra NSR's åttende ordinære landsmøte i Karasjok i 1976.

Om rettighetenes karakter eller innhold, ble det på den sjuende nordiske samekonferanse i Gällivare i 1971 konkludert på følgende måte av en gruppe som tok for seg «Økonomi – rettigheter – miljø» (jfr. Samernas kulturpolitiska program, 1974 s. 24):

«Samene disponerer i dag ingen økonomiske ressurser som tillater en selvstendig kulturell utvikling. Dette til tross for at samene i egenskap av urbefolkningen i dette området i kraft av alders tids bruk eller urminnes hevd, anser seg som eier av sameområdene.

På denne bakgrunn krever samene at de respektive lands politiske myndigheter legger følgende retningslinjer til grunn ved forvaltningen av sameområdene.

1. Statene oppgir sine pretensjoner som grunneier i sameområdene.
2. Avgifter som statene oppbærer ved utnyttning av sameområdene stilles til samenes disposisjon.
3. De norske og finske statsmyndigheter oppfordres gjennom de respektive lands lovgivning å overlate forvaltning og inntekter av jakt, fangst og fiske til de lokale sameområder på samme måte som det er gjort i Sverige gjennom den nyeste reindriftslovgivning.

4. Hvor lovgivningen eller rettsordenen for øvrig gir grunneieren spesielle rettigheter, skal disse rettigheter innen sameområdene overlates til samene.»

Disse hovedsynspunkter er nærmere utdypet i en uttalelse fra den åttende nordiske samekonferanse i Snåsa i 1974 om rettigheter og ressursdisponering (jfr. Nordisk sameråd: Samernas åttende konferens, 1975).

Det kan vel være noe uklart om man her tenker på alle grupper samer, eller først og fremst reindriftssamene, men et sentralt poeng i utsagnet er likevel kravet om eiendomsrett og de rettigheter som normalt følger med eierposisjonen.

I «Samepolitisk program» vedtatt av Nordisk samekonferanse i 1980 sies det i punkt II nr. 1 bokstav a:

«Den såkalte «statens grunn» i samiske områder tilhører oss som nedarvet eiendom etter gammel hevd. Vi godtar ikke at vi noensinne på lovlig vis skal ha mistet disse, selv om de kolonialistiske statene har tillatt andre folk å ta i bruk våre marker og naturressurser.»

At iallfall Finnmarksvidda må være samisk eiendom, hevdes av Alf Isak Keskitalo. Han sier blant annet følgende (jfr. Trond Thuen, red.: Samene – urbefolkning og minoritet, 1980 s. 43):

«Det må være et ytterst ømtålig rettsproblem hvordan vidda, som etter tidligere svensk oppfatning uttrykkelig ble betraktet som samisk land i privatrettslig forstand, under de selvsamme forutsetninger deretter ble underlagt norsk suverenitet, siden har gått over til å bli statens eiendom uten noen avtale mellom samene og staten, eller annen type rettskraftig overdragelse.»

Domstolene har ikke tatt noe klart standpunkt til hvordan de samiske rettigheter til land og vann skal karakteriseres. I Altevannsaken (Rt. 1968 s. 429) sier overskjønnsretten at når det gjelder reinbeiteretten, har de svenske flyttsamenes bruk av Altevann-traktene vært et nødvendig og vesentlig ledd i næringsgrunnlaget. Denne bruken «har hatt og har en slik fasthet og karakter at den må være beskyttet overfor et slikt inngrep i den bestående tilstand, som reguleringen av Altevann representerer». Overskjønnsretten sier videre at etter dette resultatet, «finner man det ikke nødvendig å gå nærmere inn på brukens rettslige karakter». Høyesterett kom til samme resultat og tiltrådte «i alt vesentlig» overskjønnsrettens begrunnelse.

I Kappfjell-dommen (Rt. 1975 s. 1029) tar Høyesterett opp flere viktige sider av rettighetsspørsmålet. Et hovedspørsmål var hvilket vern reindriftssamenes rettigheter har. Av den grunn omtales dommen relativt bredt

nedenfor i avsnitt 5.6. Retten var imidlertid inne på spørsmålet om hvilket rettslig innhold samenes rett til reinbeite har. Denne siden av dommen nevnes derfor her. Flertallet i Høyesterett (tre dommere) sa riktignok at de ikke fant det nødvendig «for den foreliggende sak» å gå nærmere inn på «innholdet av retten til reindrift». Flertallet fant det tilstrekkelig å konstatere at samene «må sies å ha en rett til utøvelse av reindrift, og at denne rett i prinsippet er beskyttet». Det er en viss parallellitet mellom dette standpunkt og det Lappekommisjonen av 1897 inntok (jfr. det som er sitert ovenfor).

Mindretallet var enig i at retten var beskyttet, men kom i tillegg med noen bemerkninger om rettighetens innhold. Mindretallet uttalte følgende:

«Karakteren av den rett som er beskyttet er det imidlertid vanskelig å innpasse i de tradisjonelle rettslige begreper. Det er flyttsamene som etnisk gruppe som er bærere av denne rett, det er tilhørigheten til denne gruppe og til dens typiske levesett som gir den enkelte adgang til å drive reinbeite i tradisjonell forstand, ikke noe erverv av rettighet ved arv, avtale eller lignende. Det er da heller ikke naturlig å karakterisere den enkeltes beføyelse som utslag av en bruksrett eller servitutt eller annen individuell og eksklusiv rettighetsbeføyelse. Det er grunnlaget for reinbeitenæringen som er beskyttet, den faktiske adgang til å disponere de arealer reinbeitedriften krever. Jeg er for så vidt enig med førstvoterende når han uttaler at det er «reindriften som næring» som er rettslig beskyttet, men jeg legger da i dette det jeg her har nevnt.»

5.3. RETTIGHETENES SUBJEKT

En rettighet må ha et rettighetssubjekt. Hvem som er rettighetshaver til de samiske rettighetene, hører også til de ikke helt klarlagte spørsmål. Om retten til reindrift sier mindretallet i Rt. 1975 s. 1029, som sitert ovenfor, at det er «tilhørigheten til denne gruppe og til dens typiske levesett som gir den enkelte adgang til å drive reinbeite i tradisjonell forstand». Retten kan ikke erverves på vanlig måte ved arv, avtale eller andre former for rettighetsoverføring. Reindriftsloven § 3 setter som vilkår for å utøve reindrift i reinbeiteområde at man er norsk borger av samisk ætt og at noen av foreldrene eller besteforeldrene har hatt reindrift som hovednæring.

Når det gjelder den generelle drøftelsen om «samiske» rettigheter, er spørsmålet om hvem som er rettighetshaver ikke nærmere drøftet. Når rettighetsspørsmålene tas opp, blir det gjerne talt om rettighetene til «sam-

ene», «den samiske befolkning» eller lignende uttrykk.

I rådsmøte i mars 1956 sa Samisk råd for Finnmark følgende om rettighetenes subjekt (jfr. Samekomiteens innstilling s. 34):

«Samene lever i den sikre overbevisning at høyfjellet og nes og øyer ute ved kysten som de har hatt bruksrett til i uminnelige tider, ikke har vært herreløs eiendom, men tilhørt samene. Den sosiale gruppe i det samiske fellellskap har betraktet seg som enebertiget til disse områder i kraft av hevdvunnen bruksrett, fordi samene hovedsakelig har utnyttet og delvis bebodd disse områder fra de tidligste tider til i dag. Denne bruksrett tilhører ikke bare samer som driver reindrift, men også de samer som gjennom lange tider har hentet sin næring fra disse områder ved jakt, fiske og fedrift.»

I innledningen til dette kapitlet ble det pekt på at begreper som «samene» og «samiske rettigheter» m.fl. er noe upresise. I resolusjon nr. 2 på sitt første ordinære landsmøte i Karasjok i 1969 er NSR inne på dette i følgende utsagn:

«Landsmøtet henstiller til både Det Norske Storting og den norske Regjering at en i framtida utvider begrepet «same» og «samisk» i sin behandling av den samiske minoritet.

For det første påpekes at den samiske befolkning ikke består utelukkende av reindriftssamer. Den reindriftsutøvende befolkning omfatter knappe 10 – ti – prosent av den samiske befolkning.

For det annet er den samiske befolkning ikke konsentrert bare i Indre Finnmark, men bosatt også i kystdistriktene i Finnmark samt i Troms, Nordland, Sør- og Nord-Trøndelag og Hedmark. I samme forbindelse påpekes at de hjelpetiltak som er iverksatt, og som også for framtida må betraktes som nødvendige, ikke begrenses til å gjelde bare den reindriftsutøvende del av befolkningen i Indre Finnmark, men settes inn for hele det samiske bosettingsområde i den utstrekning det er nødvendig. Som eksempel på slike hjelpetiltak nevnes stipendordning til utdanning for ungdom i Indre Finnmark og flyttsamestøtten til egenandel for husbygging.»

I landsstyremøteuttalelse nr. 7 på det åttende ordinære landsmøte for NSR i Karasjok i 1976 ble det blant annet sagt at fra «gammelt av har siidaen vært bærer av rettigheter til land og vann». Det samme sies i styrevedtak (sak 42/74) om NOU 1974:21 «Viltstellet, jakt og fangst». Uttalelsen er siteret ovenfor.

Den oppfatning at det er «siida'en» som fra gammelt av var bærer av rettighetene til land og vann, er også sterkt understreket av Alf Isak Keskitalo i «Samene — urbefolkning og minoritet» (jfr. s. 43.)

I det såkalte «Skattefjällsmålet» som ble avgjort av den svenske Høyesterett 29. januar 1981, ble også det synspunkt fremmet fra

samenes side at «skattefjället» i Jämtland var eid av «samekommuniteter» selv om samene opptrådte enkeltvis som rettshavere i forhold til myndighetene. Samene hevdet at denne «gruppeiendomsretten var en nødvendighet for å bevare ressursene for kommende generasjoner av samer. Den enkelte var bare en forvalter i sin tid.» Høyesterett peker på at samene i saken hadde hatt vanskeligheter med å redegjøre for hvordan slike «kommuniteter på skattefjällen» hadde vært organisert («beskaffade»), og retten kom til at «några kollektiv som kunnat framstå som bärare av rätten är svåra att urskilja». Dette ble sagt om rettstilstanden ved tiden for Brömsebrofreden i 1645.

Ovenfor er nevnt at fjellsamenes overgang til nomadiserende reindrift med sommerbeiting i kystområdene førte til strid med kystsamene. Fra gammelt av har hovedtyngden av samene holdt til i kystsonene (jfr. Bjørn Aarseth i Ottar nr. 4, 1982 s. 2-3). De bodde og søkte sin næring her hele året. Næringsgrunnlaget var allsidig, og helt opp til vår tid ble det drevet med reindrift, jakt og fangst, håndverk og handel, fedrift og jordbruk. En nærmere beskrivelse av bosettingsformene og deler av næringsgrunnlaget finnes i Ottar nr. 4 for 1982. Kystsamenes bruk av utmarkene skaper også grunnlag for krav om erverv av rettigheter. For de som etter 1775 har fått utmålt grunn til boplasser og småbruk, er det også grunnlag for krav om rettigheter som fulgte med utmålene.

Spørsmålet om rettighetene skal knyttes til lokalbefolkningen uten hensyn til etnisk tilhørighet eller til samene som etnisk gruppe, ble berørt i en uttalelse om NOU 1978:18A og 18B fra De samiske samlinger i Karasjok. Uttalelsen er fra 1979, og den framhever sterkt de problem begrepet «lokalbefolkningen» vil forårsake. Det er pekt på at «lokalbefolkningen» kan være alt fra to-tre gårder i en grend, en større grend, en kommune, en region, eller kanskje i visse sammenhenger hele fylket. Det kan videre reises spørsmål om alle som bor i et avgrenset område er «lokalbefolkning». Skal det eksempelvis stilles krav om en viss botid før man kan få status som rettighetshaver? Disse og andre spørsmål ble reist, og det ble videre sagt at det

«er en uthuling av samenes rettigheter å bruke lokalbefolkning som rettighetshavende. Dette er for det første et vagt begrep, som i praksis er vanskelig å bruke og medfører store definisjonsproblemer, men også urettferdige forhold.

Begrepet lokalbefolkning som rettighetshavende til utmark forutsetter en stabil befolkning som har tilegnet seg individuell bruksrett.»

5.4. RETTIGHETENES UTSTREKNING

En side av enhver diskusjon om retten til land og vann vil være spørsmålet om hvor langt retten strekker seg både geografisk og i relasjon til andre brukergrupper som på ulikt grunnlag pretenderer å ha rett til å disponere over/i området.

Når det gjelder den geografiske utstrekning, er det i utsagn fra samisk hold ofte uttalt at de samiske rettighetene gjelder i «samiske områder», «samiske bosettingsområder», «samiske kjerneområder» eller «Sameland».

Som nevnt ovenfor avga Samisk råd for Finnmark i mars 1956 en uttalelse hvor man også kom inn på rettighetenes avgrensning både geografisk og i forhold til andre brukerpretendenter. Det sies her (jfr. Samekomiteens innstilling s. 34):

«Samisk oppfatning går derfor ut på at staten ikke uten videre har rett til å disponere over områder uten å ta hensyn til samenes rettigheter. Dette gjelder både høyfjellet med tilhørende vatn og vassdrag og nes og øygrupper ute ved havet i Nord-Norge.

Det må imidlertid skapes klarhet i spørsmålet om utstrekningen av samenes rett til å nytte ut disse områder i full utstrekning av omsyn til eventuell grubedrift, vassdragsregulering, industritiltak, skogsdrift og sportsmessig jakt og fiske.

Forholdet er i dag at ettersom industrialiseringen og turiststrømmen eter seg innover de samiske områder, blir de områder hvor samene henter sin livsberging fra, stadig mere innsnevret, samtidig som folketallet øker. Følgen er at gamle næringer svikter eller at de gamle natur-ressurser blir utsatt for overbeskatning.

En finner det da riktig at av industritiltak, vassdragsreguleringer, skogsdrift, sportsmessig jakt og fiske, bør det betales en avgift som bør gå inn i et samefond.

Samisk Råd for Finnmark vil under henvisning til foranstående henstille til statsmyndighetene å foranledige at det blir fastslått ved lov at utnytting av disse områder fortrinnsvis skal forbeholdes samer som driver reindrift og i noen grad også den i elvedalene boende befolkning.»

Det framgår av det foreliggende materiale at det kanskje særlig er reindriftssamene som sterkest har følt sin næring og livsform truet av alternative bruksformer i sine næringsområder, og reaksjonene fra landsmøtene og lokale møter har vært entydige. Særlig etter 1960 kan en av vedtak og korrespondanse i Norske reindriftssamers landsforbund (tidligere Norges reindriftssamers landsforening) avlese en økende uro over inntrenging i beiteområdene. Det gjelder særlig kraftverksreguleringer, hytteområder, militære øvelsesfelter, grubedrift, jakt og fiske.

Reindriftssamene har oppfattet de nye

brukstyper som forstyrrende elementer i reindriftens arbeidsrytme, som en reduksjon av næringsgrunnlaget og ikke minst som en uthuling av deres rett til framtidig næringsdrift i de områder de tidligere har benyttet uten sjenerende konkurranse fra andre næringer eller brukergrupper. Også den interne utviklingen av reindriftsnæringen har påført næringen problem med hensyn til bruken av ressursene. Dette påpekes av Ressursutvalget for Finnmarksvidda i NOU 1978:18B på følgende måte (s. 38):

«Økt overgang fra naturalhushold til pengehushold og sterk mekanisering av næringen gjør at den enkelte reineier må ha større reinjord enn tidligere for å opprettholde en tilfredsstillende levestandard. Dette sammen med økningen i antall reindriftsutøvere, har ført til at det er blitt trangt om plassen på Finnmarksvidda. De samiske organisasjonene NRL (Norges reindriftssamers landsforening) og NSR (Norske samers riksforbund) har ved flere anledninger uttalt seg om dette.»

Denne utviklingen med konkurranse om arealene både fra ytre og indre krefter, fører naturlig nok til at næringens folk er på vakt for å hindre ytterligere reduksjon av beitearealene. Fra jordbrukshold er det hevdet at de mange nedlagte småbruk har tilført reindriftsnæringen betydelige beiteressurser. Dette forholdet vil bli nærmere undersøkt og analysert i neste delinnstilling.

At reindriftssamene har følt uro over de senere års utvikling, framgår relativt tydelig av landsmøteresolusjonene fra de senere år.

På NRL's landsmøte i 1960 ble det sagt følgende om samenes generelle rettighetskrav:

«Ut fra den bakgrunn at vi samer er landets eldste innbyggere, skulle vi vel ha den første-fødtes rett til «land og vann» innen de områder hvor vi utøver vår næring og hvor vi bor. Og vi krever vår rett anerkjent og fastsatt.»

Området for retten er ifølge denne resolusjonen der «vi utøver vår næring». Ut fra den sammenheng utsagnet framkommer i, må dette trolig bety de områder hvor det drives reindrift.

På landsmøtet i 1965 var NRL sterkt opptatt av konkurransen om arealene med andre utnyttingsformer enn reinbeiting. Dette framgår klart av følgende utsagn:

«Henvendelser som landsstyret ofte mottar og opplysninger vi ut fra egne erfaringer sitter inne med, viser med skremmende tydelighet at samenes hevdvunne rettigheter er undergravet og forminskert i de fleste reinbeitedistrikter i Norge.

Denne utvikling har vist en tendens til å gå raskere med årene, og om utviklingen fortsatt skal gå i denne retning, er det et tids-

spørsmål hvor lenge samene kan holde ut i flere av sine gamle næringsområder.

Samene har hatt vanskelig for å hevde sine rettigheter, og det er i de fleste tilfelle ikke i tide fremmet søksmål med krav om kompensasjon. Det kan dels skyldes at samene ikke har hatt klare begreper om omfanget og holdbarheten av sine rettigheter, dels har de resignert under inntrykket av at det ikke nytter å protestere, dels har de manglet muligheter til å skaffe seg kompetent juridisk assistanse. Ofte har de nye elementer kommet litt etter litt og har etablert seg i reinbeitedistriktene før samene faktisk var klar over hva som foregikk.

Innskrenking av samenes næringsmuligheter skjer i forskjellige former. Det meldes om militære foranstaltninger og avsperringer i reinbeitedistrikter, vassdragsreguleringer, grubedrift, turistetablissementer, hyttebygg og inngjerding m.v.

De områder som må avstås, er kanskje ikke så store i hvert enkelt tilfelle, men oppstyking av beitelandet og forbudte flekker skaper ulemper for reindriften. Når reindriften mister nøkkelområder som f.eks. kalvingsland og flytteveier i ufremkommelige strøk, er skadene langt større enn utenforstående kan begripe.

Samenes muligheter for innlandsfiske, jakt og molteplukking er også betydelig minket, dels på grunn av turistinvasjon og dels på grunn av kommersiell utnyttning av naturherlighetene ved utenforstående.»

På landsmøtet i 1971 var man opptatt av vassdragsreguleringenes innvirkning på reindriftsnæringen:

«Styret har med tilfredshet konstatert at ansvarlige politikere og institusjoner har avgitt uttalelser som gir håp om at samebygden Masi ikke vil bli neddemmet.

Det bør imidlertid understrekes at enhver regulering som vil medføre ytterligere reduksjon av reindriftsområdene i Finnmark og Nord-Troms, vil få langtrekkende konsekvenser for næringsgrunnlaget blant den samiske befolkningen i indre Finnmark.

Reindriftsamenes økonomiske og sosiale kår er allerede i dag gjenstand for begrensning på grunn av for små beiteområder.

De innsjøer og vassdrag som her planlegges regulert ligger i et område samene alene har bebodd og brukt siden forhistorisk tid. Samene har her utviklet en næring og kultur tilpasset naturen og det subarktiske klima. Området betraktes i dag som et samisk kjerneområde i Norden.»

Konkurransen om utmarksgodene fører også til at turismen blir omstridt. Dette framgår klart av landsmøteuttalelse nr. 9 på NSR's sjuende ordinære landsmøte i Skibotn i 1975. Her sies følgende om masse-turisme:

«Delegatene fra Nordkappa Samiid Searvi har merket seg den økende masseturismen i vårt land. Masseturismen har en rekke ulemper:

– Dens inntektsbringende betydning er liten (jmfør skriv fra utbyggingsavdelingen ved Finnmark fylke).

- Den medvirker til økende forsøpling og forurensning av lokalmiljøet.
- Den fører til beskatning på ressurser som fisk, vilt og bær.
- Den bruker samisk kultur som trekkplaster for å få folk til å reise nordover.

Nordkappa Samiid Searvi ber NSR's landsmøte 1975 gå inn for at denne farlige utviklingen for våre lokalmiljøer stanses.

NSR får i oppgave å be våre myndigheter foreta en streng kontroll med masseturismen, både hva forsøpling, ressursbeskatning og kulturutnyttning angår. Vi ber også myndighetene om snarest å sørge for at all camping kommer under kontroll og at de nødvendige utbyggingstiltak hva campingplasser angår, treffes.»

Reindriftssamenes frykt for den økende konkurranse om ressursene kom også fram på de møter Reindriftslovkomiteen hadde med dem. I innstillingen til komiteen av 1966 sies det (s. 26):

«Reineierne hevder at næringen får det vanskeligere og vanskeligere ettersom andre næringer eller interesser tar til å nytte ut naturressursene i reinbeitedistriktene. Ikke bare mister de beiteland og får vanskelige driftsmuligheter, men også deres rettigheter for øvrig blir undergravet og gjort verdiløse.»

I 1973 tok sju av parlamentarikerne i Nordisk råd opp spørsmålet om en samnordisk innsats for å verne om natur og miljø i de samiske kjerneområdene. Det ble blant annet pekt på at vekst og utvikling i moderne teknologi førte til en stadig sterkere utnyttning av naturressursene. Utviklingen førte til konkurranse om godene på en måte som i særlig grad vil «ramme samenes næringsutøvelse». Ut fra dette ble det satt fram et forslag som anbefaler regjeringene i Finland, Norge og Sverige å arbeide ut et felles program for å bevare miljøet i de «samiska kärnområdena» (jfr. Nordiska Rådet, 22:a sessionen, 1974, 2:a samlingen s. 1673–1675). Forslaget ble lagt fram for en lang rekke organer og institusjoner i de tre landene (jfr. Nordiska Rådet, 22:a sessionen, 1974, Supplementband s. 748–830). Etter behandling i Nordisk råds juridiske utvalg ble forslaget vedtatt i rådsmøtet 7. november 1974 i Aalborg (jfr. 2:a samlingen s. 1555–1565).

Resolusjonsforslaget ble forelagt interesserte lag og organisasjoner i de nordiske land. NRL uttalte 3. november 1973 at foreningen stilte seg positiv til tanken om en samnordisk innsats for å beskytte miljøet i samenes kjerneområder. NRL's uttalelse dreide seg imidlertid først og fremst om krav om utredning av samenes rettigheter, og den vil derfor bli gjengitt i avsnitt 5.7.

Norsk sameråd drøftet resolusjonen i møte 20. og 21. oktober 1973. Rådet var i hovedsak

enig i forslaget om å verne miljøet i de samiske kjerneområdene. «Disse områder er fra gammelt av det naturlige ressursgrunnlag for samenes økonomiske og kulturelle utvikling. Dette grunnlag må også i fremtiden være forutsetningen for den lokale befolknings videre eksistens.» Det ble pekt på at reindriftens og naturvernets interesser falt sammen, og at næringens ressursgrunnlag måtte bevares for etterslektene «slik at inngrep i disse ressurser må tillates i minst mulig utstrekning». Samerådet understreket imidlertid at reindriftsnæringens utøvere «utgjør dog bare en liten del av den lokale samiske befolkning i kjerneområdene». Av den grunn ville det kunne oppstå interesse-motsetninger mellom reindriftssamene og samer som ikke er engasjert i reindriftsnæringen. Det var etter samerådets mening viktig at alle samer som fortsatt ønsket å bo i disse områdene, måtte skaffes «et skikkelig næringsgrunnlag». Ut fra det måtte man for bruken av ressursene i sameområdene foreta «balanserte avveininger, der såvel reindriftsnæringens som de øvrige samers interesser nøye må vurderes».

Lappefogden i Vest-Finnmark pekte i sin uttalelse på de utviklingstendenser som forelå, og som kunne føre til interesse-motsetninger mellom reindriftsnæringen og den areal-anvendelse som var nødvendig for å skaffe ressursgrunnlag for den øvrige befolkning. Lappefogden pekte også på den fare for reindriftsnæringen som lå i et økende behov for og muligheten til å utnytte arealene til fritid og rekreasjon. Både inn- og utlendinger var med på «utnyttelsen og forsøplingen av naturen». Dette førte til krav om at naturgodene skal forbeholdes «lokalbefolkningen».

Lappefogden pekte på at ut fra «reindriftsnæringens synspunkt vil det være ønskelig og nødvendig at dens utnyttelsesområder blir vernet mest mulig mot annen utnytting. Selv om vassdragsregulering og etablering av industri vil begrense reindriftens muligheter så tror en likevel at næringens største trusel i fremtiden vil være den økete menneskelige ferdsel i utmark.»

Lappefogden i Øst-Finnmark var i sitt svar sterkt opptatt av den skade som ble påført reindriftsnæringen når skogen ble snauhugget slik at snøen ble sammenpakket av vinden.

Fylkesmannen i Finnmark understreket at presset for å utnytte den uberørte naturen i Finnmark var stort, og etter hans mening var en omfattende motorisert ferdsel på land og i luften en like stor fare for naturmiljøet som bergverk og industri.

Samernas förbund r.f. i Finland uttalte

blant annet at forbundet ikke ville motsette seg turisme, «men enligt vår oppfatning borde man inom samernas bosättningsområden, där samerna och även den övriga befolkningen får en betydande utkomstkälla i naturnäringen, övervaka och styra i synnerhet tält- och campingturismen. Ifall den nuvarande tendensen får fortbestå, är Lappland om några årtionden så förorenat, att värken renbete eller någon annan naturalhushållning har möjlighet att leva här.»

I uttalelsen fra Nordisk samarbeidsorgan for same- og reindriftsspørsmål kom man også inn på omfanget av det geografiske området for de samiske rettighetene. Det ble blant annet pekt på at uttrykket «de samiske kärnområdena» var vanskelig å definere. Det ble blant annet sagt følgende:

«Då problemen inom området i norr i ekologisk betydelse är likadana oberoende av, huruvida invånarna består av samer eller andra nationaliteter, och då en rubbing av den ekologiska balansen snarare berör renskötar- na än enbart samerna, anser nordiska samarbetsorganet det vara riktigare att definiera området, för vilket ett gemensamt undersökningsprogram skulle utarbetas, såsom renskötselområdet. Skillnaden mellan samiskt område och renskötselområde är icke av betydelse för Sveriges eller Norges del, men då renskötseln i Finland icke enbart är en näring för samerna, är en precisering av området viktig.»

Den økende konkurranse om utmarksressursene har ført til en debatt om prioritering av de ulike brukergruppene. Et sentralt spørsmål i denne debatten er om man skal prioritere «samene» eller «lokalsamfunnet».

Samenes landsforbund understreker sterkt at det er tale om en konkurranse mellom næringer og ikke mellom etniske grupper. På forbundets andre ordinære landsmøte i Skoganvarre 3.-5. juli 1981 ble det i resolusjon nr. 2 blant annet sagt:

«Samenes Landsforbund vil slå fast at konflikten mellom næringene har gått på det næringsmessige og ikke på det etniske.»

Landsforbundet kan imidlertid tenke seg å prioritere enkelte bygder og avsidesliggende grender. Det heter om dette i formannens åpningstale på landsmøtet i 1980:

«Når jeg snakker om utmarknæringer og ressurser så tenker jeg på jakt, fiske, fangst og bærplukking. Disse ressursene er svært ofte knyttet til jordbruket og bosettingen ellers i fjord- og innlandsbygdene. Ja, i enkelte områder ser det ut som nettopp adgangen til disse ressursene har vært den viktigste faktoren i bosettingsområdet. Og den dag i dag kan man se at utmarksgodene er av meget stor betydning og må selvsagt ikke undervurderes. Derfor er det riktig at enkelte avsidesliggende grender får reservert for seg utmarksgodene i deres nærmeste omgivelser.»

På den første samekonferanse i Jokkmokk i 1953 ble det blant annet gitt uttrykk for følgende:

«Spørsmålet om å trygge samenes muligheter til å utnytte naturressursene i sitt bosetningsområde blir således av vital betydning for folkets framtid, og henger sammen med samenes aktive tilpasning til vår tid.»

Nordisk samekonferanse i Karasjok i 1956 behandlet spørsmålet om utnytting av naturressursene og næringsmulighetene i same-nes bosetningsområder, og uttalte:

«Konferansen anser det nødvendig at en offisiell utredning blir foretatt om utnytting av naturressursene og næringsmulighetene i samenes bosetningsområde i de nordiske land, om utstrekningen av samenes rettigheter til disse, samt om mulighetene for å overvåke og utvide samenes interesser og rettigheter til naturressursene og næringsmulighetene.»

Styret i NSR har avgitt flere uttalelser som tar opp disse prioriteringsspørsmålene. I sak 6/70 om næringsgrunnlaget for den samiske befolkning i deres bosetningsområder ble det vedtatt følgende:

«Det må snarest skapes klarhet om utstrekningen av samenes særrettigheter til full utnytting av naturressursene i deres bosetningsområder.

Det viser seg at de samiske bosetningsområdene invaderes mer og mer av tilstrømmende turister som lokkes hit av moltemyrer, fiskevann og jaktområder, til fortregning for den lokale, samiske befolkning som er henvist til å hente sin livsberging herfra.

NSR vil be myndighetene virke til at det blir fastslått ved lov at utnytting av disse områder forbeholdes den samiske befolkning.»

I sak 2/72 om retten til land og vann ble det vedtatt denne uttalelse:

1. Styret mener at rettighetene til land og vann i de samiske bosetningsområder skal knyttes til primærnæringene.
2. Ved utviklingen av grendeplaner i de samiske bosetningsområder må all planlegging baseres på at retten til utmarksgoder tilfaller de samer som har sitt levebrød i primærnæringene.»

I sak 41/74 om fylkesplanen for Finnmark sies det om utmarksressursene:

«Den tradisjonelle konflikten går mellom allmennhetens bruk av utmarken og de samiske næringsinteressene. Det er fremsatt krav om at inntektene fra utmarksnæringene forbeholdes næringsutøverne. NSR forfekter et slikt syn, og begrunner det med bl.a. at de som er henvist til å leve av primærnæringene i samiske bosetningsområder, trenger utmarksnæringene som del av næringsgrunnlaget for å holde oppe bosettingen.»

Ovenfor er nevnt at det fra samisk side er uttrykt skepsis til den voksende turiststrøm-

men i samiske områder. Konkurransen med allmennhetens rett til ferdseil, bærplukking, jakt og fiske har vært et særlig aktuelt diskusjonstema. Her får vi de samiske næringene og utkantsamfunnene i det hele med samlet front mot befolkningen i de mer urbane deler av landet. Denne del av debatten vil bli nevnt nedenfor. På dette området har lovgiveren grepet inn med en viss form for regulering, i alle fall delvis.

5.5. RETTIGHETENES GRUNNLAG

Et sentralt utgangspunkt i norsk rett er at «først i tid gir best rett». Dette synspunktet er også påberopt i debatten om hvilket grunnlag de samiske rettighetene hviler på. Det gjelder eksempelvis utsagnet i NRL's årsmøtevedtak i 1960 hvor det sies at ut fra det at «vi samer er landets eldste innbyggere, skulle vi vel ha den førstefødtes rett». Samisk råd for Finnmark peker på det samme når det sier at samene betrakter seg som eiere av grunnen fordi de har «utnyttet og delvis bebodd disse områdene fra de tidligste tider til i dag».

Utsagn av denne karakter er, som rimelig kan være, omstridte. Det er uenighet om hvem som var først og hvor. Det er videre uenighet om hvilken betydning de ulike former for bruk og forvaltning skal tillegges.

Før det gis en oversikt over de ulike grupperes syn, skal det sies litt om hvilke former for bruk som vanligvis er akseptert som rettsskapende. Det sentrale spørsmål har vært om alle former for bruk av grunn gir grunnlag for rettsverv.

For eldre svensk rett sier Högsta Domstolen i «Skattefjällsmålet» at erverv av herreløs mark i prinsippet bare kunne skje ved at marken ble dyrket. Högsta Domstolen antar imidlertid at rundt 1645 var det mulig å erverve det som i Sverige kalles «skatteman-narätt» til eierløs mark. Dette kunne skje ved å bruke arealene til «renbete, jakt och fiske, utan att uppodla den».

Högsta Domstolen sier videre at senere års rettspraksis viser at eiendomsrett kan erverves ved alders tids bruk («urminnes hävd») «... när markområden väl inte uppodlats men dock nyttjats på det sätt som varit naturligt med hänsyn till markens art».

Tilsvarende utsagn er såvidt vites ikke avgitt av norske domstoler. Utvalget for stats-eiendom i Nordland og Troms drøfter imidlertid i sin utredning nr. 5 om Tysfjordfeltet blant annet hvilken bruk som kan aksepteres som grunnlag for å fastslå hvor grensen mellom offentlig og privat eiendom går (jfr. NOU 1980:41 s. 46). Utgangspunktet for utvalgets

vurderinger er de prinsipper som ble lagt til grunn i den kjente Melå-dommen (Rt. 1967 s. 313). I denne saken skulle domstolene ta stilling til hvor langt opp i fjellet de private eiendommene, som i sin tid var kjøpt av staten, gikk. Det ble antatt av domstolene at det var meningen å selge all den grunn som naturlig hørte til gårdens næringsgrunnlag på den tid salget skjedde. «Så langt oppover fjellet som gården gjorde seg nytte av disse herlighetene særskilt for seg, rakk eiendommen. Et viktig bevis for hvor langt eiendommen rakk, er såleis den bruk som faktisk har vært utøvd i området» (lagmannsrettens utsegn s. 331, som ble stadfestet av Høyesterett). Om de ulike former for bruk ble det sagt:

«Når det gjelder beiting, er det vanlig bare å legge vekt på beiting med storfe og kanskje geiter, altså mjølkedyr. Sauer og hester flaker som regel over store fjellområder og beiter om hverandre fra forskjellige gårder. Det blir da ikke her tale om særskilte havneganger for den enkelte gård.

Heller ikke er det vanlig i Nord-Norge å se jakt og fiske i fjellet som utslag av noen eiendomsrett. Det har vært regelen at alle og enhver har fått drive dette uhindret.»

Nord-Norge-utvalget tok som nevnt utgangspunkt i de rettssetninger som ble lagt til grunn i Melå-dommen. Utvalget fant at ikke «enhver mulig bruk» av fjellområdene kunne være et tolkningsmoment for at grunnen var gått over fra staten til private eiere. Utvalget pekte på at dette spesielt måtte gjelde «ikke-intensiv bruk som skjæring av sennegrass, jakt og fiske. Slik bruk må som hovedregel antas å ha foregått fordi fjellet har ligget der til fri avbenyttelse, og kan ikke ses som uttrykk for eiendomsrådighet eller som bevis for at det var meningen at salgene fra staten i sin tid skulle omfatte områdene. Heller ikke er det vanlig å legge vekt på småfebeite.»

I Tysfjord-saken forelå det påstand fra bygdefolket om at det i dette området bodde folk som var spesielt avhengig av ressursene i fjellet, og at det måtte få betydning for vurdering av hvilken bruk som var rettsskapende. Til dette sa utvalget at det ikke fant at «dette moment i seg selv kan tilsi andre prinsipper for grensedragningen enn de som ellers har vært gjort gjeldende i rettspraksis. I den utstrekning det er utøvd en særlig omfattende bruk av fjellet, vil denne bruk kunne komme inn som et moment i helhetsvurderingen. Men det må i prinsippet bygges på at en har for seg salg fra statens side, som må fortolkes og utfylles ut fra den naturlige forståelse, som neppe kan antas å ha avveket fra

det som ellers var vanlig ved salg fra allmenings- eller statsområder i Nord-Norge.»

Fra bygdefolket i Tysfjord var det også hevdet at man måtte legge vekt på den bruk som var foregått med reinbeiting. Om dette sa Nord-Norge-utvalget:

«Spesielt for reinbeiting vil utvalget bemerke at det gjelder områder som faller inn under reinbeitedistrikter. I slike distrikter kan reinbeiting foregå i samsvar med gammel tradisjon og med lovgivning, og beiteretten har omfattet så vel statsområde som privat område. Reinbeiting antas derfor ikke å innebære uttrykk for privat eierrådighet over grunnen. Det må videre antas at selv om de bofaste grunneiere også har hatt rein, har beitingen hatt prinsipielt det samme rettsgrunnlag som annet reinbeite, slik at den ikke kan tas til inntekt for at beiteområdene hørte til gårdene.

Spesielt kan i denne forbindelse vises til den skikk å ha gårdenes rein som sytingsrein hos andre reineiere, som drev reinflokkene på fjellet etter de vanlige regler om dette. Dette synes å tale klart mot at grunneiernes reindrift skal ses under en annen synsvinkel enn vanlig reindrift i reinbeitedistrikter.»

Det er på det rene at Høyesterett flere ganger (Rt. 1968 s. 429, Rt. 1975 s. 1029 og nå sist i Alta-dommen, Rt. 1982 s. 241) har sagt at når det gjelder reindrift, har samene «fra historisk tid» etablert og festnet en «bruk i næring», og at denne bruken er beskyttet.

Samisk råd for Finnmark streket på råds møte i mars 1956 (dokumentert ovenfor) under at samene var overbeviste om at høg-fjell og kystområder tilhørte dem med «enerett». Grunnlaget var «... hevdvunnen bruksrett, fordi samene hovedsakelig har utnyttet og delvis bebodd disse områder fra de tidligste tider til i dag».

I dette vedtaket blir samer som driver reindrift, jakt, fiske og fedrift likestilt med hensyn til bruksrett til grunnen. Her blir det også pekt på at grunnlaget for retten er at samene har bodd i områdene og brukt dem til å skaffe seg sitt livsgrunnlag.

Med utgangspunkt i at det har vært noe vanskelig å få aksept for at bruk av områdene til reinbeiting var tilstrekkelig til å skape rettsgrunnlag for eiendomsrett, er det hevdet at hjemmelen for reindriftssamenes rettigheter finnes i reindriftslovgivningen og går ikke utenfor den.

I innledningen til avsnitt 5.2 om rettighetenes innhold er det blant annet vist til utsagn i forarbeidene til reindriftsloven av 1933. Utredningen fra Lappekommisjonen av 1897 var en viktig del av bakgrunns materialet. Kommisjonen tok opp spørsmålet om rettsgrunnlaget for «flyttlappenes reindrift», men fant det ikke nødvendig å si noe entydig om hva grunnlaget var. Kommisjonen omtalte

spørsmålet på følgende måte (jfr. Utkast til lov om rendriften, s. 42, inntatt som vedlegg til Ot.prp. nr. 28 for 1932):

«Adgangen hertil (dvs. reinbeiting) har været bygget på det historisk tilblevne, fra alders tid nedarvede forhold.

I de landsdeler, hvor sådan bruksøvelse råder, har nemlig flyttlappene ferdedes med sine rensdyr i umindelige tider, således også forinden de til beitemarker egnede trakter underlagdes den private eiendomsret.

Efterat så var skjedd, har lappene fremdeles beholdt denne bruksadgang, som vedvarende består og som også har fått lovgivningens stadfestelse.

Hvorvidt begrunnelsen for denne med føie er søkt i en av flyttlappene erhvervet rett, der hviler på sedvane eller alders tids bruk, finner man det for nærværende motiver uten betydning å granske. Idet hele tatt turde spørsmålet om rettsgrunnlaget for flyttlappenes adgang til renbeite på privat grund ha mere teoretisk end praktisk interesse, aldenstund der ikke reises krav på forholdets ophør, og aldenstund nødvendigheten og berettigelsen av dets regulering i overensstemmelse med det hele samfunns tarv ikke bestrides»

Lappekommissjonen fortsatte deretter en drøftelse av hvorfor det var «nødvendig» og «berettiget» å regulere reindriften. Dette er i og for seg ikke en drøftelse av rettsgrunnlaget for reindriften, men utgangspunktet var at reindrift i de aktuelle områder var, sett fra samfunnets side, den beste bruksform. Av den grunn var det hverken samfunnsøkonomisk eller politisk aktuelt å nekte utøvelsen av denne næring. Det som var nødvendig, var bare å foreta visse justeringer for å hindre konflikter med andre bruksformer, spesielt jordbruket.

Lappekommissjonen pekte blant annet på at reindriftssamenes bruksrett gjennom lang tid hadde nytt «lovgivningens støtte», og at et forbud mot beitingen ville være jevngodt med et forbud mot denne næringsveien. Det ble pekt på at ut fra jordbrukets interesser ville det være ønskelig med en begrensning i samenes bruksrett, men, fortsatte kommisjonen, «flyttlappenes næringsdrift som sådan spiller dog formentlig ennå en såpas økonomisk rolle innen samfundet, at den inntil videre fortjener dets sanktion». Det ble blant annet pekt på at å forby nomadiserende reindrift ville påføre samfunnet økonomiske byrder som ikke sto i et rimelig forhold til fordelene med at beitingen opphørte. Men, ble det sagt, skulle «flyttlappenes næringsvei således fremdeles nyte lovgivningens beskyttelse, må det imidlertid av loven bestemmes, hvor og hvorledes den kan tillates drevet». Det ble i den forbindelse understreket at på samme måte som «det gamle sedvanemessige forhold» var selve næringsens grunn-

lag, burde også dette være bestemmende for hvordan næringen skulle drives. «Utover og utenfor, hvad der kan skjønnes å ha været gammel sedvanemessig bruk, må denne næringsdrift med dens nytten av fremmed eiendom iethvertfall ikke tillates drevet.»

Etter Lappekommissjonens mening burde man ikke tillate reinnæringsens bruk av annen manns grunn i større utstrekning enn nødvendig. Ved valget mellom jordbrukets og reinnæringsens interesser, måtte man ta hensyn til at i vårt samfunn var det ingen annen næringsvei (enn reindriftnæringsen) som i den grad hadde sin rot i «lengst passerte forhold som nomader». Næringsens forutsetning «er en samfunnsordning, som lite eller intet har tilfelles med den nu rådende». Valget var følgelig etter kommisjonens mening lett (jfr. utkastet s. 43):

«Det tilsies av utviklingens ubønhørlige lov. «Kulturlivets fremadskriden med tilbaketrengen av det gamle naturlivs former har historisk berettigelse». Et forsøk fra samfundets side på å trodse denne tingenes naturlige gang eller på å hindre den forrykkelse i balansen mellem de herpågældende interesser, som derav er følgen, vilde være stridende mot samfunnsordningens idé og i beste fall bli fruktløs.

Ut fra dette synspunkt må lovgivningen søke å ordne forholdet mellem de to stridende næringer. Sålænge flyttlappenes næring nyter lovgivningen beskyttelse, har den følgelig krav på å bydes sådanne vilkår, at den kan bestå. Men i og med dens stilling som en historisk overlevering, der i ikke ringe grad virker som hemske på utviklingen av bedre berettigede og formålstjenlige samfunnsinteresser, er grensene for dens krav givne. Og disse grenser må etter forholdets natur bli vikende.

Det prinsipp, lovgivningen etter kommisjonens mening derfor har å befølge ved reguleringen av heromhandlede næringsvei, er: Under avgjørende hensyntagen til landbonæringsens interesser og berettigede krav på videre utvikling og idetheletat til de pågældende landsdeles fortsatte bebyggelse og opdyrkning å søke grensene for lappenes reindrift i vort land optrukne således, at de kan inntil videre bestå som næringsvei, men med minst mulig adgang til å virke som hemske på jordbruket.»

Det skinner igjennom at kommisjonen ikke hadde noe tro på at reindriftnæringsen ville overleve den «moderne tid». Oppgaven måtte være å regulere avviklingsperioden på en måte som var gunstig for samfunnet. Det framgår også av argumentasjonen at kommisjonen mente at reindriftnæringsen ikke hadde større rett enn den utøverne ble tilstått i lovgivningen.

Prinsippet om at reindriften burde være til minst mulig «hemske» for utviklingen av jordbruket, ønsket kommisjonen å slå fast i

selve loven. Det ble også streket under at inndelingen i reinbeitedistrikt skulle vise grensene mellom områder der reinbeitingen var lovlig og der den var ulovlig. «Utkastets forutsetning er derfor på den ene side, at som regel alle trakter, hvor reinbeiting har foregått fra gammel tid til nu, skal inndeles i reinbeitedistrikter, men på den annen side, at såvidt mulig kun sådanne trakter skal komme innenfor inndelingen.»

Kjerschow la som nevnt disse synspunkter til grunn for sitt lovutkast (jfr. utkastet s. 44). Landbruksdepartementets forslag til lov er i formen noe ulikt Kjerschows forslag, men bygger stort sett på det samme prinsipielle grunnsyn (jfr. Ot.prp. nr. 28 for 1932 s. 18). Departementet la imidlertid stor vekt på reindriftens betydning som næring. Departementet ba fylkesmennene i Troms, Nordland, Nord- og Sør-Trøndelag om en uttalelse om den økonomiske betydning av flyttlappenes utnyttning av fjellområdene. Fra alle fylkene kom det svar som i hovedtrekk sa at i de områdene det var tale om, var tamreindrift «... nasjonaløkonomisk sett ... den mest fordelaktige utnyttelse». Flyttlappenes næring fortjente derfor lovgivningens oppmerksomhet (jfr. proposisjonen s. 9–12).

Reindriftslovkomiteen (1966) gikk noe nærmere inn på karakteren av og grunnlaget for reindriftens rettigheter. Som tidligere nevnt antok komiteen at næringens rettigheter i realiteten var «en slags servitutt». Om grunnlaget for denne, ble det blant annet sagt følgende (jfr. komiteens innstilling s. 26, inntatt som vedlegg til Ot.prp. nr. 9 for 1976–77):

«Den utvikling som har funnet sted bl.a. i reinbeitedistriktene siden loven av 1933 ble til, og de interessekollisjoner og motsetninger som av den grunn er oppstått, gjør det nødvendig å drøfte de spørsmål som reiser seg i forbindelse med reindriftens rettigheter under den videst mulige synsvinkel og på bredest mulige basis. Det dreier seg nemlig her om retten til utnyttelse av naturressursene i de områder hvor reindriftsutøverne fra gammel tid var alene om utnyttelsen av de rettigheter som har tilknytning til reindrift, jakt og fiske og hvor de har hatt utstrakte hevdvunne rettigheter. Det antas neppe tilstrekkelig bare å la det hele bero med status quo. Når det gjelder disse spørsmål er det alminnelig antatt at samene stort sett var de første som tok til med jakt, fiske og reindrift i reinbeiteområdene og derfor også rent prinsipielt bør ha førsteretten.»

Reindriftslovkomiteen så det slik at annen utnyttelse av naturressursene enn jakt, fiske og reinbeite var av yngre dato. Dertil kom ifølge komiteen det til at de yngre formene for utnyttning som oftest var tatt opp av «innflytterne». Komiteen la til grunn (s. 26) at de

viktigste rettighetene reindriftnæringen hadde hatt fra gammelt av, var:

- «1. Rett til å beite med rein både på offentlig og privat grunn.
2. Rett til brensel.
3. Rett til visse slags trevirke til forskjellige slags gjerder, hus, bruksgjenstander m.v.
4. Rett til å sette opp gjerder, hus m.v.
5. Rett til fiske.
6. Rett til jakt.»

Under sitt arbeid med lovforslaget hadde Reindriftslovkomiteen flere møter med næringsutøverne. På disse møtene hadde man vært enige om at man fortsatt skulle bygge på de nevnte rettigheter og «på enkelte punkter gi dem bedre beskyttelse enn tilfellet er i någjeldende lov».

Konkurransen med andre næringer og interessegrupper var også blitt drøftet på møtene (jfr. ovenfor i avsnitt 5.4).

I proposisjonen (Ot.prp. nr. 9 for 1976–77) tok Landbruksdepartementet innledningsvis i sine generelle merknader opp spørsmålet om reindriftnæringens omfang og plass i dagens næringsliv. Departementet tok (s. 40) som utgangspunkt at det var et «betydelig» befolkningsoverskudd hos reindriftsamene, og at en mer intens utnyttelse av naturressursene for å gi arbeidsplasser ville belaste grunnlaget for å drive reindrift. Innenfor de tradisjonelle samiske reinbeiteområdene regnet departementet ikke med at det var beiteressurser for noen vesentlig økt reinbestand. Departementet regnet heller ikke med at det var grunnlag for noen vesentlig geografisk ekspansjon ut over de tradisjonelle reinbeitedistrikter for reindrift med særlige rettigheter.

Når det gjaldt spørsmålet om reindriftsamene hadde en særrett til land og vann i reinbeitedistriktene med grunnlag i samenes stilling som urbefolkning, sa departementet (s. 41):

«Departementet vil for sin del bemerke at samenes utnyttelse av områdene til reindrift, jakt og fiske er av meget gammel dato. Det er imidlertid heller ikke tvilsomt at også andre norske borgere fra før historisk tid har hatt tilhold i områdene og til sitt behov utnyttet naturressursene. Den faktiske situasjon synes utvilsomt å ha vært at samene har domnert når det gjelder tamreindriften. Men noen rettslig begrunnet enerådighet i henhold til lov eller annet rettsgrunnlag har de ikke hatt. Også ikke-samer har hatt anledning til uten noen rettslig hindring å drive reindrift, jakt og fiske i den grad dette faktisk lot seg gjøre, og de synes også i en viss grad å ha gjort det. Lappekodisillen gjorde ingen endring i så henseende. De fordeler som kodisillen tilla flyttsamene medførte ingen utelukkelse eller innskrenkninger for andre.»

Etter departementets mening var bosetting og befolkningsforhold i gammel tid og utvik-

lingen av reindrift og annen næringsvirksomhet fra de eldste tider i de deler av landet hvor flyttsamene har drevet med rein, ikke noe avgjørende argument i en juridisk diskusjon om det rettslige grunnlaget for reindrift i disse områdene i dag. Det var imidlertid moment som lovgiveren måtte ta i betraktning når reindriftnæringens rettigheter og plikter skulle reguleres i forhold til andre næringer og interesseområder.

Departementet la til grunn at det meste av den grunnen i Finnmark som ble brukt til reindrift, var statens eiendom. Den bruk som reindriftsamene hadde gjort av naturressursene, ble sammenlignet både med allemannsrett og allmenningsrett. Departementet fortsatte imidlertid med å si at etter dets mening var det ikke avgjørende om retten kunne la seg innordne i et bestemt, tradisjonelt juridisk begrep. Det viktige var (s. 42) at

«loven utformes på en slik måte at reinbeiteressursene kan bli nyttet på en samfunnsgagnlig måte som gir trygge økonomiske og sosiale kår for dem som har reindrift som yrke og slik at reindriften kan bevares som en viktig faktor i samisk kultur. Gjeldende reindriftslov av 1933 bygger på samme måte som lappeloven av 1883 på at retten til å utøve reindrift m.v. i reinbeitedistrikt er fastlagt på uttømmende måte i selve loven, slik at denne rett har det omfang og det innhold som loven til enhver tid bestemmer. Denne forutsetning er også kommet til uttrykk i forarbeidene til de nevnte lover og ligger til grunn for reinbeitekonvensjonene mellom Norge og Sverige. Det ligger i denne grunnopplættning at rettens omfang og innhold kan endres ved ny lov. Landbruksdepartementets utkast til ny reindriftslov bygger på samme prinsipp.»

Hvilke rettigheter som til enhver tid skulle tillegges reindriftnæringen, måtte ifølge departementet bli å avgjøre på grunnlag av en interesseavveining mot tilgrensende næringer og interesser ut fra et samfunnsmessig helhetssyn. Det går tydelig fram av proposisjonen at etter departementets oppfatning har samene ingen rettigheter ut over dem som loven gir hjemmel for.

NRL skrev 26. april 1976 til Landbrukskomiteen i Stortinget og redegjorde for de innvendinger organisasjonen hadde mot den oppfatning om rettighetsgrunnlaget som departementet hadde gitt uttrykk for. Til dette sa Landbrukskomiteen (Innst. O. nr. 37 for 1977-78 s. 5-6):

«Komiteen er imidlertid kjent med at det stadig arbeides med å vinne fram til større kjennskap og klarhet på dette felt. Komiteen viser her til at saken ved rek. 24/1974 j er tatt opp av Nordisk Råd og at komiteen med behandlingen av Ot.prp. nr. 68 for 1975-76 Om statens umatrikulerte grunn i Finnmark fylke i Innst. O. nr. 33 for 1976-77 også viste

til at saken var tatt opp av denne instans. Komiteen vil for sin del bemerke at den ved denne lovs behandling ikke har tatt standpunkt til rettsgrunnlaget for reindriften rettigheter.»

I Innst. O. nr. 98 for 1976-77 sa Landbrukskomiteen (s. 5) om denne debatten at «... komiteen har således ikke til hensikt å ta standpunkt til eventuelle meningsforskjeller på dette felt».

Landbrukskomiteen var enig med departementet i at det ikke var realistisk å regne med at det fantes forutsetninger for noen vesentlig utvidelse av samisk reindrift ved å øke tallet på reindriftsutøvere.

I den såkalte Marsfjell-dommen (Rt. 1955 s. 361) hevdet samepartene at deres forfedre allerede på 1400-tallet hadde tatt det omstridte området nord for Namsvatnet i bruk. Gårdeieren hevdet at samene først kom på 1600-tallet. Samene hevdet at de hadde utviklet sin reindrift i området med beiteområder, jakt og fiskerett, rett til å sette opp gammer der det var tjenlig for reindriften, ta trær, never osv. Denne bruk, hevdet de, hadde fått karakter av en bruksrett da rydningsmennene kom i første halvdel av 1800-tallet. Denne retten var ikke tatt fra dem ved senere lovgivning, og staten hadde ved sine salg fra allmenningen hverken ment å tvinge dem vekk fra områder som på denne måte kom i privat eie, eller hatt noen rett til å gjøre det. Samene hevdet videre at lappeloven av 1883 og reindriftsloven av 1933

«gir regulerende forskrifter for reindriften og den bruksutøvelse som følger med den, men dette er forskrifter gitt i samenes felles interesse, de har sin rot i og gir uttrykk for gamle sedvanemessig etablerte forhold, og de gir ikke i seg selv hjemmelen for de rettigheter som samene nå har».

Førstvoterende, som de øvrige dommere i Høyesterett sluttet seg til, sa at samenes synspunkt ikke kunne gis medhold. Dette hadde følgende begrunnelse:

«Forut for lappeloven av 1883 ligger det et langvarig lovforarbeid. I disse lovforarbeider tales det f.eks. om: «Udstrækningen af den Ret der bør tilstaaes Lapperne til Landets Benyttelse», og retten karakteriseres f.eks. som «Lappernes Nyttetsret til fremmed Eiendom», eller som «en uskadelig Nyttets- og Brugsret, der ikke paafører Ejeren af Udmarken noget positivt Tab». I forbindelse med en lovproposisjon av 1871, som foreslo en felles norsk-svensk ordning av samenes bruksutøvelse i grensetraktene, uttalte Stortingets konstitusjonskomité seg til fordel for å «søge Ulemperne ved den nu bestaaende Tilstand afhjulpne gennem direkte Udøvelse af Norsk Lovgivningsmyndighed». Og det er nettopp forholdet mellom flyttsamene og de fastboende som det her tenkes på, når det tales om ulemperne ved den bestående til-

stand. Komitéen uttalte seg så videre om rettingslinjene for en egen norsk lov på dette område: «... enhver Lovstiftning i denne Sag maa ske med omsorgsfuldt Hensyn til de Forholde, hvorunder de nomadiserende Lapper leve. Øiemedet maa være, paa samme Tid som man søger at tilveiebringe Rets- og Eien- domssikkerhed, at forsone den stedfindende Strid mellem Lappernes og de Fastboendes Interesser, samt paa retfærdig og billig Maa- de betrygge Lappernes fremtidige Tilvær- else. — Den Humanitet ligeoverfor den hjem- løse Nomade, der danner et saa fremtræ- ende Træk i Traktaten af 1751, og som i Lov- forslaget af 1871 er fastholdt, maa til alle Tider blive Udgangspunkt og Rettesnor for enhver Lovgivning i denne Retning. Histo- riske Forhold og almindelige Betragtninger tale med lige Styrke derfor.»

Det som her ble sagt, kan man etter min mening karakterisere som en slags program- erklæring for den senere lovordning av reindriften og samenes bruksutøvelse. Det var retts- og eiendomssikkerhet som måtte søkes etablert, og striden mellom de fastbo- endes og samenes interesser måtte avveies og søkes utjevnet. Om den senere lovgivning for så vidt holdt mål, om den altså fant frem til en rettferdig og rimelig utjevning av de stridende interesser, er det ikke min sak å uttale meg om. Det var iallfall lovgivernes hensikt.

Når man leser lappeloven av 1883 og reindriften av 1933 på denne bakgrunn, forekommer det meg nokså klart at lovgiv- ningen har ment å ville gi en uttømmende regulering av flyttsamenes rettigheter til å bruke annenmanns eiendom og statens fjell- strekninger. Det er ikke tvilsomt at lovgiv- ningen i flere henseender begrenset samenes rett i forhold til den bruk de fra gammel tid hadde utøvet. I dette finner vi nettopp et uttrykk for den interesseavveining som lovgi- verne mente at de måtte foreta.»

Høyesterett kommer tilbake til det samme problemet i 1979 (Rt. 1979 s. 1283). Saken gjaldt tvist om rett til anlegg av slakteplass for rein i Kåfjordbotn i Finnmark. Slakte- plassen var lokalisert på privat grunn. I sa- ken hevdet de reinbeiteberettigede i reinbeitedistrikt nr. 26 at det forelå både samtykke og passivitet fra grunneiernes side, men at det egentlig ikke var nødvendig for dem å bygge på slike rettsgrunnlag, «fordi retten til slakteplass er en del av den almin- nelige reindriftsrett». Reineierne hevdet at en slik «alminnelig reindriftsrett» var forut- satt i § 1, jfr. §§ 30 og 36 i reindriften av 1933. Retten fulgte også av alders tids bruk, og, hevdet de reinbeiteberettigede, den var ikke knyttet til noen forutsetning om at bru- ken i alders tid har vært knyttet til en be- stemt eiendom. Det er tale om en rett til fritt å velge nye slakteplasser innenfor reindrifts- området. De reinbeiteberettigede hevdet vi- dere at innholdet av retten var slik «at slak- tingen kan tilpasses den tekniske og økono- miske utviklingen». Det var ingen forutset-

ning om at retten måtte utøves «på samme måte og i samme omfang som tidligere».

Høyesterett fant ikke grunnlag for rett til gjerder hverken i avtale, samtykke eller pas- sivitet. Spørsmålet ble derfor om slakteplas- sen kunne etableres og bygges ut på grunn- lag av «reindriftsretten». Høyesterett sa blant annet om dette:

«Det er uten videre klart at retten til reindrift innbefatter rett til slakteplasser, slik man tidligere hadde dem. Og jeg er enig med de reinbeiteberettigede i at denne rett ikke er begrenset til områder hvor det tidligere har vært slakteplass. At de reinbeiteberettigede kunne etablere slakteplass i Kåfjordbotn, sy- nes derfor i utgangspunktet klart.

Jeg er videre enig med de beiteberettigede i at retten til slakteplass ikke er knyttet til noen forutsetning om at retten utøves til de tider og på den måte som tidligere var den vanlige. Det må kunne tas i bruk ny teknikk og et opplegg for slaktingen som er nødven- dig for å oppnå et forsvarlig økonomisk re- sultat.»

Høyesterett fortsatte imidlertid med å si at denne retten til å ha slakteplass ble avgrenset av de regler i lovgivningen som regulerer adgangen til å drive virksomhet på privat grunn, og som krever grunneiernes samtykke for slik virksomhet. I dette tilfelle var det særlig §§ 36 og 37 i reindriften av 1933 som var aktuelle.

De reinbeiteberettigede hevdet at loven fra 1933 ikke regulerte samenes rettigheter ut- tømmende. Rettighetene hadde, eller kunne ha, sitt eget grunnlag, eksempelvis i bruk i alders tid. Høyesterett var i prinsippet enig i dette synspunktet og viste blant annet til dommen i Rt. 1968 s. 394 (Brekken-dommen) og Rt. 1968 s. 429 (Altevann-dommen). Dom- mene vil bli omtalt nedenfor i avsnitt 5.6. Høyesterett streket imidlertid under at disse dommene gjelder tilfeller hvor bruken har vært knyttet til «bestemte eiendommer eller avgrensede områder».

De reinbeiteberettigede hadde imidlertid påberopt seg et bredere grunnlag enn dette. De hadde påberopt seg den tradisjonelle reindriftsrett og hevdet at denne rett var et rettsgrunnlag likestilt med loven, og en rett som var dynamisk og ekspansiv slik at den tilpasset seg reindriften behov til enhver tid. En følge av det var at da måtte den tradi- sjonsbestemte rett til slakteplass også innbe- fatte rett til å sette opp gjerder og anlegg etter dagens behov, uten hensyn til hva reindrifts- lovene fra 1933 hjemlet på dette punkt.

Til dette sa førstvoterende med tilslutning fra de øvrige dommerne i Høyesterett:

«Som nevnt i dommen i Rt. 1955 side 361 tok reindriften av 1933 sikte på å gjen-

nomføre en uttømmende regulering av same-nes generelle rettigheter, og det synspunkt som nå anføres, er i strid med dette utgangspunkt. Tradisjon og praksis kan utvilsomt være et tolkingsmoment ved anvendelsen av nevnte lov, men dette utgangspunkt gir ingen veiledning her.»

Høyesterett viste deretter til det som ble sagt om lovens «uttømmende karakter» i Ot.prp. nr. 9 for 1976–77 (s. 42) og i Innst. O. nr. 37 for 1977–78 (s. 5–6). Disse utsagnene er sitert ovenfor. Høyesterett fortsatte med å si at disse uttalelsene i forarbeidene var bakgrunnen for samenes anførsel om at den nye loven måtte suppleres av tradisjon eller sedvane. Konsekvensen av dette mente samene måtte være at den tradisjonelle rett til slakteplass innbefattet rett til gjerder og anlegg, og at samtykke etter den nye lovs § 12 annet ledd normalt ikke var nødvendig. Om dette sa Høyesterett:

«Jeg kan heller ikke slutte meg til dette synspunkt. Landbrukskomiteens merknader må så vidt skjønnes referere seg til den del av Landbruksdepartementets uttalelse som gjelder adgangen til å regulere samenes rettigheter ved lov. Et spørsmål som kan reise seg i denne forbindelse, er i hvilken utstrekning dette kan skje uten erstatning etter grunnlovens § 105. Spørsmålet om slik erstatning ligger imidlertid utenfor vår sak, og det er etter mitt skjønn ikke nødvendig å gå inn på det generelle spørsmål om i hvilken utstrekning grunnlovshensynet kan få betydning ved tolkingen av reindriftsloven. Den foreliggende sak knytter seg til § 12, som bygger på en avveining mellom hensynet til de reinbeiteberettigede og hensynet til grunneierne. Under lovforberedelsen var det ikke uenighet om hvilket innhold bestemmelsen skulle ha. Både av denne grunn og på grunn av det innhold bestemmelsen fikk, kan jeg ikke se at landbrukskomiteens bemerkning kan få betydning her.»

Et sentralt punkt i diskusjonen om grunnlaget for samiske rettigheter, er den såkalte Lappekodisill fra 1751.

Grenselinjen mellom Danmark-Norge og Sverige ble fastsatt ved traktat i 1751. I forbindelse med dette ble det også nødvendig å regulere reindriftssamenes flyttinger fra vinterbeitene i Sverige til sommerbeitene i Norge og omvendt. Begrunnelsen i traktaten var hensynet til reindriften som var avhengig av arealene på begge sider av grensen for å overleve. Reglene om dette ble tatt inn i et tillegg til grensetraktaten, og det er dette tillegget som har fått navnet Lappekodisillen. De folkerettslige dokumenter det her er tale om, er nærmere presentert og analysert i kapittel 6. Av den grunn vil diskusjonen om Lappekodisillen som grunnlag for samiske rettigheter ikke bli tatt opp her. Det vises til framstillingen om dette i kapittel 6.

I Otter nr. 103 skriver Henry Minde (s. 81–82) følgende om grunnlaget for samenes rettigheter:

«Siktemålet for myndighetene har vært å kontrollere at utnyttningen av ressursene «skjer på en samfunnsmessig forsvarlig måte» og dette blir ivare tatt gjennom «en avveining av ulike interesser». Dersom en aksepterer en slik ramme, må samenes rettslige krav nødvendigvis bli definert som særinteresser. Følgelig kan de i beste fall bli sittende tilbake med erstatning som skuebrød når «utviklingen» går sin gang. Å gå mot dette kan på sett og vis virke paradoksal når vi samtidig kan akseptere prinsippet om at særgruppers rådighetsinteresser må tåle innskrenkninger.

Det vern storsamfunnet skylder å yte den samiske folkegruppe, betinger imidlertid en ganske annen behandling av samenes rådighetsutøvelse enn det som kommer særgrupper til del. Begrunnelsen for dette har sammenheng med grunnlaget for og innholdet i sameretten.»

Ifølge Minde er grunnlaget for den særstilling han vil gi «sameretten», at det her er tale om en urbefolknings rettigheter. Minde hevder at Norge ved internasjonale erklæringer og konvensjoner har forpliktet seg både moralsk og folkerettslig til å verne om «etniske, religiøse eller språklige minoriteter og deres kultur, religion og språk».

På NSR's landsmøte i 1980 ble det avgitt følgende uttalelse om grunnlaget for samiske rettigheter:

«I forståelse av hva gjeldende rett er, må det legges sterk vekt på de internasjonale traktater Norge har ratifisert og de synspunkter Norges utenriksledelse har lagt til grunn ved internasjonale forhandlinger om urbefolknings rettigheter bl.a. ved Genevekonferansen om rasisme i 1978. Gjeldende rett må også defineres som bestående av de internasjonale forpliktelser Norge har inngått.»

Det er først i de senere år at man i diskusjonen om samiske rettigheter har reist spørsmålet om ikke de folkerettslige forpliktelser vårt land er bundet av, kan tjene som selvstendig grunnlag for samiske rettigheter. Det er da særlig pekt på FN's internasjonale konvensjon om sivile og politiske rettigheter av 16. desember 1966. Her er art. 1 om folkenes selvbestemmelsesrett jevnført med art. 27 om minoritetenes beskyttelse mot å bli berøvet retten til å dyrke sin egen kultur av særlig betydning. Spørsmålet om det i folkeretten finnes et grunnlag for samiske rettigheter uavhengig av de internrettslige kildene, ble trukket fram og drøftet i Alta-saken (Rt. 1982 s. 241 på s. 292–300). Dommen er nærmere drøftet nedenfor i kapittel 6.

5.6. RETTIGHETENES VERN

En eier eller rettighetshaver har i prinsippet vern mot ytre angrep på sin eiendoms- eller bruksrett. Han har krav på at andre holder seg vekk fra hans ting, at de ikke bruker dem, ødelegger dem, skader dem eller tar dem fra ham (jfr. Brækhus - Hærem: Norsk tingsrett, 1964 s. 39). Denne hovedregel må imidlertid tåle en del unntak.

Spørsmålet om omfanget av rettighetenes vern kan oppstå i mange relasjoner. Det kan eksempelvis være spørsmål om rettighetshaveren har enerett til å disponere over godet, eller om han må dele disposisjonsretten med andre. Allmennhetens rettigheter er et eksempel på at rettighetshaveren må tåle konkurrerende bruk fra andre. Tidligere i denne oversikten er nevnt eksempler på uttalelser som går inn for å begrense andre gruppers adgang til utmarksressursene. I Nordisk sameråds samepolitiske program (1980) er det i punkt IV nr.1 bokstav a sagt følgende:

«Vi godtar ikke at våre marker og naturrikdommer utnyttes til fordel for andre områder og folkegrupper, og at fremmede utnytter våre kulturskatter som handelsvare til for tjeneste for seg selv.»

Mange samfunnsgagnlige tiltak ville vanskelig kunne la seg gjennomføre dersom man ikke kunne gjøre inngrep i private rettigheter. Det er følgelig en generell regel i norsk rett at enhver eier må finne seg i at hans eierposisjon blir tatt fra ham ved ekspropriasjon. Et slikt inngrep kan skje til fordel for offentlige eller private interesser, men alltid etter en vurdering. Ved denne vurdering må det tas standpunkt til om ekspropriasjonen, sett fra totalsamfunnets synspunkt, utvilsomt er til «meir gagn enn skade», jfr. oreigningsloven § 2.2. Den som mister sin eiendomsrett, har med hjemmel i GrL § 105 krav på «full Erstatning».

Den regel det nå er redegjort for, gjelder helt ut på samme måte ved ekspropriasjon av en bruksrett.

I tillegg til at samfunnet kan ekspropriere en eier- eller bruksrettsposisjon, kan det også regulere de nevnte posisjoner ved lover eller forskrifter. Slike reguleringer av eiendoms- eller bruksrett kan normalt skje uten at rettshaveren får noe krav på erstatning for de tap inngrepet påfører ham. Grensen mellom de reguleringer som gir rettighetshaveren krav på erstatning, og de som ikke gjør det, er riktignok uskarp, men det er ingen forskjell på om det er eiendoms- eller bruksrett som blir regulert.

Samisk råd for Finnmark tok, som nevnt ovenfor, i 1956 opp spørsmålet om samenes rettigheter. Her ble det blant annet sagt:

«Samisk Råd for Finnmark vil under henvisning til foranstående henstille til statsmyndighetene å foranledige at det blir fastslått ved lov at utnytting av disse områder fortrinnsvis skal forbeholdes samer som driver reindrift og i noen grad også den i elvedalene boende befolkning.»

Styret i NSR tok i sak 5/70 opp spørsmålet om hyttebygging i de samiske bosettingsområdene i Norge. Om vernet for samenes rettigheter ble det blant annet sagt:

«En viser til det som er sagt ovenfor og vil uttale at samisk oppfatning er at staten ikke uten samenes medhold har rett til å disponere over land og vann hvor samene har sine næringsinteresser.»

I sak 6/70 drøfter styret i NSR næringsgrunnlaget for den samiske befolkning i deres bosettingsområde. Her tas blant annet opp krav om en prioritert rett for den samiske befolkning. Kravet er formulert slik:

«NSR vil be myndighetene virke til at det blir fastslått ved lov at utnytting av disse områder forbeholdes den samiske befolkning.»

Tilsvarende krav er også formulert under NSR's styrebehandling av sak 2/72 om retten til land og vann, hvor det sies:

«Ved utviklingen av grendeplaner i de samiske bosettingsområder må all planlegging baseres på at retten til utmarksgoder tilfaller de samer som har sitt levebrød i primærnæringene.»

På det tredje ordinære landsmøte i NSR i 1971 ble det i resolusjon nr. 2 avgitt uttalelse om vassdragsreguleringer. Det kreves her at «det nå må settes en geografisk grense med absolutt forbud mot regulering av vassdrag innenfor visse områder uten samenes godkjenning».

På samme landsmøte ble det i resolusjon nr. 3 blant annet sagt at landsmøtet var av «den oppfatning at samenes velervervede rettigheter til land og vann i landsdeien ikke kan reguleres bort ved lov».

Det går fram av de uttalelser som foreligger fra NSR's side, at man ser det som meget viktig at samenes rettigheter blir sikret på det næringsøkonomiske området. Det kreves blant annet at ressursene i «sameområdene forbeholdes samene». Med dette menes ikke bare ressurser som tradisjonelt er utnyttet sammen med de opprinnelige næringene. Kravet omfatter også nye ressurser som avdekkes gjennom forskning, nye behov eller bedre tekniske muligheter.

Spørsmålet om hvordan samene skal verne om sine rettigheter til naturressursene og ha en viss kontroll med utnyttingen av dem, har som det framgår av ovenstående, stått sen-

trakt for de samiske organisasjonene fra første stund. På den første nordiske samekonferanse i Jokkmokk i 1953 ble det som tidligere nevnt pekt på at det var av vital betydning for samene å få klarlagt hvordan de skulle kunne «trygga sin rätt att nyttja naturtilgångarna i sitt bosättningsområde».

På NRL's landsmøte i 1964 ble det om vern av samenes rettigheter uttalt:

«Landsmøtet vil innledningsvis påpeke den beskyttelse av borgernes rettigheter som Grunnlovens § 105 slår fast: «Fordrer statens tarv at noen må avgi rørlig eller urørlig eiendom, skal han have full erstatning herfor.»

Reindriftsnæringens utøvere har samme krav på å få beskyttet sine hevdvunne rettigheter som enhver annen norsk borger.

Enhver omlegging av det som er vanlig og hevdvunnet, og som fører til merarbeide, ulemper, anstregelser eller tap, vanskeliggjøring av driften, lengere flytteveger, tap av kalvingsplasser, leirplasser eller samleplasser, tap av beitestrekninger, tap av fiskerettigheter, m.m., enten vunnet ved hevd eller i kraft av reindriftsloven, er gjenstand for erstatning.»

Som nevnt ovenfor i avsnitt 5.2 har det vært et omdiskutert tema om det er eiendomsrett eller bruksrett samene har til arealer og naturressurser. Tidvis kan det se ut som om enkelte mener at eiendomsrett gir et sterkere vern mot inngrep fra samfunnets side enn det vern en bruksrett gir. Et eksempel på det gir Trond Thuen i «Samene – urbefolkning og minoritet» (1980). Han drøfter her omfanget av reindriftssamenes rettigheter og sier (s. 19):

«Senere er prinsippet om «alders tids bruk» godtatt, dog ikke som grunnlag for eiendomsrett, men som kollektiv bruksrett. Imidlertid insisterer myndighetene på at dette rettsgrunnlaget ikke er et overordnet prinsipp, og det kan derfor uthules og endres gjennom lovendring. Fortsatt er næringsutøvelsen truet av stadige ekspropriasjonsinngrep, og der finnes ingen vetorett mot slike inngrep som kan vanskeliggjøre næringsutøvelse i fremtiden.»

I norsk rett finnes som nevnt ovenfor ingen regel om at eiendomsrett gir bedre vern mot lovendringer og ekspropriasjonsinngrep enn bruksrettigheter. Utsagnet ovenfor kan derfor oppfattes som et rettspolitisk krav om en ny regel i norsk rett til vern om en bestemt rettshavergruppe (jfr. Henry Minde i Ottar nr. 103, 1978 s. 81).

Kravet er fremmet med til dels stor styrke av de samiske organisasjonene. På NRL's landsmøte i juni 1982 ble det gjort følgende vedtak i landsmøtesak 6/82:

«BEDRET EKSPROPRIASJONSVERN – VETORETT

I de senere årene har det vært gjort mange

og omfattende inngrep i det samiske reinbeiteområdet. En er også kjent med at det foreligger planer om flere store og for reindriften alvorlige inngrep i tiden fremover. Dette har ført til at reindriften mange steder har måttet innskrenke omfanget av sin virksomhet, og det er liten tvil om at reindriften flere steder må opphøre hvis det iverksettes flere inngrep.

Den bit for bit politikken som er ført overfor reindriftsnæringen slår særlig uheldig ut da reindriftsutøverne ikke kan anvende de tilkjente erstatninger til kjøp av nytt beite-land. Når det gjøres inngrep i andre primærnæringer kan erstatningsbeløp i stor utstrekning benyttes til kjøp av nye områder, slik at tapet ikke blir så stort.

Landsmøtet er derfor av den oppfatning at det er tilstrekkelig grunn til å gi reindriften det særskilte vern som en vetorett er.

En ser det som naturlig å trekke sammenlikning med den form for vetorett som jordbruket har gjennom jordlovens § 54. Landsmøtet ser det som naturlig og rimelig at reindriften gis minst en tilsvarende vetorett.

Landsmøtet vil også vise til at hjemmestyret på Grønland er gitt en form for vetorett mot tekniske inngrep i naturressursene.

Landsmøtet er av den oppfatning at hvis det nå ikke innføres en form for vetorett, vil grensen snart være nådd for hva reindriften kan tåle hvis den fortsatt skal bestå som en fullverdig næring.

Det viser seg i praksis at det ikke er tilstrekkelig med sakkyndige utredninger som redegjør for de skader og ulemper som reindriften blir påført ved inngrep, når inngrepene allikevel gjennomføres. Det vil alltid være slik at reindriften blir den tapende part fordi næringen ikke kan vise til samme økonomiske resultater som f.eks. vassdrags- og industriutbyggingen fører til.

Landsmøtet mener at det er nødvendig med vetorett mot følgende typer inngrep:

- a) Militære skyte- og øvelsesfelt
- b) Vassdragsreguleringer
- c) Gruvedrift
- d) Vegutbygginger, jernbaneutbygginger
- e) Hyttebygging og andre turistanlegg
- f) Industriutbygging, herunder ildføringensanlegg for olje- og gassledninger i forbindelse med oljeboring i Nordsjøen
- g) Skogplantefelt

Landsmøtet vil understreke at det ikke er aktuelt å kreve vetorett over nydyrking og andre jordbrukstiltak eller andre samiske næringer. Selv om en ikke krever vetorett overfor jordbruksnæringen, vil landsmøtet gi uttrykk for at reindriften må sikres en mye sterkere plass enn idag i konfliktsituasjoner mellom jordbruk og reindrift.

Landsmøtet vil vise til at reindriftslovkomiteen i sin innstilling av 1966 foreslo innført en vetorett mot hyttebygging og andre turisttiltak.

Landsmøtet vil understreke at det i større utstrekning enn hittil må tas hensyn til den samiske reindrift i og med at det er en viktig del av den samiske kultur.

Landsmøtet vil på denne bakgrunn be Samerettsutvalget ta opp kravet om vetorett til grundig behandling.»

I vedtaket er det vist til et forslag fra Reindriftslovkomiteen. Det siktes her til et utsagn i innstillingen fra 1966 på s. 28, hvor det er sagt følgende:

«For å forebygge de ulemper som hyttebyggingen og turistferdselen i fjellet fører med seg, må etter komiteens mening ikke hyttebygging tillates uten at bygget først er anmeldt til vedkommende områdestyre. Styret bør kunne nekte oppføring av hytter på steder hvor dette vil være til vesentlig ulempe for reindriften. Områdestyrets avgjørelse må imidlertid alltid kunne innankes til departementet.»

Det som her er sagt, ble ikke formalisert i komiteens lovutkast, og det ble ikke tatt opp i departementets lovutkast.

Om vernet av reindriftnæringens rettigheter mot inngrep i lover, forskrifter og ved ekspropriasjon, uttalte Reindriftslovkomiteen i sin innstilling (s. 35):

«Det er selvsagt at reindriftnæringen likesåvel som andre næringer, må finne seg i reguleringer og inngrep når andre mer viktige interesser gjør seg gjeldende, men det bør være like selvsagt at det da bør ytes full erstatning.»

En regel om erstatning ble formulert i lovforslaget § 11, men den ble ikke tatt med i departementets forslag til lov. Om erstatningsvernet ble det sagt (jfr. Ot.prp. nr. 9 for 1976–77 s. 43):

«I forhold til mer omfattende og ekstraordinære tiltak som f.eks. vassdragsreguleringer, industriutbygging m.v. er det som tidligere nevnt erkjent at reindriftnæringens rettigheter er vernet i samsvar med vanlige ekspropriasjonsrettslige grunnsetninger.

Overfor de tillempninger, reguleringer og tiltak som utviklingen i vårt samfunn ellers krever, bør reindriftnæringen i utgangspunkt stilles likt med annen virksomhet som er basert på liknende grunnlag med hensyn til tålegrenser og krav på erstatning.»

Flere steder i dette kapitlet og særlig i avsnitt 5.4 er det referert utsagn som peker på behovet for vern av samiske næringer og rettigheter mot konkurrerende bruk av arealer og ressurser. I St.meld. nr. 33 for 1973–74, Tillegg til St.meld. nr. 108 for 1972–73 om et utbyggingsprogram for Nord-Norge nevnes også denne problemstillingen. I kap. 4 tas problemene i de samiske bosettingsområdene opp (s. 32 flg.). Her sies det blant annet følgende (s. 33):

«Regjeringen vil kombinere tiltak innen næringslivet med tiltak som sikrer naturgrunnlaget for primærnæringene og lokalbefolkningen. Det er en grense for hvilke naturinngrep som kan tillates i de samiske bosettings- og næringsområder. Planer om store naturinngrep må vurderes nøye, slik at man

får klarlagt også virkningen på den samiske utnyttelse av naturgrunnlaget og den virkning inngrepene kan påføre samisk kultur. Hensynet til samisk naturgrunnlag og kultur bør føre til at aktuelle saker om vassdragsreguleringer i sameområdene (Åbjøravassdraget, Skibotn-vassdraget, Altavassdraget, Skaidivassdraget) bør vurderes i sammenheng. Samenes tilknytning til naturgrunnlaget bør også tillegges betydning under det videre arbeid med verneplanen for vassdrag.»

Spørsmål om erstatning for skade på samiske rettigheter i generell forstand er såvidt vites ikke reist for norske domstoler. Krav om erstatning for skade på reindriftnæringens interesser har imidlertid vært fremmet.

Den første dom som skal nevnes, gjelder omfanget av reindriftnæringens rettigheter på privat grunn (Rt. 1862 s. 654). En større grunneier i Vefsn forlangte betaling av en same for beiting, uttak av brensel m.m. Grunneieren fikk ikke medhold. Det ble understreket at lappene fra «umindelige Tider» hadde ansett seg berettiget til å bruke de omtalte fjellområder etter behov og at denne retten ikke falt bort da området ble solgt av Kongen i 1666.

I Rt. 1931 s. 57 er referert en sak hvor det ble lagt til grunn at en flyttsamefamilie ved alders tids bruk hadde ervervet rett til å oppholde seg på den private eiendom under flyttingen vår og høst. Retten hjemlet også adgang til å ha stabbur og gammeplass på eiendommen. Høyesterett fant imidlertid at denne rett ikke gikk ut over det som var hjemlet flyttsame i reindriftsloven av 2. juni 1883, jfr. lov av 29. juni 1923 nr. 6. Om denne lovgivningen sa førstvoterende, som de øvrige dommerne sluttet seg til:

«Efter min oppfatning gir lappeloven i det store og hele uttrykk for den tanke at i reguleringen av forholdet mellom fastboende og flyttilapper legges hovedvekten paa at beskytte den interesse som økonomisk sett maa forutsettes at være av vital betydning for vedkommende part. Jeg henviser saaledes til lovens §§ 3,4 og 5, paa den annen side §§ 9 og følgende og 27. Loven bygger på en interesseavveining.»

Høyesterett fant det «naturlig at anlegge dette lovens synspunkt paa nærværende tvist». Dette hadde som konsekvens at samenes rett ikke var knyttet til noe bestemt sted på eiendommen. Grunneieren fikk derfor medhold i at han hadde rett til å kreve stabbur og gammer flyttet når oppdyrking gjorde dette påkrevet, og «flyttlappene ikke derved lider nevneverdig avbrekk eller ulempe».

Grunneieren fikk på den andre siden ikke medhold i sitt krav på vederlag for samenes hogst i skogen.

I Marsfjelldommen fra 1955 (Rt. 1955 s. 361) drøftet Høyesterett igjen spørsmålet om omfanget av flyttsamenes rettigheter og forholdet til reindrifftslovgivningen. Det er sitert fra dommen ovenfor i avsnitt 5.5. Resultatet ble at samene ikke ble tilstått rettigheter utover dem som fulgte av reindrifftslovgivningen.

Det samme resultat kom Høyesterett til i 1979 (Rt. 1979 s. 1283). Også denne dom er det sitert fra ovenfor i avsnitt 5.5.

En dom det ofte vises til når samiske rettigheter omtales, er Brekkendommen i Rt. 1968 s. 394.

Brekkensaken gjaldt spørsmålet om reindriftssamenes rett til jakt, fangst og fiske til husbehov. I 1868 ble utskiftning av Brekken sameie påbegynt. Reindriftssamene protesterte mot at sameiet ble utskiftet uten at man tok hensyn til deres rettigheter. Det endte med at samene og loddeierne inngikk en avtale i 1873. Sameiet ble delt ved den såkalte «finnelinjen». Vest for denne linje «skulle Finnerne være uberettigede til at havne med sine Dyr, hvorimod de paa østre Side af samme Linie have uhindret Havneret».

Under et jordskifte i 1964 oppsto det tvist om reindriftssamene hadde rett til jakt, fangst og fiske i området øst for den avtalte linje. Jordskifteretten og lagmannsretten kom til at samene ikke hadde slik rett, men Høyesterett kom enstemmig til det motsatte resultat. Samene hadde rett til jakt, fangst og fiske til husbehov «under opphold med rein i området».

Den sentrale saken når det gjelder erstatningsvernet for samiske rettigheter, er likevel Altevann-dommen fra 1968 (Rt. 1968 s. 429).

Altevann-saken gjaldt spørsmålet om noen svenske samebyers rettigheter ved Altevann i Troms. De svenske samene fikk medhold i sine krav på tiltak og erstatning for tap av beite og fiske ved reguleringen av Altevannet. Høyesterett sa blant annet:

«Man må da som overskjønnsretten kunne fastslå at fra historisk tid har lappene i dette bestemte området etablert og festnet en nødvendig bruk i næring.

Jeg er videre enig med overskjønnsretten i at inngrep i bruk av denne art etter vanlige rettsgrunnsetninger berettiger til erstatning ved ekspropriasjon.»

Resultatet i denne saken har vært retningsgivende for senere rettspraksis og har ført til at reindriftssamene ved ekspropriasjonsinngrep er blitt tilkjent erstatning i den grad tap kan påvises.

I 1975 kom Høyesterett nærmere inn på erstatningsvernets omfang (Rt. 1975 s. 1029). Dommen er tidligere nevnt i avsnitt 5.2. Hele

Høyesterett var enig i at «samenes reindrift som næring» var beskyttet. Flertallet (tre dommere) og mindretallet (to dommere) hadde imidlertid litt ulik oppfatning om hva som lå i dette begrepet.

Flertallet la følgende til grunn:

«Det er selve reindriftnæringen med dens tradisjonelle og karakteristiske trekk i samenes livsform og livsgrunnlag som er gitt rettslig anerkjennelse og beskyttelse. Gjennom nydyrking og driftsomlegging kan private grunneiere treffe tiltak som flyttsamene må avfinne seg med og må innrette sin reindrift etter. På samme måte vil flyttsamene, uten å ha krav på erstatning, måtte finne seg i at det offentlige – med sikte på å fremme allmennyttige formål – treffer tiltak som, uten å rukke ved selve næringsgrunnlaget for reindriften, kan gjøre det nødvendig for samene å foreta en viss omlegging av beitedriften i dens praktiske utøvelse, med hensyn til selve driftsmåten eller terrengutnyttelsen.»

Ut fra dette synet på omfanget av vernet fant flertallet at reinsamene ikke hadde krav på erstatning av det offentlige fordi samene ikke lenger fant lav og annet beite for sine dyr på «det begrensede område som kraftledningen og den oppkjørte vei legger beslag på». Flertallet sa videre at samene «som andre næringsdrivende» må «i så henseende tåle at den samfunnsmessige og tekniske utvikling kan nødvendiggjøre en omlegging med hensyn til reindriften utøvelsesmåte og -sted». Flertallet kom også inn på spørsmålet om erstatningsvernet hadde et annet omfang enn ellers i norsk rett, av den grunn at det her var tale om en spesiell minoritet med en særegen kultur og livsform. Om dette sa flertallet:

«Det særskilte vern som man skylder å yte den samiske folkegruppe, dens kultur og livsform, vil ikke svekkes ved slike inngrep, og selve grunnlaget for næringen vil fortsatt bestå. Innenfor det vidstrakte areal som den nedarvede beiterett kan utøves på, vil reinsdyrene fortsatt kunne finne det nødvendige ernæringsgrunnlag.»

Flertallet konkluderte derfor med at samenes rett til utøvelse av reindrift som næring ikke kunne begrunne erstatning for varige tap av beiteland, når det slik som i det konkrete tilfellet, dreide seg om et meget begrenset areal innenfor store områder som ellers «gir fullgodt beite for reinsdyrene».

Reindriftssamene fikk imidlertid tilkjent erstatning for sitt tap som var en følge av byggingen av kraftoverføringslinjen. Tapet gjaldt forhold av ulik art. Det var tap av beiteland, forstyrrelse av flytte- og trekkveier, av kalvings- og parringsplasser, og forøvrig «ulemper av enhver art».

Mindretallet tok som flertallet utgangs-

punkt i «egenarten i samenes livsform og økonomiske eksistensgrunnlag». Det ble pekt på den sammenheng det er mellom reindrift og livsform. En konsekvens av det var at det rettslige vern som reindriften nyter, er «forbeholdt flyttsamene». Mindretallet var enig med flertallet i at retten til reinbeite var beskyttet. Altevann-dommen (Rt. 1968 s. 429) ble trukket fram som en sentral rettskilde. Mindretallet pekte imidlertid på at det var vanskelig å karakterisere eller klassifisere den rett som er beskyttet. Den kan ikke uten videre innpasses i de tradisjonelle rettslige begreper som ellers anvendes i norsk rett. Mindretallet var enig med flertallet i at det var «reindriften som næring» som hadde vern. Dette begrep hadde ifølge mindretallet følgende innhold:

«Det er flyttsamene som etnisk gruppe som er bærere av denne rett, det er tilhørigheten til denne gruppe og til dens typiske levesett som gir den enkelte adgang til å drive reinbeite i tradisjonell forstand, ikke noe erverv av rettighet ved arv, avtale eller lignende. Det er da heller ikke naturlig å karakterisere den enkeltes beføyelse som utslag av en bruksrett eller servitutt eller annen individuell og eksklusiv rettighetsbeføyelse. Det er grunnlaget for reinbeitenæringen som er beskyttet, den faktiske adgang til å disponere de arealer reinbeitedriften krever.»

Det er grunn til å peke på at den rett det her er tale om, ikke som en vanlig rett kan erverves ved avtale, arv eller annen ervervs måte. Det er den faktiske adgang til det typiske levesett som karakteriserer flyttsamene som er vernet i norsk rett. Rettsvernet for denne type rett er dermed avgrenset til reindriftsamene.

I sitt votum pekte mindretallet på at den konflikt det konkret var tale om, i første rekke var en konflikt mellom flyttsamenes krav på å beholde sitt næringsgrunnlag og den tekniske kulturs krav på plass for sine behov. Spørsmålet ble da om vernet for reinbeiteretten gikk så langt at «ethvert inngrep, enhver påført ulempe» i prinsippet var rettsstridig og utløste erstatningskrav. Mindretallet var, som flertallet, av den mening at så langt gikk vernet ikke. Om rettsstillingen på dette området ble det sagt:

«Reindriftnæringen har i lange tider vært i kollisjon med det egentlige jordbruk, med fedriften, skogbruket, turistnæringen, kommunikasjonsutbyggingen og annet. Også disse næringer trenger plass og også de har sin rettslige forankring. Dels er tiltakene skjedd på egen grunn, dels med avtalt eller ekspropriert hjemmel fra grunneieren. Når disse kontinuerlige kollisjoner ikke før 1968 vites å ha utløst et erstatningsoppgjør og da i et tilfelle med særlig betydelig skade, ser jeg det som et uttrykk for at også reinbeitenæ-

ringen, som alle andre næringer, må finne seg i, og har funnet seg i, de tillempninger og tilpasninger i sitt generelle næringsgrunnlag som samfunnets utvikling krever.»

Det spesielle rettsvernet som reindriftnæringen hadde, var etter mindretallets syn begrenset til inngrep som «direkte innsnevrer selve næringsgrunnlaget». Mindretallet var etter dette enig med flertallet i at det ikke var grunnlag for erstatning for varige skader som kraftledningen påførte beitet. Mindretallet var derimot av en annen mening enn flertallet med hensyn til omfanget av vernet for trekk- og flytteleiene. Om dette ble det sagt:

«Derimot antar jeg at de forstyrrelser kraftledningen har voldt for reinens flytte- og trekkleier, både lokalt og særlig for de sesongmessige flyttinger, betinger erstatning. Reinens trekk- og flyttemuligheter står sentralt i reinbeitedriften, og inngrep her går etter mitt syn slik inn på selve næringsgrunnlaget at når dette først anses rettsbeskyttet, må inngrep av denne art være erstatningsbetingende. Jeg peker i denne sammenheng på at kraftledningen strekker seg tvers over alle beitestrøk, slik at reinen nødvendigvis må passere ledningene flere ganger gjennom et driftsår.»

En annen side av erstatningsvernet var opp for Høyesterett i 1978 (Rt. 1978 s. 521). Tvisten gjaldt spørsmålet om NSB hadde plikt til å betale erstatning for de rein som ble påkjørt av Nordlandsbanen. Flertallet i Høyesterett (to dommere) besvarte dette med nei.

Omfanget av rettsvernet for reindriftsamenes rettigheter kom på nytt opp for Høyesterett i 1979 (Rt. 1979 s. 492). Dette er den såkalte Varfjell-Stifjell-dommen. Seks flyttsamer reiste her sak mot staten med krav om erstatning for skader påført reinbeitet ved oppføring av telekommunikasjonsanlegg. Etter vanlige regler i norsk rett var erstatningskravene foreldet. Lagmannsretten og en enstemmig Høyesterett kom imidlertid til at i dette tilfellet forelå det godtagbar rettsuvidenhet, slik at foreldelse likevel ikke hadde inntrådt. Rettsuvidenhet godtas meget sjelden. Når domstolene likevel fant å kunne akseptere slik uvitenhet i dette tilfellet, kom det av at det forelå flere spesielle omstendigheter.

Ett av momentene i vurderingen var «de særegne rettsforhold» som eksisterte i Finnmark. Det ble pekt på at reglene om omfanget av statens rett til umatrikulert grunn, var «delvis uklare». Samene hadde fått inntrykk av at det ikke nyttet å prøve å kreve erstatning av staten. Særlig vekt la imidlertid domstolene på «den særstilling samene inntar som tilhørende en etnisk minoritetsgruppe». Det ble pekt på at mangelfull utdanning og kunnskaper i norsk gjorde det vanskelig å

kommunisere med «storsamfunnet». Den særegne livsform reindriftssamene har, akseptuerte denne vanskeligheten. Konsekvensen av dette var at reindriftssamene måtte føle det vanskelig å gjøre rettigheter gjeldende mot storsamfunnet. Det var først da Altevann-dommen kom i 1968 at reindriftssamene fikk forståelse av at næringen de levde av hadde erstatningsrettslig vern. Resultatet ble at kravene ikke var foreldet. De seks reindriftssamene fikk erstatning for de ulemper og det merarbeid de var blitt påført ved anleggsarbeidene og i den første tiden anleggene var i drift. Dette ble oppfattet som et erstatningsbetingende inngrep i «samenes rett til reindrift som næring og næringsgrunnlag». Samene fikk derimot ikke erstatning for tap av beiteland. Tapet ble ansett for å være av «beskjedent omfang». Slike tap ville i samsvar med dommen i Rt. 1975 s. 1029 ikke gi grunnlag for erstatningskrav.

Den siste dommen som skal nevnes i denne sammenheng, er Alta-dommen fra 1982 (Rt. 1982 s. 241). Det meste av saken angikk forvaltningsrettslige spørsmål. Om samenes rettigheter til land og vann og vernet for disse rettighetene ble det presisert at

«denne saken ikke berører spørsmålet om den internrettslige karakter av de samiske interesser i reguleringsområdet. Gjennom rettspraksis er det fastslått at samene nyter ekspropriasjonsrettslig vern for sin næringsutøvelse. I nærværende sak skal det ikke tas standpunkt til hvor langt dette vern rekker. Dette er spørsmål som eventuelt blir å avgjøre under det videre skjønn. Når det gjelder reguleringsvedtaket, er rettsstillingen internrettslig sett klar. Mulige samiske rettigheter må – på samme måte som andre rettigheter – vike for vedtaket om ekspropriasjon mot erstatning i penger.»

Når det gjelder Høyesteretts vurdering av forholdet mellom folkerettens regler og reguleringsvedtaket, vises det til drøftelsen av Alta-dommen i kapittel 6.

5.7. KRAV OM UTREDNING AV RETTIGHETENE

Fra flere kanter er det ned gjennom årtiene kommet krav om at spørsmålet om eksistensen og omfanget av samiske rettigheter bør utredes (jfr. Henry Minde i Ottar nr. 103, 1978 s. 78).

På Nordisk samekonferanse i Karasjok 16.–18. august 1956, som også var det formelle stiftelsesmøte for Nordisk sameråd, var kravet om utredning av de samiske rettighetene et sentralt tema. Som den ene – av to – resolusjoner fra konferansen, ble vedtatt (jfr.

Nordiska Rådet, 5. sessionen, 1957 s. 727):

- «Konferansen anser det nødvendig at en offisiell utredning blir foretatt
- om utnyttning av naturressursene og næringsmulighetene i samenes bosetningsområder i de nordiske land,
- om utstrekningen av samenes rettigheter til disse, samt
- om mulighetene for å overvåke og utvide samenes interesser og rettigheter til naturressursene og næringsmulighetene.»

Nordisk sameråd har i en rekke møter behandlet dette problemkompleks som helhet eller har tatt opp enkeltsaker som henger sammen med rettighetsspørsmålene. I januar 1958 ble en grunnlagt henvendelse gjort til Nordisk råd, og et forslag ble samtidig sendt inn av en svensk delegat til Nordisk råd. Det sies her blant annet (jfr. Samekomiteens innstilling s. 34)

«att rådet måste rekommendera regeringarna att söka förenhetliga de i Finland, Norge och Sverige gällande reglerna rörande den samiska befolkningens rättigheter med avseende på naturressursernas utnyttjande i dessa länder».

På den fjerde nordiske samekonferansen i 1962 ble det uttalt om utredningsspørsmålet:

«Nordiska samekonferansen uppmanar regeringarna i Finland, Norge och Sverige att, var för sitt lands vidkommande, låta genom rättsvetenskapsmän grundligt utreda frågan om samernas juridiska rätt till land och vatten samt övriga naturtillgångar, så att denna rätt blir fullständigt belyst och rådande oklarhet undanröjd. De utsedda rättsvetenskapsmännen bör samarbeta med varandra vid uppdragets utförande, då problemen är inbördes besläktade trots olikheterna i den rättsliga utvecklingen i de skilda länderna.»

Fra møtet i Nordisk sameråd 14.–17. oktober 1981 ble det sendt et brev til den norske regjeringen. Her heter det blant annet:

«Nordiska samerådet önskar på det starkaste anmoda den nya norska regeringen att samarbeta med Norges Reindriftsamers Landsforening och Norske Samers Riksforbund för att utreda den farliga situation, som har uppkommit på grund av utbyggningen av Alta-Kautokeino-vattendraget och för att utreda samernas rättsliga situation generellt i Norge.»

På NSR's første landsmøte ble det uttalt i resolusjon nr. 1:

«Norske Samers Riksforbund – samlet til landsmøte 22.–24. juni 1969 krever at de norske myndigheter bøyer seg for realitetene i Høyesteretts dom av 20. april 1968 (Altevann-dommen i Rt. 1968 s. 429, tilføyet her) angående samenes rett til land og vann.

I praksis vil dette si:
1. . . .

2. At myndighetene medvirker til en kartlegging av de samiske rettighetsområder.»

Styret i NSR vedtok i 1970 (sak 5/70) følgende uttalelse:

«NSR vil herved be det ærede Kongelige Landbruksdepartement å virke til at det snarest skapes klarhet i samenes særrettigheter til naturressursene i deres bosettingsområder.»

I sak 6/70 ble en tilsvarende uttalelse vedtatt idet det ble sagt:

«Det må snarest skapes klarhet om utstrekningen av samenes særrettigheter til full utnyttning av naturressursene i deres bosettingsområder.»

Som nærmere omtalt nedenfor i avsnitt 5.8 satte Direktoratet for statens skoger ned et såkalt «molteutvalg» i 1970. Med utgangspunkt i dette utvalgs innstilling fattet arbeidsutvalget i Norske samers riksforbund 25. november 1972 et vedtak der det blant annet uttales:

«— samebygdene synes å ha en klar juridisk eiendomsrett til naturressursene,
— det er nettopp nå behov for en total avklaring av disse rettighetsspørsmål, fordi det i nærmeste framtid vil finne sted endringer i bruksstrukturen som vil føre til en mer intens utnyttning av ressursene.»

På denne bakgrunn ble det foreslått:

«— at det oppnevnes en kommisjon for avklaring av bruksrettighetene til umatrikulert grunn i Finnmark,
— at 4 av kommisjonens 7 medlemmer oppnevnes av NSR og NRL.»

Den juridiske side av kommisjonens mandat bør omfatte:

«— sikring av bruksområdene (grenseoppgang) mellom de bruksberettigede bygdelag,
— klargjøring av rettighetenes innhold, kvalitativt og kvantitativt.»

Som politisk rettesnor for kommisjonen framheves:

«— at den skal sikre samebefolkningens fortsatte og uinnskrenkede bruksrett,
— at det skapes garanti for at den økonomiske utnyttning i fremtiden skjer til bygdelagenes beste,
— at staten har folkerettslig plikt til å opprettholde og når nødvendig skape verdige livsforhold for den samiske minoritet.»

På landsmøtet i 1973 ble det avgitt en uttalelse om St.meld. nr. 108 «Om et utbyggingsprogram for Nord-Norge». I denne sammenheng ble det blant annet sagt at landsmøtet

«vil henstille til myndighetene, NSR's styre og lokalforeningene at de snarest setter igang arbeid med å konkretisere og realisere de tiltak som ikke behøver å vente på en utredning av en ny samisk komite. Som ek-

sempler nevnes økonomisk styrking av de samiske organisasjonene, oppbygging og styrking av bygdelagene, utredning og handling i forbindelse med vassdragsreguleringer, utredning i forbindelse med samiske rettigheter m.v.»

I sak 49/72 uttalte styret i NSR seg om eiendomsretten til naturressursene, derunder muldebærforekomstene. Styret sa følgende:

«NSR finner at det er øyeblikkelig behov for en total avklaring av de forskjellige sider av disse rettsspørsmål, da disse vil få avgjørende betydning for bosetningen og næringsgrunnlaget i sameområdene.»

I samme uttalelse foreslo NSR videre:

- «1. Staten ved Direktoratet for statens skoger oppfordres til å besørge oppnevnt en kommisjon for avklaring av bruksrettigheter på statens umatrikulerte grunn i Finnmark.
2. Kommisjonen bør også ha mandat til å foreta grenseoppgang mellom de forskjellige bygdelagene.
3. Kommisjonen forutsettes satt med syv medlemmer, — fire av medlemmene bør være fra de samiske distrikter, og må forutsettes å ha godt kjennskap til de samiske retts- og brukstradisjoner.
4. Disse fire oppnevnes av Norske Samers Riksforbund og Norges Reindriftsamers Landsforening i fellesskap.
Den juridiske side ved kommisjonens mandat bør omfatte.
 1. Sikring av de bruksrettighetenes hjemmel til bruksområdene.
 2. Avgrensning av bruksområdene mellom de bruksrettigete bygdelag.
 3. Så langt mulig klargjøre rettighetenes kvantitative og kvalitative innhold.»

Det ble videre framholdt følgende som mandat for kommisjonen:

- «1. Den samiske befolkning i Finnmark skal sikres fortsatt rett til uinnskrenket bruk og utnyttelse av sine gamle bruksområder.
2. Det skal skapes garanti for at både nåtidig og fremtidig økonomisk utnyttelse skjer til bygdelagenes beste, slik at området fortsatt kan skape grunnlag for fortsatt samisk bosetning uten økonomiske og trivselsmessige problemer.
3. Den norske stat har en folkerettslig forpliktelse til å opprettholde og i nødvendig utstrekning skape verdige livsforhold overfor urbefolkningen i landet, — den samiske minoritetsbefolkning.»

Styret i NSR sa i sin uttalelse om utkastet til ny lov om viltstellet, jakt og fangst (NOU 1974:21) i sak 42/74:

«Det er grunn til å tro at interessekonflikten mellom næringsinteressene og friluftsinteressene ikke vil kunne oppnå en løsning før en eventuell avklaring av hjemmelsforholdet til grunnen i de samiske områdene foreligger.»

Til fylkesplan for Finnmark ble det i 1974 uttalt (sak 41/74):

«Utmarkene har fått økt betydning både som ressursområder for produkter som vilt, bær, husflidsmaterialer o.l. og rekreasjonsområder, og i tillegg representerer vassdrag og forskjellige mineralforekomster en betydelig rikdom.

Den tradisjonelle konflikten går mellom allmenhetens bruk av utmarker og de samiske næringsinteressene. Det er fremsatt krav om at inntektene fra utmarksnæringene forbeholdes næringsutøverne. NSR forfekter et slikt syn, og begrunner det med bl.a. at de som er henvist til å leve av primærnæringene i samiske bosettingsområder, trenger utmarksnæringene som del av næringsgrunnlaget for å holde oppe bosettingen.

NSR anser det som rimelig at utmarksnæringene får status som en egen næring.

All regulering av utmarkene må sees i sammenheng med samenes rett til land og vann, NSR har derfor ved alle anledninger bedt om avklaring av rettsforholdene i Finnmark.»

Det samme ble sagt i tilknytning til sak 47/74 om motorferdsel i utmark og vassdrag:

«NSR mener videre at interessekonflikten mellom nærings- og friluftinteressene ikke kan løses definitivt før en avklaring av hjemmelsforholdet til grunnen i samiske bosettingsområder er foretatt. I denne forbindelse vil NSR minne om at Sami Instituhtta – Nordisk Samisk Institutt – har tatt initiativ til å få utredet samenes historiske og juridiske rett til land og vann.»

Det kan også vises til uttalelse i sak 54/75 om Alta-Kautokeino-vassdraget:

«I det NSR viser til tidligere vedtak og uttalelser, hvor det er krevd en rekke utredninger før konsesjonsbehandling i Stortinget, konstaterer NSR at slike utredninger og uttalelser ikke er innhentet, og der dette er gjort, har ikke NVE lagt avgjørende vekt på dem som går i mot enhver regulering av vassdraget. Med bakgrunn i dette, går NSR inn for total vern, dvs. ikke snik utbygging av veier, linjer og andre forberedende arbeider, i minst 10 år. NSR forbeholder seg retten seinere til å vurdere spørsmål om varig vern av Alta/Kautokeino-vassdraget.»

I et udatert brev til regjeringen (mottatt i Justisdepartementet 19. oktober 1979) blir det blant annet bedt om en utredning:

«NSR vil med dette be om at Regjeringen på utførlig og bred basis tar skritt til at spørsmålet omkring den samiske rettighetssituasjonen i Norge kan gjennomdrøftes.»

I drøftingen av sak 32/80 om Alta-Kautokeino-utbyggingen uttalte styret i NSR følgende:

«De samiske organisasjonene holder fast ved standpunktet at større inngrep i de samiske bruksområder ikke foretas før samiske rettigheter er avklart.

Utredningsarbeidet er planlagt å vare i to

år og en venter at konklusjonen vil klargjøre samenes rettigheter til land og vann.

NSR vil derfor ikke gå med på et utbyggingsvedtak i et sentralt samisk område nå. Dette vil uten tvil være til skade for de pågående forhandlinger og svekke det tillitsforholdet som er etablert mellom myndighetene og de samiske organisasjonene i den senere tid.»

Ovenfor i avsnitt 5.4 ble det blant annet trukket fram en del uttalelser om de problem som konkurransen om utmarksgodene representerer. Det ble blant annet vist til det initiativ som sju parlamentarikere i Nordisk råd tok i 1973 om samnordisk innsats for å verne om natur og miljø i de samiske kjerneområdene. Her ble det blant annet reist krav om at rettighetssituasjonen burde avklares.

Nordisk råds juridiske utvalg pekte på de sterke henstillingene som var kommet om å få utredet hvilke rettigheter samene i fremtiden skal ha til ressursene i sine bosettings- og næringsområder. Det ble pekt på at i de senere år var det i Finland, Sverige og Norge foretatt vesentlige inngrep i naturressursene uten at det juridiske grunnlag for disse inngrep var undersøkt i relasjon til de rettigheter samene gjør krav på.

9.–10. september 1982 ble det holdt et seminar i Kautokeino hvor temaet var spørsmålet om oppfølging av Nordisk råds rekommendasjon nr. 24/1974.

Samisk råd for Finnmark ble som nevnt i avsnitt 5.2 opprettet ved et vedtak av Finnmark fylke i 1953. Rådet avga en uttalelse om samiske rettigheter på sitt rådsmøte i mars 1956 (jfr. Samekomiteens innstilling s. 34). Rådet henstilte til statsmyndighetene å foranledige at det ble gitt en lov om utnyttningen av de områdene hvor det drives reindrift og annen samisk næring. Rådet fortsatte slik:

«Til å utrede disse spørsmål og til å komme med forslag til lov bør det snarest mulig nedsettes en statlig kommisjon hvor samene er godt representert.»

Ett avsnitt i Samekomiteens innstilling av 1959 gjaldt det prinsipielle spørsmål om samenes rett til sitt bosetningsområde og de ressurser som var der (jfr. innstillingen s. 34–36). Komiteen bygde på det grunnsyn som framgår av vedtaket i Samisk råd for Finnmark i 1956 (gjengitt ovenfor).

Ut fra dette drøftet komiteen rettighetene i forhold til den utvikling som foregår eller antas å ville komme i de ulike næringer. Det ble pekt på en del konkrete tiltak innenfor reindrift, jordbruk, jakt, fiske og bærplukking, skogsdrift, industri og vasskraft og videre på behovet for oppretting av et samefond. For å få de spørsmål som var reist, løst på en juridisk forsvarlig måte, foreslo komiteen at

det skulle nedsettes en ny komite som skulle arbeide ut et lovutkast (jfr. innstillingen s. 36).

Med grunnlag i innstillingen fra Samekomiteen fra 1956 utarbeidet Kirke- og undervisningsdepartementet St.meld. nr. 21 for 1962-63. Departementet tok ikke opp forslaget om å sette ned en komite.

I Innst. S. nr. 196 for 1962-63 omtaler imidlertid Stortingets kirke- og undervisningskomite forslaget fra Samekomiteen om en utredning av rettighetsspørsmålene. Det sies her blant annet (s. 474):

«Komiteen er stort sett enig i de synsmåter som er hevdet av Samekomiteen, og vil understreke det viktige i at disse spørsmål blir utredet så snart som råd er. Da det nå er nedsatt en egen komite til behandling av konsesjonslovene, vil det muligens være hensiktsmessig at denne komite også tar for seg de spørsmål som her er reist, herunder spørsmålet om et samefond. Komiteen bør når det gjelder de spesielle samiske problemer i tilfelle suppleres med minst 3 representanter for samene.»

Det spørsmål som her er omtalt, ble imidlertid ikke tatt opp av Konsesjonslovkomiteen.

I landsdelsplanen for Nord-Norge (NOU 1972:33) pekes det på (s. 199) at enkelte utbyggingstiltak møter sterk motstand i de berørte områdene. Det blir pekt på det uheldige i at inngrepene reduserer mulighetene for reindrift og annen tradisjonell bruk av områdene. Landsdelskomiteen sier at den for sin del «vil gi uttrykk for at samenes rettigheter i slike sammenhenger må avklares snarest». Det sies videre (s. 174):

«Samenes rett til naturressursene i sine bosetnings- og næringsområder bør defineres klart. Det foreslås at et spesialutvalg av sakkyndige med solid samisk representasjon får i oppdrag å utarbeide et utkast til lov om samenes rettigheter til naturressursene.»

I St.meld. nr. 33 for 1973-74 sier regjeringen (s. 33) at den vil vurdere det siterte forslaget fra Landbrukskomiteen. Dette sies i sammenheng med at regjeringen peker på nødvendigheten av å utarbeide en samlet plan for vern og bruk av natur og naturressurser i de samiske områdene, spesielt i indre Finnmark.

I sin innstilling om St.meld. nr. 108 og nr. 33 uttaler Stortingets kommunal- og miljøvernkomite blant annet (jfr. Innst. S. nr. 291 for 1973-74 s. 23):

«Komiteen mener at det vil være hensiktsmessig å oppnevne et spesialutvalg av sakkyndige med solid samisk representasjon til å utrede spørsmålet om samenes rettigheter til naturressursene i sine bosetnings- og næringsområder.»

Neste utspill fra regjeringen kom med St.meld. nr. 13 for 1974-75 «Om en aksjonsplan for de sentrale samiske bosettingsområder». Den bebuder en rekke praktiske tiltak, først og fremst på det næringsøkonomiske område. Planene om et utviklingsfond og utviklingsråd gis her en konkret form. Det skal også opprettes et rådgivende ressursutvalg for Finnmarksvidda og tilgrensende områder. Ressursutvalget ble oppnevnt 30. mai 1975, og det avga sin innstilling i 1978 (NOU 1978:18A og 18B). Om eiendomsforhold og bruksretter til jorden i Finnmark baserte Ressursutvalget seg på en rapport utarbeidet av professor Sverre Tønnesen (jfr. NOU 1978:18A s. 189-199). En del av denne er gjengitt ovenfor.

I en interpellasjonsdebatt i Stortinget i 1975 om samenes rettigheter til naturressursene i sine bosettingsområder ble også utredningsspørsmålet reist. Det var representanten Johs. Gilleberg som hadde anmeldt følgende interpellasjon til landbruksministeren:

«Flere planlagte vassdragsreguleringer, økende turisme, ferdsel og virksomhet i utmark blir sett på som en trussel mot de som har reindrift og andre utmarksnæringer som næringsgrunnlag.

Vil departementet mot denne bakgrunn sørge for at samenes rettigheter til naturressursene i deres bosettingsområder blir klarlagt og fastslått i lovs form?»

Interpellanten pekte på behovet for å få avklart spørsmålet om eiendomsretten til naturherlighetene i «samenes hovedområde» og på den trussel som presset fra det moderne industrisamfunnet representerer for det næringsgrunnlag som var hovedbasen for samene. Han pekte på at det var galt å la fundamentale spørsmål for en hel etnisk gruppe få flyte på det uvisse og avsluttet sitt innlegg med følgende forslag:

«Det henstilles til Regjeringen at det nedsettes en kommisjon med samisk representasjon som får i oppgave å utarbeide lov hvor lokalbefolkningens rettigheter til naturressursene i samedistriktene ivaretas. Det forutsettes at ingen større naturinngrep settes i verk før disse forhold er avklart.»

Statsråd Treholt pekte på at myndighetene hadde satt i gang en rekke næringsøkonomiske tiltak og flere var på utredningsstadiet. Om de juridiske spørsmål uttalte statsråden at

«her som ellers vil det høre under skjønnsrettene i de enkelte tilfeller å avgjøre om det er grunnlag for erstatninger etter ekspropriasjonsrettslige grunnsetninger og fastsettelse av erstatningenes størrelse. Rettsavgjørelser som er falt i slike sammenhenger har etter min vurdering befestet reindriftens rettsgrunnlag.»

Statsråden viste ellers til St.meld. nr. 33 for 1973-74 der regjeringen sier (s. 33) at den vil vurdere Landsdelskomiteens forslag om å sette ned et utvalg for å lage utkast til lov om samenes rettigheter til naturressursene. Statsråden viste også til det arbeidet som var tatt opp ved Nordisk samisk institutt om samenes rettigheter.

Det framgår av møteprotokollen for Norsk sameråd for 1967 (sak 11/67) at rådet støttet et vedtak i Karasjok sameforening om oppnevning av en statlig kommisjon til å utrede samenes rettigheter.

Ved Nordisk samisk institutt ble det i 1975 satt i gang et historisk-juridisk forskningsprosjekt om bruksrett og bruksmåte i de samiske områder. Under prosjektet, som ennå ikke er avsluttet, er det hittil (1983) publisert flere artikler i instituttets publikasjonsserie *Diedut*.

For den videre utvikling med hensyn til granskning av samiske rettigheter, fikk Vadsø-møtet 20. november 1979 stor betydning. Om dette vises det til avsnitt 5.9 nedenfor.

5.8. GJENNOMFØRT REFORMARBEID

Tidligere i denne oversikten er det pekt på den misnøye det har vært på samisk hold med den økende konkurransen om utmarksressursene. Det viser seg særlig med hensyn til beite, jakt, fiske og bærplukking.

Denne misnøyen med utviklingen og konkurransen om godene er også kommet til uttrykk fra andre næringer og grupper i Finnmark. Her gjelder misnøyen også utviklingen innen reindriftsnæringen. Den oppfattes av mange for å være i for sterk ekspansjon, det er misnøye med endringer i gjeterrutinene og oppfatningen av vokteplikts omfang i den nye reindriftsloven. Reindriftsnæringen har fått en annen form ved endret bosettingsstruktur og sterk mekanisering. Dette er til stor hjelp for reindriftssamene, mens andre grupper er mindre tilfredse med konsekvensen av denne omleggingen.

Reineierne på sin side er misfornøyde med nyere former for jordbruk. Oppdyrking av jord i utmark der det tidligere var gode beiter, fører etter deres mening til tap av beite-land og stenging av flyttveier. Økende husdyrhold fører til mindre beiter og vanskelig drift. Videre fører økende virksomhet i skogbruket til at faren for erstatningsplikt blir større og skaper også ellers problemer.

Reindriftens folk ser med en viss bekymring på at det kommer stadig flere turister inn i beiteområdene. De hevder at verdien av jakt og fiske da blir redusert, og at turistene forstyrrer og skaper problemer for næringen.

I sammenheng med turismen følger også hyttebygging. Den reduserer beiten og forstyrrer driften. Det samme gjør vassdragsreguleringer, skytefelt for det militære, gruvedrift, vei- og jernbanebygging. Alt som nå er nevnt, blir av reinnæringens folk oppfattet som en direkte trussel mot selve fundamentet for fortsatt tamreindrift.

Denne konkurransen om viktige ressurser har ført til visse lovendringer og reformtiltak.

I forbindelse med utarbeidelsen av ny reindriftslov var de problem som nå er nevnt, framme. Overfor Reindriftslovkomiteen ble det krevd at ved utnyttningen av naturressursene og med industritiltak i reinbeidedistriktene bør reindriftnæringens rettigheter respekteres fullt ut (jfr. Innstilling fra Reindriftslovkomiteen, 1966 s. 26-27).

Næringens folk ba om at den fiskerett de hadde måtte gis sterkere vern, og at de eventuelt måtte få enerett til fisket i spesielle vann. Komiteen var enig i de synspunkter som ble fremmet, og foreslo regler om dette i lovutkastets § 16.

Departementet tok ikke opp dette forslaget i proposisjonen (Ot.prp. nr. 9 for 1976-77) og uttalte:

«Etter departementets mening foreligger det ikke noe entydig behov for slike særrettigheter for denne gruppe, sammenliknet med andre befolkningsgrupper som også gjennom generasjoner har vært avhengig av jakt og fiske.»

I 1974 var utkastet til ny reindriftslov et sentralt debatt-tema på landsmøtet i NRL. Her sies det blant annet om erverv av særrett til jakt:

«Landsmøtet i Norges Reindriftsamers Landsforening er av den oppfatning at samene gjennom sin langvarige utøvelse av jakt og fangst i Finnmark har ervervet retten til denne. Det samme gjelder også i stor utstrekning innenfor reindriftsområdene i de øvrige reindriftsfylker.

Sett på denne bakgrunn kan en ikke i lovgivningssammenheng følge prinsippet om at grunneiere har enerett til jakt og fangst slik det er gjort i prgr. 40 i utkast til ny lov om viltstellet, jakt og fangst, så lenge staten formelt står som eier av en vesentlig del av den grunn reindriften utøves på.

En kan heller ikke se at det prinsipielt er adgang til å utforme prgr. 45 i utkastet på den måte det er gjort, uten å ta hensyn til samenes rettigheter.»

Jaktloven av 20. mai 1899 knesatte som prinsipp at grunneieren skulle ha enerett til jakt og fangst. Dermed falt allemannsretten til jakt på småvilt uten hund i utmark bort. Grunneieren hadde imidlertid også før 1899 enerett til jakt med hund, til all fangst og til jakt på elg, hjort og bever uten hund. I jaktlo-

vens § 8 annet ledd ble det fastsatt at i Finnmark skulle jakt og fangst være fri for alle norske borgere.

Om reindriftssamenes jakt- og fiskerettigheter sa Kjerschow i sitt utkast til lov om reindriften § 42: «De norske flyttlapper har selvfølgelig den samme rett til jakt, fangst og fiske, som til enhver tid tilkommer de øvrige norske borgere i almindelighet» (jfr. utkastet side 103). Jaktloven av 1899 bestemte at i statsallmenning og i ikke særskilt matrikulerte statsskoger skulle jakt og fangst være fri for alle norske borgere mot løsning av jaktkort.

I § 38 i lov om reindriften av 12. mai 1933 var det fastsatt følgende:

«Under sitt lovlige opphold med rein i reinbeitedistrikt er flyttlappene berettiget til å drive jakt, fangst og fiske i statens almenninger og umatrikulerte skoger og høifjellstrekninger i distriktet like med de fastboende i det herred eller den bygd eller grend, hvor almenningen, skogen eller høifjellstrekningen ligger. Skulde adgangen til jakt eller fiske være betinget av løsning av kort eller erleggelse av avgift, har sådanne bestemmelser ikke anvendelse på flyttlapperne.»

Jaktloven av 14. desember 1951 medførte ingen endringer i disse reglene. Reindriftslovkomiteen drøfter disse problemene i tilknytning til sitt utkast til § 16 (jfr. innstillingen av 1966 s. 38–39). Komiteen bygger stort sett på regelen i § 33 i loven fra 1933, men tar imidlertid med at retten til jakt og fiske også gjelder for statens matrikulerte eiendommer i reinbeiteområdene. Når det gjelder retten til jakt og fiske på privat grunn, sameiestrekninger, bygdeallmenninger osv., bygger komiteen på at slike særrettigheter som næringens utøvere måtte ha ervervet seg i kraft av alders tids bruk, lokal sedvane eller annet rettsgrunnlag, fortsatt måtte bestå.

Landbruksdepartementet gikk mot å utvide jakt- og fiskeretten til også å omfatte matrikulerte eiendommer og gikk også som nevnt mot forslaget om å åpne adgang til å gi reindriftsutøverne enerett til visse former for fiske. Departementet foreslo videre at reindriftssamene skulle betale samme avgift som andre borgere (jfr. Ot.prp. nr. 24 for 1977–78 s. 2, jfr. Ot.prp. nr. 9 for 1976–77 s. 58). Flertallet i Stortingets landbrukskomite gikk imidlertid inn for Reindriftslovkomiteens forslag på alle disse punktene (jfr. Innst. O. nr. 37 for 1977–78 s. 8, jfr. Innst. O. nr. 98 for 1976–77 s. 7). I Innst. O. nr. 37 sier flertallet at de vil «peke på at dette framlegget stadfester de rettigheter til fangst og fiske som reindriftssamene har i dag, og åpner adgang til å gi reindriftssamer rett til å nytte enkelte

vann som del av næringsgrunnlaget (jfr. retten til utvisning av moltemyrer)».

Henvisningen til moltemyrene har sin bakgrunn i endring i reglene i lov av 12. mars 1965 om statens umatrikulerte grunn i Finnmark fylke.

Som et ledd i arbeidet med å styrke nærings- og bosettingsgrunnlaget foreslo Landbruksdepartementet i St.meld. nr. 13 for 1974–75 (s. 18) at man ville vurdere om mulighetene for bortforpaktning av moltemyrer/fiskevann kunne være et brukbart virkemiddel.

Dette spørsmålet var tatt opp tidligere i og med at Direktoratet for statens skoger hadde satt ned et såkalt «molteutvalg» allerede i mai 1970. Utvalget fikk følgende mandat:

- «- å klarlegge de faktiske forhold vedr. molteplukking i Finnmark,
- å fremme forslag om mulige endringer i reglene, herunder utrede om staten bør bortforpakte moltemyrer,
- å klargjøre omfanget og formene for bortforpaktning.»

Utvalget la fram sin innstilling i desember 1972. Innstillingen er trykt som vedlegg til Ot.prp. nr. 68 for 1975–76.

Som en hovedregel foreslår utvalget at molteplukking på statens umatrikulerte grunn skal være fri for fylkets egen befolkning, og at regulering bare skal tjene som vern for en primærnæring. Den særlige råderett som enkelte folkegrupper i fylket gjennom generasjoner har hatt til moltemyrer som næringsgrunnlag, bør etter utvalgets mening ikke gjøres altfor omfattende, den øvrige befolkning i fylket har også tradisjon i å plukke molter fritt til eget bruk.

Et hovedproblem for utvalget var å finne avgrensningskriterier for særrettighetene, både med hensyn til geografisk omfang og hvilken del av befolkningen som skal få seg tillagt særlig råderett til moltebærland. Ordningen foreslås avgrenset til

- jordbrukere hvor bruket er i normal drift,
- andre fastboende og flyttsamer som bor i områder hvor næringsgrunnlaget er ensidig og svakt og som kan sannsynliggjøre at utmarksgodene (molter, jakt, fiske) har vært og fremdeles er en del av næringsgrunnlaget.

De geografiske avgrensninger som legger alders tids bruk av området til grunn, må i stor utstrekning bygge på praktisk skjønn der tradisjonen er vanskelig å rekonstruere. Hele ordningen må for øvrig hvile på at det vises skjønnsomhet av de instanser som skal uttale seg (jordstyrene, reindriftsagronomene, fylkeslandbruksstyret), og av Finnmark jord-

salgsstyre som foreslås tillagt forvaltningsmyndigheten.

Utvalget mente det var behov for en klar og uomtvistelig hjemmel til å regulere molteplukkingen på statens umatrikulerte grunn i Finnmark, og foreslo at hjemmelen ble innført som tillegg til lov av 12. mars 1965 om statens umatrikulerte grunn i Finnmark. Ved en tilføyelse til § 6 i nevnte lov skulle staten få en utvilsom hjemmel til å innføre regler som gir befolkningen i dette fylke særrettigheter. Forslaget til ny formulering av § 6 hadde denne ordlyd:

«Staten kan treffe nærmere regulerende bestemmelser om utnyttelse av molteforekomster på umatrikulert statsgrunn i Finnmark.

Enkeltpersoner eller lag av enkeltpersoner kan få utvist nærmere bestemte molteforekomster. Utvisning av slike forekomster gir enerett til utnyttelse av molter på forekomsten.»

Molteutvalget gjorde oppmerksom på at det var hevdet, blant annet av samiske organisasjoner, at enkelte grupper/bygdslag hadde en eksklusiv råderett over molteforekomstene og andre naturgoder basert på alders tids bruk i respektive områder. Selv om det formelt og rettslig skulle være grunnlag til å hevde eksklusiv råderett for enkelte grupper, synes ikke en slik rett å være allment godtatt av fylkets øvrige befolkning. En eventuell slik råderett var heller ikke rettslig prøvet. Utvalget var klar over at dette var et ømtålig og vanskelig spørsmål, som ikke kunne avgrenses til retten til molteforekomstene, men måtte omfatte rettighetene til naturressursene i sin alminnelighet. Dette ville ligge utenfor utvalgets mandat.

Molteutvalget stilte seg imidlertid åpen for de synsmåter Norske samers riksforbund hevdet med hensyn til samiske særrettigheter. Det ble høsten 1972 holdt et møte med målsmenn for NSR som ble gitt adgang til å utarbeide sine merknader som fulgte innstillingen som vedlegg. Utvalget ga i oversendingsbrevet av 13. desember 1972, trykt som forord til innstillingen, sin prinsipielle tilslutning til NSR's vedtak av 25. november s.å. (gjengitt nedenfor) «forsåvidt angår å få rettslig belyst, eventuelt ved oppnevning av en kommisjon for avklaring av bruksrettighetene på statens umatrikulerte grunn i Finnmark, jfr. også innstilling fra komiteen til å utrede samespørsmål avgitt 13. august 1959, side 6».

Til støtte for seg hadde NSR engasjert Leif Dunfjeld til å lage et notat om samenes rettigheter til naturressursene i Finnmark. NSR la dette fram for Molteutvalget som en del av

sitt syn på det som ble drøftet. I notatet ble det blant annet hevdet at det området samene fra gammelt av hadde disponert over, nå var blitt så innskrenket at «enhver» videre anvendelse av området som ikke tok tilstrekkelig hensyn til samisk bosetting og bruks-tradisjon ville være en trussel mot samenes tilværelse. Det ble videre hevdet at de samiske bygdslagene hadde ekspropriasjonsrettslig vern for sine særrettigheter. Etter NSR's mening var en ordning med utvisning av moltebærland til særberettigede grupper ikke tilfredsstillende, da den ikke ville gi tilstrekkelig garanti for framtiden. I notatet ble det ikke bestridt at moltebærplukkingen kunne være en allemannsrett ute ved kysten, men det ble hevdet at i indre strøk som Kautokeino, Karasjok, Polmak og store deler av Lebesby og Nesseby var plukkingen en særrett som tilhørte bygdslagene. Det ble antatt at retten til moltebærplukking måtte stå på lik linje med fiskerett og beiterett med hensyn til rettighetsvern. Dette ble begrunnet med at utnyttningen av de ulike ressursene sammenlagt var en avgjørende del av livsgrunnlaget for de samiske bygdslagene. Man antok at særretten kunne hjemles i artikkel 6 i kongelig resolusjon av 1775 som bekreftet at allmennhetens rett skulle være som «hidintil».

Som nevnt ovenfor i avsnitt 5.7 avga NSR sin uttalelse om forslaget 25. november 1972. NSR uttalte her blant annet at inntil kommisjonen kommer, kan NSR akseptere ordningen med utvisning som Molteutvalget foreslår, men utvisningen betraktes ikke som noen innrømmelse i rettighetsspørsmålet. NSR gjorde i den forbindelse gjeldende:

- «- utvisningen skal ikke kunne oppheves før den avløses av annen varig sikring av retten til ressursene,
- utvisningen skal også gjelde for moltebærland som event. leies ut av bygdslagene. Godtgjørelsene tilfaller da bygdslagene uavkortet.»

Molteutvalgets innstilling ble offentlig kjent i januar 1973 og utløste en voldsom diskusjon.

Et forvarsel om fylkestingets holdning til forslagene om særrettigheter/forpaktning av moltebærland kom til syne ved behandlingen av Landsdelskomiteens innstilling i mars 1973. Mot to stemmer ble det her under kap. 6,3 «Utmarksnæring» gjort dette vedtak:

«Fylkestinget er av den oppfatning at innlandsfiske, vilt og bærressurser fortsatt må være tilgjengelig for alle som bor i Finnmark og styres lokalt i samsvar med kommunenes generalplaner.»

Et tilleggsforslag fra Kautokeino-representanten sålydende fikk bare hans og Karasjok-representantens stemmer:

«Der hvor utmarksnæringen spiller en avgjørende rolle for området næringsliv, må det arbeides for at ressursene først og fremst utnyttes, kultiveres og disponeres av lokalbefolkningen.»

I februar 1974 behandlet fylkesutvalget forslaget til fylkesplan utarbeidet av utbyggingsavdelingen i fylket. Avdelingen gikk her under kapitlet om utmarksnæringer inn for at jakt, fiske og bærplukking i visse deler av fylket skal reserveres for lokal næringsvirksomhet. Den næringsmessige virksomhet må skje under hensyntaken til at utmarka er en del av hele befolkningens levestandard.

Molteutvalgets innstilling ble av fylkesmannen lagt fram for fylkesutvalgets møte 11. oktober 1974. I sin tilråding sier fylkesmannen blant annet:

- «- at det snarest må skaffes hjemmel for å regulere molteplukkingen til fordel for fylkets egne innbyggere,
- at molteplukking på Statens grunn som regel må være fri for fylkets innbyggere,
- at bortforpaktning bare må skje unntaksvis og bare til avsidesboende på Finnmarksvidda som tidligere har hentet betydelige tilleggsinntekter fra nærliggende myrer,
- at det oppmuntres til kultivering av multer og at bortforpaktning kan bli aktuelt i slik sammenheng.»

Av fylkesmannens saksframlegg går det fram at 13 kommuner i Finnmark har gått mot Molteutvalgets forslag, 4 har gitt det betinget støtte og 2 har gått helt og fullt inn for forslaget.

Av Karasjok kommunestyres behandling framgår at eiendomsretten til naturen også er drøftet under denne sak. I flertallsvedtaket (12 mot 6 stemmer) pkt. 4 uttales således:

«De juridiske spørsmål som knytter seg til den lokale befolknings rettigheter på statens umatrikulerte grunn i Finnmark, må utredes særskilt.

Forpaktningsordninger må anses foreløpige inntil rettighetsproblematikken er avklart.»

På grunnlag av en noe endret formulering fra fylkesmannen vedtok Finnmark fylkesting 12. desember 1974 følgende forslag:

«På grunnlag av molteutvalgets innstilling vil fylkestinget gi følgende uttalelse:

- a. Det må snarest skaffes klar hjemmel for adgang til regulering av molteplukking til fordel for fylkets innbyggere.
- b. Som hovedregel må molteplukking på statens grunn være fri for fylkets innbyggere. Unntaksvis kan det komme på tale å bortforpakte moltebærland. Det må imid-

lertid bare skje til beboere av avsidesliggende boplasser, hvor vegbyggingen har ført til at bilturister o.l. har tatt til å høste moltemyrer i umiddelbar nærhet av husene, hvorfra beboere tidligere har hentet betydelige tilleggsinntekter, og det må bli bare slike nærliggende myrer som forpaktes bort.

- c. Det må oppmuntres til kultivering og dyrking av molter og i slik sammenheng kan det bli aktuelt med bortforpaktning.»

Jordsalgsstyret konstaterte i møte 17. mars 1975 at det i store trekk er enighet mellom fylkestinget og Jordsalgsstyret om hvordan reglene for moltebærplukking ønskes utformet, og at dette også er på linje med Molteutvalgets innstilling.

Dette gjelder spørsmålene

- om lovendring for å gi fylkets innbyggere fortrinnsrett til moltebærsanking,
- om å gi avsidesboende fortrinnsrett til utvisning av bærmyrer,
- om at adgang til utvisning for enkelte grupper skal være restriktiv og skal bare finne sted i spesielle strøk.

Direktoratet for statens skoger la i brev av 11. juli 1975 Molteutvalgets innstilling fram for Landbruksdepartementet. Direktoratet gikk inn for hovedtankene i innstillingen, således også adgangen til å reservere enkelte områder «til eksklusiv utnyttelse av personer som kan påvise et rimelig behov for en slik rådighet». Det gjelder familier som har hatt en «ikke uvesentlig» nytte av molteplukking i næringsøyemed, og der åpning av vei har ført til at området utnyttes av stadig flere personer. Direktoratet uttalte:

«Ordningen vil videre begrenses til å gjelde personer bosatt i områder med ensidig eller svakt næringsgrunnlag, hvor utnyttelse av multeforekomster har utgjort en del av næringsgrunnlaget.

Direktoratet ser ingen grunn til at det sondres mellom fast organiserte lag av jordbrukere og fastboende enkeltpersoner/flyttsamer - slik som foreslåtte § 9 forutsetter. Ordningen bør være lik for alle befolkningsgrupper.»

Ved lovendring 11. mars 1977 fikk lov om statens umatrikulerte grunn i Finnmark fylke en ny § 5a med følgende ordlyd:

«På statens umatrikulerte grunn i Finnmark skal retten til å plukke multer som hovedregel være forbeholdt fylkets egen befolkning. Unntatt er plukking av multer som fortæres på stedet.

Kongen fastsetter nærmere forskrifter om regulering av molteplukkingen og kan herunder bl.a. åpne adgang til i særlige tilfelle å dispensere fra hovedregelen i første ledd samt til å gi enkeltpersoner, grupper av personer og bygdelag enerett til etter utvisning å

utnytte bestemte multeforekomster på nærmere vilkår.

Enerett som nevnt i annet ledd må ikke gis i strid med andres særrett, og det må tas slike forbehold som finnes nødvendig i hvert enkelt tilfelle, bl.a. av hensyn til flyttsamenes multebærplukking under sitt opphold med rein i reinbeitedistrikter.

Overtredelse av denne paragraf eller forskrifter fastsatt i medhold av paragrafen straffes med bøter.»

5.9. SÆRLIG OM VADSØ-MØTET

På bakgrunn av debatten om utbygging av Kautokeino-Alta-vassdraget besluttet regjeringen høsten 1979 å avholde et såkalt kontaktmøte med sikte på en nærmere belysning av rettighetene til ulike befolknings- og næringsgrupper i Finnmark. Møtet er nevnt særskilt i utvalgets mandat som en av de hendelser som ledet fram til regjeringens beslutning om å nedsette et eget samerettsutvalg. På denne bakgrunn finner utvalget det naturlig å gi møtet en relativt bred omtale.

Kontaktmøtet fant sted 20. november 1979 i Vadsø. Til stede var blant annet representanter for Finnmark fylkeskommune, en del utvalgte kommuner i Finnmark og Nord-Troms, samiske organisasjoner, bondeorganisasjonene og Norsk sameråd. Statssekretær Eskild Jensen ved Statsministerens kontor møtte på vegne av regjeringen. Han uttalte innledningsvis på møtet blant annet (ifølge et stensilert referat utgitt av Statsministerens kontor):

«Hensikten med denne samlingen er å gi de innbudte deltakerne høve til å redegjøre for sitt syn på de saker som berører rettighetene til reindriftsamer eller andre befolkningsgrupper i de samiske bosettingsområdene i Finnmark. Det som ikke er formålet med dette møtet, er å drøfte den konkrete kraftutbyggingssaken i Alta.»

Formann i Norske reindriftssamers landsforbund Johan J. Eira uttalte i sitt innlegg at kontaktmøtet kanskje kunne betegnes som historisk. Han grunnga dette med at det var første gang man fra regjeringshold etterkom samenes krav om å begynne på en dialog om samenes rettigheter.

I de ulike innleggene på møtet framkom ellers en rekke synspunkter på rettighets-spørsmålene. Blant annet ble det gitt uttrykk for en del mer generelle hensyn som burde legges til grunn for vurderingen av disse spørsmålene. Med utgangspunkt i fylkestingets behandling av innstillingen fra Ressursutvalget for Finnmarksvidda understreket fylkesordfører Arnulf Olsen i den forbindelse betydningen av harmoni mellom de ulike be-

folkningsgrupper i fylket. Han framholdt blant annet følgende:

«Man må vel kunne si at også Finnmark fylkesting er enig i å sikre dette området som grunnlag for primærnæringene og den lokale befolkning, men samtidig skal man også sikre området til anvendelse for hele fylkets befolkning. Vi har understreket at det særlig er i denne sammenheng en må finne fram til en balansert bruk av mandatområdet både til nærings- og andre formål. Fylkestinget har vel egentlig sett det som en målsetting at det i forhold til de befolkningsgrupper som bor i området, legges opp til en politikk som skaper harmoni mellom befolkningen i mandatområdet og fylkets øvrige befolkning. Jeg tror det er riktig å understreke dette slik at vi er klar over hvor vi har forskjellige befolkningsgrupper, og hvor vi i framtiden må være innstilt på å samarbeide og bo sammen i harmoni.»

Betydningen av harmonisk sameksistens ble også understreket av ordfører Norvald Soleng fra Karasjok:

«Vi har til alle tider levd et fredelig liv i vår kommune samene imellom, reindriftssamene, den fastboende befolkning og den befolkningen som har innflyttet i kommunen. Vi har ikke hatt noen motsetninger å snakke om. Og det vi fra kommunen ønsker, det er jo selvfølgelig at vi skal kunne fortsette å bo sammen i harmonisk sameksistens.»

Kjell Wickstrand fra Finnmark fylkeskommune anså det som et viktig utgangspunkt for diskusjonen at man har å gjøre med en minoritetsgruppe. Han uttalte blant annet:

«Jeg velger å tro at vi har å gjøre med en minoritetsbefolkning med egen kultur, eget språk og egne tradisjoner. Det er helt klart. Og det krever også at man tar hensyn til det, og at man i sin planlegging og i sin økonomiske politikk legger forholdene til rette slik at den samiske befolkning får muligheter til å utvikle sin kultur, bevare sitt språk, bevare sine tradisjoner, gjerne også selvfølgelig utvikle dem. Det går på samene som gruppe.»

Også Liv Østmo fra Norske samers riksforbund understreket betydningen av samenes særdrag i forhold til den øvrige befolkning og talte i den forbindelse om «det norske og det samiske folket». Hun framhevet videre den nære sammenhengen mellom folk, kultur, næringer, land og hvor viktig nettopp land er for at et folk skal kunne eksistere. Hun uttalte i den forbindelse blant annet:

«Og folks kultur utvikler seg i forhold til det landet man har, og i forhold til de ressursene man har. Og dersom man tar bort en av disse viktige forutsetningene, eller den viktigste forutsetningen, nemlig land, så er det svært vanskelig for et folk å eksistere.»

Flere av talerne kom inn på karakteren av rettighetene når det gjelder naturressursene i de samiske bosettingsområder. Det

framkom synspunkter på dette både med hensyn til rettsstillingen i dag og med hensyn til eventuelle endringer med virkning for framtiden. Med hensyn til det første slo f.eks. formann i Norsk sameråd Harald Samuelsberg fast følgende:

«Men innenfor de såkalte reinbeiteområder har reindriftsamene bruksrett til jorda, til beiteområdene. Dette er klart slått fast ved høyesterettsdommer, bl.a. i den såkalte Altevann-saken.»

Johan J. Eira pekte på denne bruksrettens kollektive preg:

«Samene har fra gammelt av praktisert en kollektiv bruksrett til sine områder, og ut fra dette så springer det seg også en rettsoppfatning blant samene. Denne rettsoppfatning er gjeldende den dag i dag.»

Kjell Wickstrand framholdt at det er ingen uenighet om at reindriftsnæringen som næring skal sikres og gis rettslig beskyttelse for sine bruksrettigheter. Med sikte på eventuelle rettsendringer tilføyde han imidlertid:

«Men ifra å gi en rettslig beskyttelse på bruksrettigheter til å gi gruppen eiendomsrett til land og vann er det et langt skritt å gå, endog kanskje gi den samiske befolkning kollektiv eiendomsrett. Vi løser egentlig ingen problemer for reindriftsnæringen eller for noen andre ved å endre den nåværende rettsoppfatning hva gjelder retten til land.»

Også ordfører Harald Mjøen fra Alta advarte mot endringer av den gjeldende rettstilstand. Han ga i den forbindelse uttrykk for følgende:

«Så det vil jeg så sterkt jeg kan advare mot, at man skal komme fram til regler eller bestemmelser som endrer det nåværende. Det vil bli til kolossal skade for hele Finnmarks befolkning, inkludert samene, de fastboende og flyttsamene. Så vil man ikke kunne akseptere noen inngripen med nye regler og bestemmelser. Jeg mener at den ordningen man har med statens umatrikulerte grunn i Finnmark, den fungerer så bra og så knirkefritt at jeg tror det må meget, meget vektige grunner til hvis man skal finne på å endre på dette systemet.»

I innleggene ble det ellers understreket at det ikke bare er reindriften som har rettigheter. Harald Samuelsberg uttalte blant annet følgende om dette:

«Men like klart som at reindriftssamene har rett til beiteland på statens områder, så er det også klart at de fastboende samer og nordmenn for øvrig har rett til beiteland, til det samme beiteland for sine husdyr. Det må også være helt klart.»

Olav Bakke fra Norsk bonde- og småbrukarlag uttalte likeledes:

«Jeg vil anta at det er flere samer tilknyttet jordbruksnæringen i Finnmark enn det er

samer som har reindrift som eneyrke. Og da vil jeg presisere at det er ikke bare rein og flyttsamer som har rettigheter i Finnmark. Jordbrukerne de skal ha sine tradisjonelle rettigheter som de alltid har hatt, så som utmarksbeite, utmarks slått for sitt bufe, vedhogst for oppvarming, bærplukking og fiske og andre tradisjonelle rettigheter. Jeg tenker da særlig spesielt på muligheten for rekreasjon.»

Flere av talerne advarte mot å etablere særrettigheter til naturressursene på etnisk grunnlag. Norvald Soleng gjorde f.eks. i den forbindelse gjeldende:

«Jeg tror ikke at det er flertall blant samene som krever noen eksklusive rettigheter i Finnmark og til ressursene i Finnmark. Samene har de rettigheter som befolkningen for øvrig har. Jeg vet ikke hva konsekvensene ville bli hvis man skulle, som det er lansert tanker om, at man skal f.eks. lage lover som skal gjelde rettigheter, eksklusive rettigheter for samene, og da f.eks. å trekke grensene. Hvor går grensene for disse rettighetene. Jeg ville bli veldig flau hvis jeg som same fikk spesielle rettigheter, og jeg har min nærreste venn, en nabo som ikke er same, og vi skal leve sammen i vår kommune og jeg ser at han ikke har de rettigheter som jeg har, selv om vi lever i samme område og gjort det kanskje i mange, mange år. Jeg er redd for slike tanker. Det vil ikke styrke samholdet mellom folkene, men det vil heller være med å skape motsetninger mellom samene imellom og samer/nordmenn. Vi må være veldig forsiktige med å komme med slike krav.»

Ordfører Ernst Hokland fra Kvalsund ga uttrykk for skepsis til særrettigheter på følgende måte:

«I innkallinga til dette møtet går ordet «rettighet» igjen flere ganger i en eller annen forbindelse. Jeg tror at den rettighet som det er viktigst i dette fylket å få drøftet, og den rettighet som det er viktigst å få hevdet uansett etnisk bakgrunn, det er denne: Hvordan kan en med basis i naturgrunnlaget, med basis i de naturlige forutsetningene, skape, eller vil en skape, næringsgrunnlag og levevilkår i videste forstand for hele den befolknin.g som befinner seg innenfor fylkets grenser?»

Enkelte av talerne berørte grunnlaget for rettighetene til naturressursene. I tilknytning til konfrontasjon mellom reindriftens og jordbrukets interesser i Kvænangen kommune uttalte blant annet kontorsjef Oddvar Johansen følgende om dette:

«Grunneierne mener at de har retten. De har tinglyste, lovlige dokumenter på eiendommene, og hvor det ikke står påført noen form for heftelser. Man kan jo forstå dem at de vil påberope seg bruksretten der en interessekonflikt oppstår. De samiske eller reindriftens interesser påberoper seg gammel brukshevd over de samme eiendommene. Hvem som skal vike her, det kan selvsagt diskuteres – hvis det er noen som må

vike. Jeg tror tross alt at det går å komme frem til en ordning hvor alle parter interesser kan ivaretas, men da er kanskje alle parter nødt til å moderere litt på sine krav.»

Formann i Samenes landsforbund Oscar Varsi framholdt at reindriftssamenes hevd ikke skrev seg lenger tilbake i tiden enn ca. 300 år, da dagens form for reindrift oppsto. Før den tiden var de store reinhjordene felles-eie for hele den samiske befolkning. Og han uttalte videre:

«Likevel påberoper reindriftssamene tusenårige rettigheter, hvor de virkelige rettighetshaverne er fiskere og jordbrukere. Men deres rettigheter blir ofte brukt til inntekt for reindriftssamene.»

Liv Østmo mente at den samiske befolkning befant seg i en avmaktssituasjon overfor de norske myndigheter, blant annet med hensyn til hvordan man skulle nå fram for å si «at man sevfølgelig har, internasjonalt sett også innenfor folkerettslige prinsipper, rett til de områdene man bebor».

Blant de folkerettslige forhold som her kan være aktuelle, trakk Harald Samuelsberg fram «spørsmålet om samene som urbefolkning skal ha spesielle rettigheter», og han mente at dette var «et overmåte interessant spørsmål».

Harald Samuelsberg var i sitt innlegg også inne på spørsmålet om rettighetenes vern, i dette tilfelle erstatningsvernet for reindriftssamenes bruksrett. Han trakk i den forbindelse fram Altevann-saken der staten ved Vassdragsvesenet måtte betale svenske samer erstatning for neddemmet beitemark eller beiteland, dvs. for innsnevring eller tap av beiteområder.

Betydningen av sterkere lokal styring med ressursutnyttelsen ble betont av Johannes Okkenhaug fra Norges bondelag. Han uttalte blant annet følgende om bondelagets syn på dette spørsmålet:

«Holdningen er at mye ville ha vært vunnet dersom en kunne få en sterkere styring til grunneiere, bygdefolket og også kommunistene. En organisering av utmarka i bygdelag med lokalt styre og også muligheter for økonomisk utbytte ville gi befolkningen større likhet med hva vi finner ellers i landet.»

Også Norvald Soleng la vekt på kommunal styring:

«Og det må etter min mening da bli kommunene som skal ta den endelige beslutningen når det gjelder saker som angår kommunen, og saker som angår utnyttning av ressursene.»

Endelig kom flere av talerne inn på spørsmålet om det var behov for en særskilt ut-

redning av rettsforholdene i tilknytning til naturressursene i områder med samisk bosetting. F.eks. uttalte Arnulf Olsen blant annet følgende om dette:

«Etter min oppfatning avdekker den siste tids holdninger og det som er kommet fram, tydeligvis behovet for gjennomgang og klargjøring på mange av disse felt. . . . Når problemstillingene er reist, så må en også være klar over at vi må komme til en avklaring som gir et svar som kan føre oss videre i vårt arbeid for å utvikle dette fylket.»

Fylkesordfører Olsen framholdt videre at før det var skjedd en nærmere avklaring, så ville det være vanskelig å planlegge innen så viktige sektorer som utnyttning av arealer og ressurser, utbygging av arbeidsplasser, veibygging, rekreasjonsmuligheter m.v. Dermed ville det også by på problemer å vurdere de framtidige muligheter for bosetting og folketallsutvikling i fylket. Fylkespolitikerne fulgte på denne bakgrunn en viss form for maktesløshet. Men Olsen tilføyde:

«Jeg har dermed ikke uttalt og reist noen kritikk for at de samiske spørsmål reises for avklaring – det vil jeg gjerne understreke – men snarere peke på og fokusere nødvendigheten av å få avklart disse spørsmål»

Johan J. Eira understreket behovet for avklaring på følgende måte:

«For at samfunnsutvikling og bruk av de naturressurser som i dag finnes innenfor samiske områder ikke skal forringe og fortrengte det samiske næringsgrunnlaget og kultur, så er det helt påtvingende og nødvendig at man møtes til forhandlinger om disse ting over bordet som likeverdige parter for at man skal kunne fremme, komme frem til løsninger til felles beste.»

Eira nevnte i den forbindelse at Norske reindriftssamers landsforbund, Norske samers riksforbund og Norsk seksjon av Nordisk sameråd hadde oppnevnt et felles utvalg som blant annet hadde til oppgave å arbeide for nedsettelse av et offentlig utredningsutvalg.

Ordfører Klemet O. Hætta fra Kautokeino mente et spesielt utvalg «som da samtidig bidrar til at rettighetsspørsmål blir tatt opp på bredt grunnlag», var veldig vesentlig. Han foreslo helt konkret

«at man nedsetter på topp-politisk plan et sammensatt utvalg. Størrelsen blir ikke min oppgave å vurdere men noen politikere, 4-6, en med historisk og en med juridisk bakgrunn er viktig å ha med. Selvsagt må det være samiske organisasjoner»

Oscar Varsi ville for sin del gjerne understreke at Samenes landsforbund ikke hadde noe mot å få utredet og diskutert samenes rettigheter. Da det var politikernes ansvar å utforme samepolitikken, mente han at en eventuell utredning om samenes rettigheter

selvfølgelig måtte skje i regi av folkevalgte organer.

Harald Mjøen syntes imidlertid det kanskje var et litt for tidlig tidspunkt å diskutere retten til land og vann i Finnmark på. Han begrunnet dette slik:

«Såvidt jeg kjenner til, så driver man jo med en utredning ved Nordisk samisk institutt i Kautokeino akkurat om dette emne, og det vil vel være mere riktig at man tok debatten når denne utredning foreligger . . .»

Harald Samuelsberg anførte tilsvarende reservasjoner:

«Det kommer så mange krav nå for tida. Noen krever at det bør oppnevnes en ny komité til å behandle samespørsmål, en ny samekomité, og det ennå før Nordisk samisk institutts komité har avsluttet sitt arbeid. Kanskje man kunne vente med å oppnevne nye komitéer, en ny komité, til denne komité har avsluttet sitt arbeid? Men jeg tror nok det vil være viktig at vi senere hen – tidspunktet behøver vi ikke ta stilling til nå – at vi senere

hen må lage en ny stor komité som skal gjennomgå alle de problemer, alle de problemer som ennå er uløste i vårt samfunn, slik som fylkesordføreren også var inne på.»

Sterkest betenkeligheter ved opprettelse av en ny komite hadde Ernst Hokland, som uttalte:

«La meg først si at en eventuell oppnevning må i alle tilfeller ikke føre til at en får et alibi for å utsette standpunkttaking i viktige spørsmål som angår utbygginger, og dermed også bosettingen, i dette fylket. Dette er det første. Og derpå kanskje et lite privat hjertesukk: Jeg føler meg ikke så sikker på at det er den akutte mangel på komitéer og utvalg som er årsaken til at vi befinner oss her i dag.»

Avslutningsvis ga statssekretær Jensen uttrykk for at regjeringen på dette møtet hadde fått et godt grunnlag for oppfølging av spørsmålene. Fra regjeringens side var spørsmålet ikke om man skulle følge opp dette, men på hvilken måte man skulle følge opp.